

UiT

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

FAKULTET FOR HUMANIORA, SAMFUNNSVITENSKAP OG LÆRERUTDANNING
INSTITUTT FOR HISTORIE OG RELIGIONSVITENSKAP

LÆSTADIANERNE OG KIRKEN

De førstefødtes og Lyngen-retningens forhold til Den norske kirke ved inngangen til 2000-tallet

—

Torgeir Nordvik

Avhandling levert for graden Philosophiae Doctor – Januar 2015

LÆSTADIANERNE OG KIRKEN

**De førstefødtes og Lyngen-retningens forhold til Den norske kirke ved
inngangen til 2000-tallet**

Torgeir Nordvik

Avhandling levert for graden Philosophia Doctor

Universitetet i Tromsø

Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning
Institutt for historie og religionsvitenskap

Januar 2015

Forord

Innleveringen av denne avhandlingen er en milepel i et forskningsarbeid, som for en stor del har pågått ved siden av mitt arbeid som prest og rådgiver i Den norske kirke.

Jeg vil takke mine veiledere Roald E. Kristiansen og Bengt-Ove Andreassen som begge er førsteamanuensis ved Universitetet i Tromsø. Roald E. Kristiansen var veileder i forbindelse med at jeg som fikk kirkens Olavsstipend, og ble siden hovedveileder i første fase av doktorgradsarbeidet. Rapporten fra Olavsstipendet med tittelen ”Teologi i et etnisk sammensatt landskap” ble publisert i 2004 i institutt for religionsvitenskap sin stensilserie. Arbeidet inspirerte til å skrive denne avhandlingen om læstadianerne og kirken i ettertid.

Bengt-Ove Andreassen overtok som hovedveileder underveis. Jeg takker for veiledning og for godt og inspirerende samarbeid gjennom flere år. Forelesningene på forskerseminaret ledet av professor Willy Guneriussen opplevde jeg som særlig inspirerende. Jeg vil også takke professor Aud Valborg Tønnessen som var sluttleser for avhandlingen, og som ga viktige innspill i sluttfasen av prosjektet. Takk til Institutt for historie og religionsvitenskap v/instituttleder Fredrik Fagertun, og for at universitetet bidro med to måneders frikjøp for å fullføre. Jeg vil også takke de stipendiater og forskere ved instituttet som jeg har hatt kontakt med i den tida arbeidet har pågått. Jeg takker også min arbeidsgiver, Nord-Hålogaland bispedømme som innvilget tre måneders studiepermisjon til å arbeide med avhandlingen. Takk til mine arbeidskolleger som har gitt oppmuntring underveis.

Venner er gode å ha-, jeg vil særlig takke Marit Myrvoll for faglige råd og innspill. Takk også til Odd Bjarne Bruun, Ivar Jarle Eliassen og Carl Fredrik Gamst for oppmuntring. Takk til søsteren min Ellen for korrekturlesing. Sist, men viktigst, takk til kona mi Kristin og barna våre Marie, Øyvind, Inger og Arnljot for støtte gjennom en prosess som har lagt beslag på mye av vår felles tid.

INNHold

LÆSTADIANERNE OG KIRKEN	iii
Forord.....	v
I. INNLEDNING.....	1
1.1 Tema og bakgrunn	1
1.2 Forsknings spørsmål	3
1.2.1 Vitenskapsteoretisk forankring	3
1.2.2 Valg av perspektiv.....	5
1.2.3 Oppbygging av rammeteksten.....	5
1.3 Presentasjon av artiklene.....	6
1.3.1 Artikkel 1: Protestbevegelse eller nytt kirkesamfunn? De førstefødte læstadianerne tar sakramentene i egne hender	6
1.3.2 Artikkel 2: Åpen og inkluderende – kirkelig strategi mellom makt og avmakt. Den norske kirke utfordres av læstadianere og nye menighetsdannelser	7
1.3.3 Artikkel 3: Between criticism and loyalty. The Laestadian Lyngen group’s relation to the Church of Norway	8
1.3.4 Sammenfatning.....	9
1.4 Tidligere forskning	9
1.4.1 Forskning på læstadianismen.....	9
1.4.2 Statskirken.....	12
1.4.3 Avhandlingen i relasjon til tidligere forskning	13
1.4.4 Vekkelser – et teoretisk perspektiv	14
1.5 Læstadianismen	15
1.5.1 Perioder i læstadianismens historie	16
1.5.2 Faser i nyere tid.....	17
1.6 Læstadianismens fremvekst	17
1.6.1 Rørelsen	18
1.6.2 En kirkelig bevegelse	19
1.6.3 Skille mellom øst og vest.....	19
1.6.4 Den første store splittelsen	20
1.6.5 De førstefødte	21
1.6.6 Lyngen-retningen.....	22
1.6.7 Organisasjon og ledelse.....	22
1.6.8 Læstadianismen – en internasjonal bevegelse	24
1.7 Den norske kirke.....	25
1.7.1 Den kirkelige reformbevegelsen.....	25
1.7.2 Læstadiansk deltakelse i kirkelige organ	27
1.7.3 Læstadianerne, kirken og de indrekirkelige organisasjonene	28
1.7.4 Sammenfatning.....	30
II EMPIRI	31
2.1 Beskrivelse av materialet	31
2.1.1 Kilder til artikkel 1	32
2.1.2 Kilder til artikkel 2	33
2.1.3 Kilder til artikkel 3	34
2.1.4 Historiske kilder.....	35
2.2 Metodologiske refleksjoner	36
2.2.1 Kildekritikk.....	36
2.2.2 Lesing av tekst.....	38
2.2.3 Kommunikasjon mellom tradisjon og modernitet	41
2.2.4 Forskningsetiske refleksjoner	42
III TEORI	45

3.1 Sosialkonstruktivismen.....	45
3.2 Sentrale begrep.....	46
3.2.1 Niklas Luhmanns kommunikasjonssystem.....	46
3.2.2 To aspekt ved kommunikasjon	49
3.2.3 Sekularisering	49
IV DRØFTING	51
4.1 Historisk utdyping.....	51
4.1.1 Dannelsen av De førstefødte i Norge.....	51
4.1.2 En norsk regional bevegelse	55
4.1.3 Perioden 1950-1980. Urbanisering. Religiøs og politisk differensiering	58
4.1.4 Perioden 1980-2000. Vilkår for religion i vår tid	63
4.1.5 Åpen og inkluderende. Kirken som funksjonssystem	64
4.1.6 Sakramentene får en ny betydning.....	69
4.1.7 Sammenfatning.....	70
4.2 Tilpasninger til det moderne samfunnet.....	71
4.2.1 Læstadianerne	71
4.2.2 Trosopplæring i Den norske kirke	73
4.2.3 Polemikk og endring.....	74
4.2.4 Konflikt med det moderne samfunnet	75
4.2.5 Sekularisering. Ulike nivåer.....	76
4.2.6 En offensiv tilnærming til kirke og samfunn.....	78
4.2.7 Sammenfatning.....	79
4.3 Mellom selvstendighet og avhengighet.....	80
4.3.1 De førstefødte og Lyngen-retningen	80
4.3.2 Den norske kirke.....	81
V KONKLUSJON	83
5.1 Artikkene i lys av Luhmanns teori - oppsummering	83
5.2 Samvirkende historiske prosesser.....	84
KILDER OG LITTERATUR.....	87
Brev og rapporter.....	87
Tidsskrift/Meldingsblad	87
Utredninger.....	87
Litteratur	88
Artikler (1-3).....	97

I. INNLEDNING

1.1 Tema og bakgrunn

Denne avhandlingen handler om den læstadianske bevegelsens forhold til Den norske kirke, og består av tre artikler samt denne overordnede teksten. Den læstadianske bevegelsen er en pietistisk vekkellesbevegelse som har sitt utspring i virksomheten til den svenske presten Lars Levi Læstadius (1800-1861). Vekkellesene startet i 1846 i Karesuando og spredte seg raskt utover hele Nordkalotten (Talonon 2001b:53). Læstadianismen har hatt stor betydning for det religiøse liv i Norden, og har utviklet seg til å bli en internasjonal bevegelse som finnes på flere kontinenter¹. Den læstadianske bevegelsen har gjennomgått flere splittelser, og har i Norge tre hovedretninger, De førstefødte, Lyngen-retningen, og Alta-retningen. Denne avhandlingen omhandler to av disse, De førstefødte og Lyngen-retningen². Forholdet mellom læstadianerne og de kirkelige myndighetene har gjennomgående vært spenningsfylt. Det spørsmålet som gjennom de siste tjue årene særlig har fremstått som problematisk for læstadianerne i deres forhold til kirken, er spørsmålet om homofilt samliv³. Det er likevel slik at de læstadianske retningene i Norge definerer seg som en del av Den norske kirke. De som tilhører den læstadianske bevegelsen tilhører også kirken i kraft av medlemskap ved dåp.

Empirien i artikkel 1/Nordvik 2013a stammer fra en konflikt som pågikk i tiden 2000-2004. Konflikten hadde sin bakgrunn i at De førstefødte i 2000 vedtok å arrangere dåp og nattverd i bevegelsens egne forsamlingshus. I avhandlingen undersøkes bakgrunnen for at denne læstadianske retningen endret sitt forhold til kirken. Biskopene i Tromsø og Bodø besluttet i henholdsvis 2003 og 2004 å aksepterte De førstefødtes dåpspraksis som fullverdig grunnlag for medlemskap i kirken. Biskopenes reaksjon og handlemåte i møte med De førstefødte

¹ I kapittel 1.4 gis en nærmere presentasjon av bevegelsen. I kapittel 4.1 drøftes bevegelsens oppkomst og utvikling i Norge.

² De førstefødtes offisielle navn er "Den opprinnelige apostolisk-lutherske førstefødtes forsamling". Lyngen-retningen har siden 1992 vært delt i to fraksjoner, de liberale og de konservative. De liberales offisielle navn er "Den luthersk-læstadianske menighet". De konservative heter "Den Luthersk-Læstadianske menighet Lyngen-retningen". I avhandlingen brukes begrepet Lyngen-retningen som en felles betegnelse for begge gruppene, unntatt i de tilfeller der fraksjonene er spesifisert. Alta-retningen kaller seg "Den læstadianske menighet".

³ Også Alta-retningen har vært kritisk til utviklingen i kirke og samfunn i dette spørsmålet (Lys og Liv nr. 5, 2011s.11). Spørsmålet har også ført til konflikt mellom Svenska Kyrkan og den læstadianske bevegelsen i Sverige (Talonon 2012).

utløste en interesse for å se nærmere på bakgrunnen for de beslutningene som ble tatt. Søkelyset ble da rettet mot vilkårene for de beslutningene som ble tatt innenfor kirken, og problematikken ble også undersøkt på overordnet nivå innenfor kirkeorganisasjonen. Undersøkelsen avdekket spenninger innad i kirken, som ledet til pågående prosesser innenfor kirkens interne styringsstruktur, og som er knyttet til at Den norske kirke er en statskirke i endring. Det norske samfunnet beveget seg i retning av større mangfold, og statskirkesystemet var under press.

Underveis i arbeidet ble oppmerksomheten rettet mot det faktum at konflikten mellom De førstefødte og kirken pågikk parallelt med at kirkens forhold til staten var i endring både i Sverige og i Norge. I 2000 endret Svenska Kyrkan sin relasjon til den svenske staten og ble et fristilt selvstendig rettssubjekt (Ekstrøm 2013). Det hadde da pågått en lengre prosess med utredninger og forberedelser. Det samme året vedtok De førstefødte i Sverige å starte egen sakramentsforvaltning (Artikkel 1/Nordvik 2013a). Dette skjedde etter at lederne i Gällivare hadde ført samtaler med biskopen i Luleå. En tilsvarende samtidighet kunne registreres på norsk side. Konflikten med De førstefødte pågikk parallelt med at kirkens forhold til staten var til utredning, først av Kirkerådets *kirke – stat utvalg* (1998-2002) (heretter kalt Bakkevig-utvalget etter utvalgets leder Trond Bakkevig). Utvalget la i 2002 frem sin innstilling *Samme kirke-ny ordning*. Dette utvalget ble etterfulgt av det statlig oppnevnte *Stat-kirke utvalget* (2004-2006) (heretter kalt Gjønnnes-utvalget etter utvalgets leder Kåre Gjønnnes). Utvalget la i 2006 fram sin utredning *Staten og Den norske kirke* (NOU 2006:2). I 2000/2001 tok også De førstefødte i Norge et steg i retning av større uavhengighet i forhold til kirken. Dette skjedde samtidig som kirken var i ferd med ytterligere å løse sine bånd til staten. Sammenfall i tid kunne være tilfeldig, men det kunne også være en sammenheng mellom prosessene som var i utvikling på overordnet nivå i kirken og i samfunnet, og konfliktene som kom til syne lokalt i Ofoten og i Lyngen.

Den andre konflikten mellom kirken og læstadianerne kom til syne i 2009, og denne gang mellom Lyngen-retningen og kirken. Bakgrunnen var at Kirkerådet i 2008 la fram forslag til nye ordninger for gudstjenestelivet i Den norske kirke (Artikkel 3/Nordvik 2015). Lyngen-retningens forhold til kirken var i utgangspunktet spent på grunn av spørsmålet om homofilt samliv. Forholdet til kirken hadde siden 2001 vært til kontinuerlig vurdering. Når spørsmålet om ny liturgi meldte seg, fant Lyngen-retningen det nødvendig å informere kirkens ledelse om muligheten for brudd, og at bevegelsen vurderte å finne andre samarbeidspartnere enn

kirken⁴. På bakgrunn av de to konfliktene tegnet det seg en situasjon der både De førstefødte, Lyngen-retningen og kirken var i ferd med å bevege seg mot større selvstendighet, De førstefødte og Lyngen-retningen i forhold til kirken, og kirken i forhold til staten. Samtidig med disse utskillende prosessene utvikler det norske samfunnet seg i retning av større mangfold med hensyn til religion og livssyn. På bakgrunn av avhandlingens teoretiske grunnlag i Niklas Luhmanns systemteori vil de nevnte endringene i det følgende bli benevnt som differensierende prosesser (Jf. Kap.3.2.3).

1.2 Forsknings spørsmål

Det overordnede spørsmålet formuleres på dette grunnlag som følgende:

- Hvordan reagerte De førstefødte og Lyngen-retningen på de differensierende prosessene som pågikk i kirken og i samfunnet ved inngangen til 2000-tallet?

Læstadianernes reaksjon fremkom i en situasjon der kirken ble skilt ut av statsapparatet, skolen og den allmenne lovgivningen. Det indrekirkelige byråkratiet vokste fram som en aktiv aktør. Samtidig økte mangfoldet innenfor den religiøse aktiviteten i det norske samfunnet. Den overordnede analysen vil klargjøre hvordan situasjonen påvirker de læstadianske retningene, og hvordan de to gruppene responderer når kirken gradvis skilles ut fra staten og fremstår som en egen organisasjon, ved siden av det statlige kirkestyret.

Ut fra det overordnede forsknings spørsmålet er det formulert spørsmål som har ført til tre artikler som belyser ulike aspekt ved det overordnede spørsmålet.

1. Hva var bakgrunnen for at De førstefødte vedtok å starte egen sakramentsforvaltning?
2. Hva var bakgrunnen for Lyngen-retningens reaksjon og handlemåte i forbindelse med introduksjonen av ny liturgi for Den norske kirke i 2008?
3. Hva var bakgrunnen for kirkeledelsens reaksjon og handlemåte overfor læstadianerne?

1.2.1 Vitenskapsteoretisk forankring

I avhandlingen er det selve kommunikasjonsprosessen som står i sentrum for analysen.

Avhandlingen bygger på sosialkonstruktivistisk teori, der kommunikasjonen anses som produktiv, og der de språklige uttrykk gjøres til gjenstand for analyse (Jf. kap.3.1). Samtidig

⁴ Det nevnes ikke i korrespondansen hvilke samarbeidspartnere som var vurdert. Det fremgår av *Under Vandringer* (nr. 8 2001:1-11) at Lyngen-retningen i 1999-2001 hadde interne drøftinger om sitt forhold til de indrekirkelige misjonsorganisasjonene. Drøftingen konkluderte med at det var uaktuelt med å forene seg med noen av dem, av læremessige årsaker. På slutten av 1940-tallet og begynnelsen av 1950-tallet hadde Lyngen-retningen kontakt med Det haugianske vennsamfunn (Olsen 2008:97). Vennesamfunnet heter i dag *Det evangelisk-lutherske kirkesamfunn*. I 2001 uttalte Lyngen-læstadianerne at kontakten med Hauges Venner på 1950-tallet hadde vist seg problematisk av hensyn til læren. ”Derfor er tanken om samarbeid meget farlig” (UV 8 2001:8).

forutsettes det at den språklige virksomheten er forbundet med de sosiale og politiske vilkårene der den språklige produksjonen skjer.

De førstefødte og Lyngen-retningen er to separate læstadianske retninger som står i en relasjon til Den norske kirke. I den overordnede analysen i avhandlingen er de to læstadianske retningene og kirkeorganisasjonen sett på som egne system som er i utvikling i kraft av seg selv og sin historie. Denne betraktningmåten er teoretisk forankret i Luhmanns begrep om selv-utviklende systemer (Autopoietische Systeme) (Jf.Kap.3.2, Luhmann 1997:105, 2006:3,47). I avhandlingen skilles det mellom to hovedaspekt ved kommunikasjon. Det skjer for det første en differensierende kommunikasjon som skiller ut de to læstadianske gruppene som forskjellige fra kirken (Jf. Luhmann 1982a:28). Denne kommunikasjonen fremtrer i materialet i form av en åpen agitasjon som omhandler spesifikke tema, der læstadianerne uttrykker protest og uenighet. Dette perspektivet på kommunikasjon står sentralt i avhandlingens artikler. Det andre aspektet kalles selv-refererende kommunikasjon, og innebærer at systemer utvikler sin identitet gjennom betraktning av seg selv og sine omgivelser (Luhmann 1997:92, 2013:206). Gjennom selvreflekterende kommunikasjon kan systemer kopiere utviklingstrekk fra andre systemer, for så å tilpasse det de ser til egne kapasiteter.

Når avhandlingens tre artikler sees i lys av dette teoretiske utgangspunktet, er hypotesen at uroen i relasjonen mellom læstadianerne og kirken er et utslag av at de de to læstadianske gruppene på ulikt vis tilpasser seg de overordnede prosessene som er under utvikling. Striden og uroen som oppstod i relasjonen blir tydet som et tegn på at læstadianerne har behov for å justere sin identitet og sin strategi i forhold til kirken og samfunnet. Dette skjer samtidig som kirken endrer sin relasjon til staten. Konfliktene som oppsto i de to læstadianske retningenes relasjon til kirken i tiden 2000-2010 kom til uttrykk gjennom argumentasjon, og konkret i form av strid om forvaltning av de kirkelige sakramentene og om spørsmålet om liturgi. Dette var også tilfelle da den læstadianske bevegelsen etablerte seg i Norge i tiden 1850-1890, og under fremveksten av Lyngen-retningen 1900-1930. I tiden 1977-1987 protesterte en samlet norsk læstadiansk bevegelse mot innføringen av ny liturgi for Den norske kirke. De kirkelige handlingene er sentrale og viktige fordi de refererer seg til en felles grunnleggende historisk praksis. Når ritualer og ritualspørsmål settes i spill, betraktes dette som tegn på at det skjer endring.

1.2.2 Valg av perspektiv

Den svenske kirkehistorikeren Oloph Bexell har pekt på at den teologiske forskningen har dreid i retning av å rette oppmerksomheten mot det samtidige og det moderne, samtidig som det historiske nedtones (Bexell 2009:80). I følge Bexell er fortiden viktig fordi historisk kunnskap gjør det mulig å forstå hvordan det nåværende formes og blir til. Diakrone historiske perspektiv gir muligheten til å stille spørsmål om utspring, oppkomst og påvirkning. Avhandlingen legger til grunn et tilsvarende syn på muligheten for å utdype og tydeliggjøre samtidige prosesser også ved å betrakte dem retrospektivt. Ved å stoppe opp ved de sentrale hendelsene i konflikthistorien, er hensikten å kunne påvise utviklingstrekk mellom hendelsene som kan belyse samtidssituasjon og de valg som gjøres i 2000-2010.

1.2.3 Oppbygging av rammeteksten

I kapittel I presenteres forskningsspørsmålet, avhandlingens tre artikler og tidligere forskning på feltet. I tillegg gis en presentasjon av læstadianismen med sikte på å gi en bakgrunn for artiklene. Læstadianismens historie og utvikling beskrives som en utvikling fra spontan vekkesbevegelse til institusjonalisert bevegelse med fast organisasjonsstruktur.

I kapittel II blir det redegjort mer utførlig for det kildematerialet artiklene bygger på enn det som var mulig i artikkelformatet. Kapittelet omhandler også hvilke lesestrategier som er benyttet i analysene av dette materialet, samt forskningsetiske spørsmål.

I kapittel III presenteres Luhmanns teori, og det redegjøres for hvorfor hans begrepsapparat og teori er valgt som perspektiv i en overordnet analyse av artiklene, og hvordan det forventes at teorien kan utvikle og videreføre de analysene som er presentert i de enkelte artiklene. I kapittelet drøftes også Luhmanns teori i forhold til de teoretiske perspektivene som er benyttet i de enkelte artiklene. Det teoretiske grunnlaget settes i et overordnet vitenskapsteoretisk perspektiv.

I kapittel IV drøftes artiklene ut fra den overordnede problemstillingen og teorien som det er redegjort for i kapittel III. Det gjøres en diakron historisk analyse tilknyttet konflikthistorien som knytter seg til de kirkelige handlingene. I kapittel V oppsummeres diskusjonen med henblikk på å få frem det som fremstår som avhandlingens nye bidrag i læstadianismeforskningen og i kirkeforskningen.

1.3 Presentasjon av artiklene

Avhandlingen er basert på tre artikler. I dette kapitlet presenteres artiklene med henblikk på de problemstillinger som lå til grunn og de konklusjonene som fremkom. Til slutt foretas en sammenlignende oppsummering ut fra det overordnede forskningsspørsmålet.

1.3.1 Artikkel 1: Protestbevegelse eller nytt kirkesamfunn? De førstefødte læstadianerne tar sakramentene i egne hender

Artikkel 1 er publisert i tidsskriftet Din 2/2013.

Inspirert av Michel Foucault (1972, 1999), analyseres De førstefødte og kirken i et makt-/ motmaktforhold (Artikkel 1/Nordvik 2013a:109). Artikkelen utforsker bakgrunnen for at De førstefødte vedtok å arrangere dåp og nattverd i egen regi. Artikkelen konkluderer med at den nye praksisen hos De førstefødte fremkom som et resultat av at bevegelsen konsoliderte sin patriarkalske struktur, og samtidig skjermet seg mot endringer i kirke og samfunn. Når De førstefødte unnlot å forlate kirken, forklares dette med at gruppen fortsatt trenger kirken som ”de andre” i konstruksjonen av sin egen identitet, og for å vedlikeholde sin identitet som forskjellig fra kirken. Perspektivet på relasjonen mellom kirken og læstadianerne er i dette tilfellet inspirert av Reinhardt Koselleck (2004), som hevder at kollektive identiteter skapes i asymmetriske relasjoner mellom ”oss og dem” (Koselleck 2004:110).

De førstefødte i Norge tok avgjørelsen om å starte sin egen sakramentsforvaltning, etter drøftinger med ledelsen i Gällivare. Denne situasjonen fremviste en hierarkisk lederstruktur der viktige avgjørelser blir tatt av modermenigheten i Sverige. De førstefødte hadde hentet inspirasjon til arbeidet med å utarbeide nye liturgier fra USA, der læstadianerne er organisert som en egen kirke. Kontakten med Sverige og USA viser at De førstefødte har en internasjonal kontaktflate både på ledernivå og som inspirasjonskilde til egen praksis. I 2000 hadde forsamlingen gjennomført prøveordning med egen konfirmasjon. Denne ordningen ble nå formalisert. Artikkelen konkluderte med at når De førstefødte startet egen sakramentsforvaltning, var det for å konsolidere bevegelsen og ivareta egen vekst. Bevegelsen adopterte samtidig et kirkelig språk ved å kalle sin virksomhet for menighetsarbeid. Fra 2004 fremsto De førstefødte så tilnærmet som mulig en selvstendig kirke, uten å ta steget fullt ut ved formelt sett å bli et eget kirkesamfunn. Samtidig fikk de sine dømte kirkebokført i Svenska Kyrkan og i Den norske kirke. Medlemmene inngår derved i medlemsmassen til de norske og svenske folkekirkene.

1.3.2 Artikkel 2: Åpen og inkluderende – kirkelig strategi mellom makt og avmakt. Den norske kirke utfordres av læstadianere og nye menighetsdannelser

Artikkelen er publisert i Teologisk Tidsskrift Nr. 1. 2013.

Artikkelen bygger primært på analyse av offentlige dokumenter i form av kirkelige og statlige utredninger. Det etterspørres hva som var bakgrunnen for biskopenes reaksjon og handlemåte overfor læstadianerne (Nordvik 2013b:43). Vilkårene for kirkeledelsens reaksjonsmåte viste seg i et krysningspunkt der ”embetskirken” basert på kontroll og tilsyn var på vikende front, samtidig som ”rådskirken” anført av Kirkerådet førte en aktiv politikk med sikte på å integrere økende mangfold i kirken. Denne integrerende politikken blir i artikkelen ansett som en videreføring av statens overgripende nasjonale integreringspolitikk innenfor rammen av kirken.

Fra 1980-tallet har Den norske kirke gjennomgående vært karakterisert som ”en åpen og inkluderende folkekirke”. Denne betegnelsen innebærer den konsensus som er etablert som et resultat av kampen om kirkens identitet. Inspirert av Foucault (1999:12) karakteriseres begrepet som hegemonisk innenfor rammen av statskirkediskursen. På bakgrunn av Kosellecks (2004) distinksjon mellom begrep- og motbegrep ansees betegnelsen å romme kampen om kirkens identitet. Kampen om kirken utspilte seg fram til 1984 først og fremst mellom representanter for den kirkelige reformbevegelsen og statsmakten. Reformbevegelsen ønsket en ”bekjennelseskirke” som stilte krav både til ansatte og menige kirkemedlemmer. Med dette utgangspunktet ble den åpne folkekirken ansett som en trussel. I Stortingsmelding nr. 40 (1980-1981) *Om stat og kirke* fremstilte regjeringen kirken som en ”varm, åpen og inkluderende folkekirke”, med rom for ulike teologiske og kulturelle uttrykk. En slik kirke kunne påregne fortsatt støtte fra staten. Betegnelsen ”åpen og inkluderende” er gjennomgående brukt i offentlige dokumenter som betegnelse på Den norske kirke, og fremtrer ved inngangen til 2000-tallet som integrert i kirkens selvforståelse.

I artikkelen ble det påvist at den kirkelige reformbevegelsen førte en retorikk overfor det statskirkelige styret som hadde likhetstrekk med argumentasjonen til De førstefødte og til Lyngen-retningen (Artikkel 2/Nordvik 2013b:54). Mens reformbevegelsens argumentasjon bidro til å skape et kirkelig selv i form av en demokratisk lederstruktur, bidro læstadianernes retorikk til å utvikle dem som selvstendige grupper i forhold til kirken.

1.3.3 Artikkel 3: *Between criticism and loyalty. The Laestadian Lyngen group's relation to the Church of Norway*

Artikkelen er publisert i *Acta Borealia*, Volume 32, 2015.

I 2009 sendte Lyngen-retningen to uttalelser til kirkens ledelse på bakgrunn av at Kirkerådet i 2008 la frem forslag til nye liturgiske ordninger for Den norske kirke. Artikkelen bygger på tekstanalyse av disse to uttalelsene og annen korrespondanse mellom læstadianerne og kirkens ledelse i tiden 2005-2009. Artikkelen sikter mot å klargjøre hva som var bakgrunnen for Lyngen-retningens reaksjon og handlemåte da Den norske kirke introduserte forslag til ny liturgi for Den norske kirke i 2008.

Den første av de to uttalelsene var en uttalt kritikk av kirken i spørsmål om kvinnelige prester, økumenisk samarbeid, liturgispørsmål, og spørsmålet om homofilt samliv. Det siste spørsmålet var særlig aktuelt på bakgrunn av at Stortinget det samme året vedtok en ny felles ekteskapslov som tillot likekjønnede ekteskap. Loven var ute til høring i 2007, og Lyngelæstadianerne hadde advart mot det nye lovforslaget i brev til statlige og kirkelige myndigheter, og gjennom en underskriftskampanje⁵. På denne bakgrunn uttalte læstadianerne seg sterk kritisk også til utviklinga i kirken. Den andre uttalelsen var en redegjørelse om dåpen med forslag til forbedringer i Kirkerådets forslag til ny dåpsliturgi. De to dokumentene fremstår som en illustrasjon på Lyngen-retningens ambivalente relasjon til kirken. Det første dokumentet var sterkt kritisk og inneholdt en trussel om brudd. Det andre dokumentet var en konstruktiv redegjørelse for Lyngen-retningens lutherske dåpsteologi, med sikte på å påvirke arbeidet med ny dåpsliturgi i en retning som var akseptabel for dem.

Analysen av dokumentene fra 2009 viser strukturelle og innholdsmessige likheter med uttalelser som bevegelsen kom med i 1929 og 1934, både i oppbygning og argumentasjon. Uttalelsen i 2009 gjentok lojaliteten til den lutherske bekjennelsen som var uttalt på 1920- og 1930-tallet. Analysen i artikkelen støtter seg til Faircloughs begrep rekontekstualisering og intertekstualitet (Artikkel 3/Nordvik 2015:5). Kommunikasjonen bidro til å rekonstruere Lyngen-retningens relasjon til kirken. Samtidig skjedde det en fornyelse. Både de liberale og de konservative deltok i arbeidet med å utarbeide nye lokale liturgiordninger med sikte på å ivareta sine teologiske interesser.

⁵ Spørsmålet om ny ekteskapslov og samliv ble flere ganger tatt opp i *Under Vandringer* (UV 7/8 2005:3, UV 10 2007:1, UV 5 2008:7).

Lyngen-retningen ble i 1992 splittet i to fraksjoner, kalt ”de liberale” og ”de konservative”. Det var ”de liberale” som også er den største gruppen, som forfattet de to uttalelsene. Polemikken mot kirken bidro til å styrke de liberales stilling som bærer av den felles konfesjonelle identiteten til Lyngen-retningen.

1.3.4 Sammenfatning

Når de tre artiklene sees i sammenheng, kommer det frem en likhet i argumentasjonen til de to læstadianske gruppene og til den kirkelige reformbevegelsen. Sammenstillingen av artiklene synliggjør også at de to læstadianske gruppene og reformbevegelsen har en felles historisk opprinnelse i 1800-tallets historiske klima av vekkelse, individualitet, liberalitet og organisasjonsdannelser. Argumentasjonen til de læstadianske gruppene retter seg mot den liberale teologien, og den moderne utviklingen slik den kommer til uttrykk i spørsmål om kjønn. Den kirkelige reformbevegelsen argumenterte for religionsfrihet i kirken og for nødvendigheten av egne kirkelige styringsorgan av hensyn til den kristne bekvemheten. På bakgrunn av disse iakttagelsene, er siktemålet i den videre fremstillingen å utforske nærmere hvilken funksjon argumentasjonen har i dannelsen og utviklingen hos De førstefødte, Lyngen-retningen og i kirkeorganisasjonen.

1.4 Tidligere forskning

Ettersom avhandlingen omhandler den læstadianske bevegelsens relasjon til Den norske kirke, forholder den seg både til forskning som spesifikt tar for seg den læstadianske bevegelsen, og forskning som omhandler statskirken. I fortsettelsen vil derfor avhandlingen plasseres i forhold til forskning på læstadianismen, og i forhold til nyere forskning på kirken.

1.4.1 Forskning på læstadianismen

Det finnes flere oversikter over nasjonal og nordisk forskning på den læstadianske bevegelsen (Minde 1997, Drivenes og Niemi 2000, Olsen 2008:13-18, Myrvoll 2010). Den finske kirkehistorikeren Jouko Talonen har bidratt til å belyse læstadianismens internasjonale utbredelse (Talonen 2001a.b), og har også gitt en oversikt over internasjonal forskning på læstadianismen (Talonen 2001b:57)⁶.

Eldre kirkehistoriske fremstillinger beskrev læstadianismen i relasjon til kirken, og primært ut fra et teologisk og dogmehistorisk perspektiv (f.eks. Boreman 1953:205, Sivertsen 1955:341,

⁶ Det foreligger flere arbeider av Pekka Raittila og Jouko Talonen om læstadianismens internasjonale utbredelse som kun finnes på finsk (Jf. Oversikt hos Talonen (2001b:58). Dette har begrenset tilgangen til denne forskningen i arbeidet med avhandlingen.

Raittila 1982). Fra 1960-tallet har læstadianismeforskningen i Norge vært behandlet med perspektiver primært fra samfunnsvitenskapene. Den gjennomgående synsvinkelen på læstadianismen i denne forskningen, er å se bevegelsen som en reaksjon mot krefter som truer de samfunnene der bevegelsen fikk innflytelse. Det gjelder trusler i form av økonomisk og kulturell oppløsning, kirkelig innflytelse og fornorsking. Det overgripende perspektivet ble først introdusert av J. Falkenberg (1941), og ble gjenopptatt på 1950- og 1960-tallet (Gjessing 1953, Paine 1965, Bjørklund 1985).

Flere forskere har satt læstadianismen i sammenheng med samisk religion. Kulturpedagogen Jens Ivar Nergård har hevdet at elementer fra samisk religion er omdannet og videreført innenfor læstadianismen, og at den derved har overlevd trykket fra kirken og kristen misjon (Nergård 1994, 2006). Nergård aktualiserte forskningsperspektiver som tidligere er presentert av etnologen Guttorm Gjessing (1953). Gjessing trakk en forbindelseslinje fra sjamanismen som i samisk religion ble utøvet av noaidene, og til den læstadianske rørelsen. I følge Gjessing er det den sjamanske kulturen og kunnskapstradisjonen som kommer til uttrykk i den læstadianske rørelsen. Sosialantropologen Marit Myrvoll har studert brudd og kontinuitet i samiske meningsunivers i Tysfjord slik de fremkommer i vår tid (Myrvoll 2010). Myrvoll hevder at eldre samiske forestillinger preger dagens religiøse forestillinger, men gjør ingen direkte koblinger til læstadianismen. Myrvoll ser på rørelsen som et allment religiøst uttrykk, og anser den læstadianske bevegelsen som en kristen pietistisk vekkelsesbevegelse.

På 1990-tallet ble læstadianismeforskningen inspirert av forskning på 1800-tallets nordiske vekkelses- og folkebevegelser (Gustavsson 1985, Soullina 1985, Wählin & Feldbæk 1986, Sanders 1995, Minde 1997, Drivenes og Niemi 2000). Innenfor norsk forskning ble fremveksten av de norske og skandinaviske vekkelsene særlig koblet til fremveksten av moderniteten og mentalitetshistoriske forskningsperspektiv. En artikkel av kirkehistorikeren Dag Thorkildsen (1998) har hatt stor innflytelse innenfor forskning som omhandler vekkelsesbevegelsenes fremvekst. Thorkildsen pekte i sin artikkel på at 1800-tallets vekkelsesbevegelser var et viktig element i moderniseringsprosessene i de nordiske landene (Thorkildsen 1998:177). Samtidig var disse bevegelsene ofte de fremste representanter for antimodernisme. Denne dobbeltheten har også opptatt læstadianismeforskningen (Minde 1997, Drivenes og Niemi 2000, Norderval 2006.).

Fra 1980-tallet ble det presentert forskning med utgangspunkt i kvinneperspektiv. En oversikt over denne forskningen fram til 2008 finnes hos Torjer A. Olsen (2008:21). Gerd Snellman (2011) har belyst kvinners rolle som tradisjonsformidlere i Rauhan Sana retningen i nordlige deler av det svensktalende Österbotten⁷. På 1980-tallet ble læstadianismen også behandlet i lys av internasjonale politisk spenninger på Nordkalotten (Bratrein 1981, Eriksen & Niemi 1981, Skogheim 1981). Temaet er sist belyst av historikeren Rolf Inge Larsen (2012). Larsen undersøker forholdet mellom læstadianismen og statskirken i Norge i tiden 1870-1940 på bakgrunn av norske myndigheters fiendebilder av kvenene og den læstadianske bevegelsen.

Det er få arbeider som spesifikt tar for seg relasjonen mellom den læstadianske bevegelsen og kirken. Dagmar Sivertsens doktorarbeid *Læstadianismen i Norge* fra 1955, beskriver bevegelsens forhold til kirken med vekt på konfliktene som oppsto da bevegelsen kom til Norge (Sivertsen 1955). Relasjonen til kirken er også tematisert av teologen og kulturforskeren Kåre Svebak (1986), som i et av sine arbeider etterprøvde Dagmar Sivertsens tese om at den læstadianske vekkelsen bidro til å demme opp for dissentermenighetene som oppsto på midten av 1800-tallet i Troms. Svebak har også skrevet om liturgistriden som pågikk i tiden 1977-1987, der hele den læstadianske bevegelsen i Norge protesterte mot innføringen av ny liturgi i Den norske kirke (Svebak 1990).

Svebak ser motstanden mot den nye liturgien primært som et religiøst begrunnet opprør, der læstadianerne anså den nye liturgien å være i strid med bibelsk og reformatorisk kristendom (Svebak 1990:227). Samtidig anlegger han det han kaller et historisk-geografisk perspektiv på konflikten, der de læstadiansk- pregede statskirkemenighetene i nord gjør motstand mot bispemakt og statskirkestyre i sør (Svebak 1990:7)⁸. En hovedoppgave i religionsvitenskap av Torjer O. Berglund (2000) behandler Lyngen-læstadianismens forhold til Den norske kirke i tiden 1941-1980. Hallvard Larssen (1995, 1996) har undersøkt De førstefødtes deltakelse i kommunestyre og menighetsråd i Ofoten i tiden 1900-1970. Larssen bygger på den såkalte rekodifiseringstesens (Jf. Minde 1997) og hevder at De førstefødte beveget seg fra å være en periferibevegelse til å bli en statusbevegelse (Larssen 1996:208). Larssens undersøkelse inneholder viktig dokumentasjon ettersom det foreligger lite forskning på De førstefødte.

⁷ Alta-retningen er en norsk forgreining av Rauhan Sana retningen.

⁸ Svebak uttaler at han deltok på tapersiden (den læstadianske siden) i striden med kirke departementet (Svebak 1990:7).

1.4.2 Statskirken

Møtet med moderniteten er benyttet som et overordnet perspektiv innenfor nyere teologi- og kirkehistorisk forskning (Christoffersen, Elstad 2011, Thorkildsen 2011)⁹. Dag Thorkildsen hevder at kjernen i all kirkestrid i Norge siden slutten av 1800-tallet har vært spørsmålet om hvordan kirken og teologien skal forholde seg til det moderne samfunnet og den moderne kultur (Thorkildsen 2011:173). Striden har dreid seg om historisk-kritisk bibelfortolkning, synet på ekteskap og skilsmisse, kvinnenens rolle og stilling i samfunn og kirke, og spørsmålet om homofilt samliv. Et tilsvarende perspektiv på norsk teologi- og kirkehistorie er hevdet av teologene Svein Aage Christoffersen (2011) og Hallgeir Elstad (2011).

I forskning på stat og kirke står to større arbeider sentralt når det gjelder analyse av kirkens forhold til staten (Løvlie 1996, Oftestad 1998)¹⁰. Teologen og kirkehistorikeren Birger Løvlie har undersøkt kirkeordningsarbeidet i Den norske kirke i tiden 1945-1984 med vekt på hvilke strategier som fikk gjennomslag i det kirkelige reformarbeidet. Reformarbeidet ble drevet frem av den kirkelige reformbevegelsen, mens de endelige beslutningene ble tatt gjennom beslutningsprosessen i regjering og storting. Løvlie undersøker sammenhengen mellom ekklesiologi, samtidsanalyse og valg av strategi for Den norske kirke, i et perspektiv der ekklesiologiens (kirketenkningens) vilkår står sentralt. Løvlies konklusjon er at verken de politiske myndighetene eller de kirkelige aktørene tar med seg normative ekklesiologiske prinsipper inn i beslutningsprosessen (Løvlie 1996:278). Den norske kirke utformes strategisk som en ramme om folkets religiøse liv i velferdsstaten. Kirketenkningen blir redusert til en hensiktsmessighetssak, og fremstår i følge Løvlie som en refleks av den generelle samfunnsmessige utviklingen.

Teologen og kirkehistorikeren Bernt T. Oftestad beskriver utviklingen i statskirken fra reformasjonen til etableringen av ny kirkelov i 1996. Oftestads perspektiv er at sammenvevingen av kirke og stat fører til at kirken tilpasses og underlegges moderne liberale vilkår og den moderne velferdsstaten (Oftestad 1998:282). Dette skjer samtidig som kirken løses fra sin forankring i bibelen og den reformatoriske læren som objektivt læregrunnlag. Kirken tilpasses likestillingslovgivningen og de politiske myndigheters overordnede politiske,

⁹ Møtet med moderniteten er det overordnede perspektiv i antologien *Teologi og modernitet. Universitetsteologien i det 20. Århundre* (H. Elstad og T. Rasmussen red. 2011). Antologien behandler forskningshistorien ved det teologiske fakultet (TF) ved Universitetet i Oslo.

¹⁰ Begge arbeidene finnes i referanselistene i den offentlige utredningen om stat og kirke som forelå i 2006, og fremstår som sentrale referanseverker i forskningen og som grunnlag for offentlige beslutningsprosesser (NOU 2006:2:189)

sosiale og kulturelle målsettinger. Kirkens læreprofil reflekterer i følge Oftestad folkeflertallets holdninger og tenkesett, og kirken evner ikke å fremstå som et religiøst sosio-kulturelt fellesskap som skiller seg fra det alminnelige samfunn.

Et nordisk forskningsprosjekt om nasjonalkirkelighet og etisk pluralisme som pågikk ved inngangen til 2000-tallet, belyser sider ved den samtidige teologiske refleksjonen ved inngangen til 2000-tallet (Grenholm 2001a,b, Hallamaa 2001, Krogseth 2001, Möller 2001)¹¹. Forskningen tematiserer vilkårene for å hevde en kristen etikk i et sen-moderne differensiert samfunn, samt markedskreftenes innflytelse på vilkårene for religiøs virksomhet. Artikkene i forskningsprosjektet berører også den lutherske religionens innvirkning på de nordiske samfunnene. I sluttrapporten fra det svenske prosjektet *Från statskyrka till fri folkkyrka* (2004) belyses vilkårene for religiøs virksomhet i Norden i både et historisk og et samtidsperspektiv (Anders Bäckström, Ninna E. Beckman, Per Petterson 2004)¹².

1.4.3 Avhandlingen i relasjon til tidligere forskning

En gjennomgang av forskningsarbeid viser at det ikke foreligger nyere forskning som særlig tar for seg relasjonen mellom den læstadianske bevegelsen og Den norske kirke. Forholdet mellom kirken og den læstadianske bevegelsen er ikke vitenskapelig undersøkt i tidsrommet etter 1980. Den læstadianske bevegelsen er fraværende i den forskningslitteraturen som omhandler utviklingen i Den norske kirke i vår samtid og nære fortid. Dette gjør at avhandlingen forholder seg til to forskningsfelt som i utgangspunktet er uten samtidige forbindelseslinjer. På det grunnlag gir det relasjonelle perspektivet som anlegges i avhandlingen ny kunnskap om de to læstadianske retningene, og om kirken som helhet slik den fremtrer ved inngangen til 2000-tallet.

Avhandlingen behandler læstadianismen i relasjon til kirken, og slik sett griper den tilbake til det samhandlende og relasjonelle perspektiv som var fremtredende hos Sivertsen (1955). Den behandler i likhet med Sivertsen den teologiske meningsdannelsen, men setter teologi inn i et relasjonelt maktperspektiv. I forhold til mange samfunnsvitenskapelig perspektiver,

¹¹ I tiden 1997 – 2001 pågikk et større forskningsprosjekt med tema *Nasjonalkirkelighet og etisk pluralisme*, støttet av Nordisk ministerråd (jfr. Henriksen og Krogseth (red) 2001). Det foreligger tre delrapporter fra dette prosjektet. 1. *Folkkyrkor och religiös pluralism – den nordiska religiöse modellen*. 2000 (G. Gustafsson & T. Petterson (red.)). 2. *Pluralisme og identitet*. J. O. Henriksen og O. Krogseth (red.). 2001, og er en kulturalanalytisk studie av problemområdet. 3. *Religiøs pluralisme i Norden*. 2001 (Østnor (red)) tar for seg spesifikt etiske problemstillinger, og er publisert av en gruppe fagetikere fra de nordiske landene.

¹² Forskningsprosjektet var en del et større svensk forskningsprosjekt initiert i 1996 under navnet ”Stat-människa-det svenska samhället i omvandling”.

undersøker denne avhandlingen læstadianismen først og fremst som en pietistisk kristen bevegelse.

Fenomenet rørelse er behandlet i den forskningen som har sett læstadianismen i lys av samisk religion. Denne forskningstradisjonen legger vekt på kontinuiteten til før-kristne forestillingsunivers¹³. I avhandlingen blir læstadianismen sett på som en kristen dynamisk vekkellesbevegelse, både i et historisk og samtidig perspektiv. Rørelsen blir behandlet som konfliktstoff i læstadianernes møte med kirken, og i et perspektiv der den blir sett på som et identitetsbyggende fenomen. Et slikt perspektiv er antydnet som en mulig fruktbar innfallsvinkel av historikeren Henry Minde, uten at han etter det jeg kan se har utviklet det videre (Minde 2000:127). I avhandlingen drøftes dette perspektivet for å belyse ritualenes betydning i den læstadianske identitetsdannelsen (Kap.4.1).

Mens tidligere forskning stort sett behandler læstadianismens tidlige historie, undersøker denne avhandlingen bevegelsen primært i et samtidsperspektiv. Det er særlig spørsmålet om kvinnelige prester og homofilt samliv som fremstår som problematisk i læstadianernes forhold til kirken og til samfunnsutviklingen. Avhandlingen drøfter på den bakgrunn hvordan De førstefødte og Lyngen-retningen forholder seg til det moderne samfunnet, og knytter derved forbindelse til annen forskning der konfrontasjon med moderniteten er et sentralt perspektiv (Thorkildsen 1998, 2011). I avhandlingen undersøkes tematikken spesifikt på grunnlag av argumentasjonen slik den fremkom i kommunikasjonen mellom de to læstadianske gruppene og kirken i 2000-2010. Slik sett er det et slektskap mellom denne avhandlingen og annen nyere læstadianismeforskning som støtter seg til teori og metode som kan tilbakeføres til den språklige vendingen innenfor samfunnsvitenskapene (Jf. Olsen 2008, Andreassen 2012).

1.4.4 Vekkelser – et teoretisk perspektiv

Kirkehistorikeren Dag Thorkildsen (1998:161) har pekt på at de religiøse vekkelserne stod i skjæringspunktet mellom 1700-tallets pietisme og de store folkevekkelserne på 1800-tallet. I følge Thorkildsen var de tidlige vekkelserne med på å berede grunnen for de religiøse og politiske folkebevegelsene som gjorde seg gjeldende på andre halvdel av 1800-tallet. Det er to forhold som særlig kjennetegner 1800-tallets vekkelser. De artet seg som massebevegelser

¹³ Henry Minde hevder at denne tradisjonen bygger på en kulturkonserverende eller kulturbevarende hypotese med røtter i den romantiske tradisjonen (Minde 1997, 2000).

samtidig som de var opposisjonelle og utfordret den etablerte orden i kirke og samfunn. Dette siste gjaldt også bevegelser som var ledet av prester og kristne lekfolk. Thorkildsen mener det er vanskelig å vise et klart og tydelig mønster når det gjelder sammenhengen mellom de religiøse vekkelsene og den politiske og nasjonale utviklingen (Thorkildsen 1998:177). Sammenhengene er ikke å anse som nødvendige, selv om der er sammenhenger som i gitte tilfeller er åpenbare.

Avhandlingen beskriver tre bevegelser som på hver sin måte har sitt opphav i de liberale og individualiserende tendensene som gjorde seg gjeldende på 1800-tallet. Den læstadianske bevegelsen har sitt utspring i presten Læstadius sin virksomhet, men utviklet seg som en lekmannsbevegelse. De førstefødte og Lyngen-retningen utviklet seg innenfor statskirken i opposisjon til kirkens ledelse (Artikkel 1/ Nordvik 2013a, Artikkel 3/ Nordvik 2015). Den tredje bevegelsen som beskrives er den såkalte kirkelige reformbevegelsen (Artikkel 2/ Nordvik 2013b). Denne bevegelsen startet i 1840-årene og materialiserte seg i en kamp for å få opprettet egne kirkelige styringsorganer forskjellig fra staten. Den kirkelige reformbevegelsen hadde som siktemål å gjøre kirken selvstendig fra staten og var dominert av prester og embetsmenn (Wisløff 1971:176). Begge bevegelsene hadde sine røtter i det liberale klima som la grunnlaget for organisasjonsdannelser. Mens læstadianismen gradvis vokste til en institusjonalisert vekkelsesbevegelse, initierte den kirkelige reformbevegelsen et indirekkelig byråkrati i form av kirkelige råd, og til slutt et eget Kirkemøte i 1984.

1.5 Læstadianismen

Den læstadianske bevegelsen vokste fram i en tid da de nordiske landene og det protestantiske Europa var preget av en rekke religiøse vekkelser (Minde 1997, Thorkildsen 1998). Parallelt med læstadianismens frembrudd skjedde det en religiøs differensiering i det nordnorske samfunnet (Drivenes og Jernsletten 1994:213). I Norge hadde Haugevekkelsen satt press på konventikkelplakaten som ble opphevet i 1842. Hauge besøkte også Målselv i Troms. I 1856 ble den første frikirkelige menighet etablert i Tromsø under navnet "Den frie apostoliske christelige Menighed i Tromsø" (Larsen 2005:27). Gustav Adolf Lammers var pastor i menigheten vinteren 1857-1858, og hadde stor innflytelse på menigheten. I 1858 ble "Tromsø Forening for den indre Mission" stiftet som et strategisk tiltak for å holde de vakte innenfor kirken (Larsen 2005:28). I 1859 ble det stiftet indremisjon i Alta, og i 1864 ble det også opprettet indremisjon i Bodø. I tiden 1856-1860 ble det etablert 10 frimenigheter med ca. 450 medlemmer (Drivenes og Jernsletten 1994:216). I følge folketellinga for 1875 var det

forholdsvis flere frikirkelige i Troms enn i ellers i landet. Læstadianerne valgte imidlertid å bli stående i kirken til tross for trusler om utmeldelse. Dette førte til et latent spenningsforhold i forhold til kirkens ledere utover andre halvdel av 1800-tallet.

1.5.1 Perioder i læstadianismens historie

Den finske forskeren Pekka Raittila har gitt følgende skjematiske oversikt over læstadianismens historie (Raittila 1982:109):

- Den tidlige veknelsen (1846 – ca.1855)
- Det kraftigste utviklingsstadiet 1870- og 1880-tallet
- Den store splittelsen ved inngangen til 1900-tallet der bevegelsen delte seg i følgende fraksjoner; De førstefødte eller Vestlæstadianerne, Den gammellæstadianske retningen, De nyvakte og Lyngen-retningen
- En ny periode ble innledet i 1934 da den gammellæstadianske retningen ble delt i følgende fraksjoner; (SRK (Finska Fridföreningarnas Centralförbund), Rauhan Sana (Fredens Ord-gruppen/de småførstefødte/Tornedal-fraksjonen).

Raittilas inndeling svarer til vesentlige endringer innenfor relasjonen mellom den læstadianske bevegelsen og kirken i Norge. Ved inngangen til 1870-tallet ekspanderte bevegelsen kraftig også i Norge (Sivertsen 1955:88). Samtidig økte konflikten mellom kirken og den læstadianske bevegelsen, og konflikten pågikk sammenhengende til inngangen av 1890-tallet. Det sentrale konfliktpunktet var uroen som utspant seg under altergangen i kirkene (Jf. Kap.1.6.1, 4.1.1). Etter at det ble innført såkalt særaltergang for de vakte i 1887 kulminerte striden. I 1890 var læstadianismens forhold til statskirken i Norge avklart og konsolidert, og konfrontasjonene med kirken hadde opphørt. Dette kan tolkes som et uttrykk for at konfrontasjonene med kirken var viktig i bevegelsens konstituerende fase. Etter 1900 skjer identitetsdannelsene først og fremst gjennom differensieringer der de ulike gruppene utvikler sitt særpreg i konfrontasjon med hverandre.

Historikerne Einar-Arne Drivenes og Einar Niemi har gjort en faseinndeling som bygger på Raittila (1982), men med vekt på utviklingen i Norge (Drivenes og Niemi 2000:160f.). Drivenes og Niemi har en fjerde fase som strekker seg fra 1890 til tida etter andre

verdenskrig. Denne lange perioden synes saksvarende på bakgrunn av at både De førstefødte og Lyngen-retningen var i kontinuerlig vekst i denne perioden¹⁴.

1.5.2 Faser i nyere tid

Det foreligger ingen faseinndeling når det gjelder nyere tid, som kan være til hjelp for å beskrive nyere utviklingstrekk som er vesentlig for å forstå hendelsene i Norge i 2000-2010. Jeg foreslår derfor to nye perioder for tiden etter 1950. En første periode for tiden 1950-1980, og en andre periode for tidsrommet 1980-2010. Periodene presenteres her i korthet, og utdypes i kapittel 4.1.

Fra 1950 til 1980 skjer det en urbanisering av det nordnorske samfunnet, og dette påvirker den læstadianske bevegelsen. Det etableres by-forsamlinger, mobiliteten øker, og bevegelsen blir i mindre grad geografisk knyttet til de stedene som gjerne omtales som kjerneområdet.

I tiden 1980-2010 skjer det en utvikling der Nord-Norge blir likt landet for øvrig når det gjelder utdanning, konsum og tjenesteyting. Dette endrer vilkårene for religiøs virksomhet. I 2000 oppretter De førstefødte sakramentsforvaltning for å imøtekomme en etterspørsel fra de unge i forsamlingen. Både De førstefødte og Lyngen-retningen styrker i dette tidsrommet sin egen undervisning og sitt organisatoriske apparat.

I det følgende gis en generell oversikt over læstadianismen fremvekst med hovedvekt på tida fram til 1950. Det overordnede perspektiv er at vekkelsen i dette tidsrommet utvikler seg fra å være en spontan vekkelse til å bli en institusjonalisert bevegelse, det som i Luhmanns terminologi (1997:105) kan karakteriseres som et eget system. Fra 1900-tallet deler vekkelsen seg i ulike retninger som hver for seg fremstår med en egen ledelse og sitt eget særpreg. I kapittel 4.1 behandles dannelsen av De førstefødte og Lyngen-retningen i Norge mer inngående.

1.6 Læstadianismens fremvekst

Lars Levi Læstadius var sokneprest i Karesuando (1826-1849) og prost i Pajala (1849-1861) (Boreman 1965:66). Under en visitas Læstadius holdt i Åsele i Västerbottens Län i 1844 kom han til et åndelig gjennombrudd (Boreman 1953:37). Den tidlige vekkelsen begynte i 1846 i

¹⁴ Dagmar Sivertsen beskriver en sammenhengende vekst for den læstadianske bevegelsen fram til 1950-tallet (Sivertsen 1955:455). I følge Halvard Larsen utviklet læstadianismen i Ofoten seg i denne perioden fra å være en marginal periferibevegelse til en statusbevegelse med stor sosial anerkjennelse (Larssen 1996:204). Den siste vekkelsen som har bidratt til vekst i Lyngen-retningen var i begynnelsen av 1940-tallet, etter krigens frembrudd (Jf. Andreassen og Olsen 2004)

Karesuando som en følge av Læstadius forkynnelse. I følge den finske kirkehistorikeren Pekka Raittila strakte den første store vekkelsesbølgen seg over en periode på ti år (Raittila 1982:110). I løpet av disse årene spredte bevegelsen seg i samiske bosettingsområder i Sverige og Finland med den nordlige delen av Tornedalen som kjerneområde. Det kraftigste utviklingsstadiet strakte seg fra 1860 til 1880. (Raittila 1982:115, Drivenes og Niemi 2000:169). Bevegelsen ble i denne perioden også utbredt til USA.

Vekkelsen gjorde seg gjeldende i Norge før 1850 (Sivertsen 1955:43,45). Den ble brakt til Norge via Kautokeino til Vest-Finnmark, via Skibotn og Lyngen til Nord-Troms, og via Vassdalen og Gratangen til Sør-Troms og Ofoten. I følge Sivertsen ble bevegelsen kalt ”finnebevegelsen” eller ”lappebevegelsen”, noe som gjenspeiler at den i utgangspunktet slo rot i samiske strøk, og at de første predikantene var flyttsamer (Sivertsen 1955:212). Tidsrommet 1855-1870 blir beskrevet som en mellomperiode før den store ekspansjonen startet fra 1870 (Drivenes og Niemi 2000:164). I Norge opplevde bevegelsen et tilbakeslag etter Kautokeino-opprøret i 1852 (Sivertsen 1955, Raittila 1982:115). Fasen fra ca. 1870 er karakterisert som en fase med sterk ekspansjon, der den dominerende samiske profilen avtar (Minde 1997:179). Mange nordmenn slutter seg til og det rekruteres norske predikanter. I perioden 1870-1890 får den læstadianske bevegelsen en fast struktur. Det bygges egne forsamlingshus, der det etableres regelmessige samlinger, og predikantene organiserer fast reisevirksomhet¹⁵. Allerede fra 1850-tallet var det etablert en tradisjon der sendebrev fra Læstadius og Raattamaa ble lest i forsamlingene (Pietiläinen 1966). Etablering av flere faste menigheter og flere predikanter medførte økt bruk av sendebrev og trykt lærestoff til opplesning i forsamlingene (Drivenes og Niemi 2000:171).

1.6.1 Rørelsen

Av de særtrekk som fulgte vekkelsen var det rørelsene som fikk størst oppmerksomhet (Raittila 1982:113). Raittila karakteriserer rørelsen (finsk;likutuksia) som en lettere form for ekstase. Rørelsen kom til uttrykk som en uro, gjerne fulgt av gråt. Veksten i den læstadianske bevegelsen kom også til syne i kirkene ettersom det var tvungen altergang for befolkningen (Svebak 1977:541). De vakte søkte i stort antall til nattverd ved kirkens gudstjenester og holdt seg på den måten til den kirkelige orden. De som var grepet av vekkelsen brakte rørelsen med seg til kirkens gudstjenester, og uroen som fulgte rørelsene kom særlig til uttrykk når de vakte deltok i altergangen (Sivertsen 1955, Svebak 1977:541). Konfrontasjonene pågikk fram til

¹⁵ I tiden 1875 – 1878 ble det bygget læstadianske forsamlingshus i Vadsø (Sivertsen 1955:116). I 1886 stod det ferdig forsamlingshus på Sør-Rollnes og på Sandstrand i Sør-Troms. Skibotn fikk forsamlingshus i 1895.

1887 da biskop Johannes Skaar (1828-1904) forordnet særlig altergang for de vakte (Sivertsen 1955:121). Rørelsene kunne fortsatt forekomme i kirkene, men ifølge Sivertsen på en måte som ikke gjorde at gudstjenestene måtte avbrytes. Rørelsene ble videreført på læstadianernes egne samlinger. I følge Raittila utjevnet og stabiliserte utbruddene av rørelse seg og ble en normal del av bevegelsens møter (Raittila 1982:113).

1.6.2 En kirkelig bevegelse

Kirkehistorikerne Per Boreman, Pekka Raittila og Dagmar Sivertsen har lagt vekt på at den læstadianske bevegelsen utviklet seg som en indrekirkelig bevegelse og at Læstadius motsatte seg separatistiske tendenser (Boreman 1953:43, Raittila 1982:113, Sivertsen 1955:93).

Raittila (1982:112) peker imidlertid på karakteristiske trekk ved bevegelsen som også bidrar til selvstendigjøring. Dette gjelder for det første bevegelsens teologi om menigheten.

Læstadius bygde på Luthers teologi om det alminnelige prestedømme. I læstadiansk utførelse innebar det at menigheten tok i bruk den såkalte nøklemakten, makten til å binde og løse de troende i deres forhold til samvittigheten og til Gud. Læstadius oppmuntret lekfolket til å ta nøklene i bruk i deres forkynnervirksomhet. Dette var radikalt ettersom botsinstitusjonen var tillagt det statskirkelige presteembetet.

I Sverige var det allerede fra 1600-tallet utviklet en kirkelig bygdebønn-tradisjon (Raittila 1982:112, Boreman 1953:68, Anderzén 2001:21). De kirkelige myndighetene i Sverige hadde på 1600-tallet gitt instruksjon om hvordan det kunne holdes enkle gudstjenester der det ble lest fra godkjente postiller. Det ble også praktisert bønn og salmesang. Bakgrunnen for tradisjonen var lang kirkevei for befolkningen og at det ble avholdt få gudstjenester. Inspirert av denne kirkelige religiøse praksisen utviklet den læstadianske bevegelsen en selvstendig praksis ved siden av kirkens gudstjenester, ledet av bevegelsens predikanter¹⁶. Denne egne religiøse praksisen ble regulær da bevegelsen etter hvert fikk egne forsamlingshus.

1.6.3 Skille mellom øst og vest

Det dannet seg tidlig et skille innad i den læstadianske bevegelsen, der Lars Levi Læstadius og Johan Raattamaa ble opphav til to tradisjoner som aksentuerte vekkelsen forskjellig.

Raattamaa overtok som leder etter Læstadius død i 1861, og ledet bevegelsen fra Saivomuotka sør for Karesuando. Læstadius var skarp i sin kritikk av den kirkelige og verdslige øvrighet, og han fordret en radikal personlig omvendelse (Boreman 1953:102).

¹⁶ Læstadius' nærmeste medarbeider Raattamaa (1811-1899) var kirkelig ansatt kateket (Anderzén 2000:23). Læstadius strategiske stilling som prest og tilsynsmann i skolen ga læstadianismen en kirkelig legitimitet. Bevegelsen unngikk å komme i konflikt med konventikkelplakaten som i Sverige var gjeldende til 1859.

Læstadius radikale forkynnelse kom til å prege gruppen av læstadianere med tilhold i den vestlige delen av Nord-Sverige. Disse ble kalt vestlæstadianere, og senere De førstefødte. Denne retningen fremsto som den mest radikalpietistiske (Persson 2008:161, Talonen 2001a:38). I de østlige delene av Nord-Sverige, og i Finland fulgte forsamlingene en mer moderat linje preget av Raattamaas evangeliske åpenhet. Denne retningen ble kalt østlæstadianerne, senere gammellæstadianerne. Raattamaa var inspirert av Martin Luthers forståelse av boten og stilte ikke like store krav til personlig anger og bot som Læstadius (Boreman 1953:120).

1.6.4 Den første store splittelsen

I følge Raittila (1982:115) spredte bevegelsen seg først og fremst på grunn av folkeforflytninger. Raittila karakteriserer den læstadianske bevegelsen som en ” frem- og tilbakegående bevegelse ” der det oppsto en utstrakt kontakt mellom ledelsen i Karesuando og de områdene der bevegelsen bredte seg. I Amerika fikk bevegelsen nye spørsmål å forholde seg til når det gjaldt organisering, ledelse og sakramentsforvaltning (Boreman 1953:168). Det oppsto uenighet og strid i de amerikanske forsamlingene. Stridighetene ble brakt tilbake til Europa, og aktualiserte spørsmålet om hvorvidt forsamlingen i Sverige hadde en særlig autoritet til å avgjøre vanskelige spørsmål. I et brev til forsamlingen i Amerika omtalte Raattamaa seg selv som den førstefødte blant mange brødre, og forsamlingen i Sverige som den førstefødte forsamlingen (Boreman 1953:167).

Inspirert av kontakten med nybyggerne i USA ble det tilløp til separatisme hos vestlæstadianere i Sverige på 1870-tallet (Boreman 1953:154). Ideen om å starte egen sakramentsforvaltning kom tilbake til Skandinavia som et problem fordi emigrantene var inspirert av Amerikanske kirkedannelser. De førstefødte gjorde forsøk på egen nattverdfeiring. Dette ble lagt til side etter at Raattamaa grep inn for å hindre splittelser (Edqvist 1916:50, Boreman 1953:154, Sivertsen 1955:393). Raattamaa hadde forståelse for at emigrantene måtte ordne seg med egen ritualforvaltning (Boreman 1953:154). I Norden derimot, påla han bevegelsen å vise lojalitet mot statskirkene og motta sakramentet i kirkene. Til tross for stadig større spenninger innad klarte Raattamaa å holde bevegelsen samlet til sin død i 1899.

Etter Johan Raattamaas død ble ledelsen i den læstadianske bevegelsen splittet (Boreman 1953:168, Raittila 1982:116). Østlæstadianerne ble den største gruppen og fikk sitt tyngdepunkt i området ved Oulu (Svensk; Uleåborg). I 1914 organiserte gammellæstadianerne

seg med navnet *Suomen Rauhaniyhdistysten Keskusyhdistys* (SRK) (Finlands Fredforeningers sentralforbund) (Talonen 2001a:39). I 1934 skjedde det ytterligere en splittelse der flere gammellæstadianske grupper ble skilt ut fra SRK¹⁷. Alta-retningen i Norge har sitt utspring i den gruppen som kalles de småførstefødte, og som ble skilt ut fra SRK i 1934. Forsamlingen har i dag kontakt med gammellæstadianske grupper både på svensk og finsk side av Tornedalen¹⁸.

1.6.5 De førstefødte

Det dannet seg en teologi om menigheten i Gällivare i Sverige som den førstefødte menighet, der lederne fikk status som eldste (Boreman 1953:167). Tradisjonen om den førstefødte menighet som modernemenigheten ble videreført av vestlæstadianerne, som ble kalt De førstefødte. Begrepet Lappland (som er en svensk betegnelse), ble tilskrevet en mytisk betydning som underbygget autoriteten til ledelsen i Gällivare som en nasjonalt overordnet ledelse. De Førstefødte utviklet en tradisjon der en av predikantene fikk posisjon som den ledende. Den første lederen etter Raattamaa var Jonas Purnu (1829-1902). Da vestlæstadianerne ville befeste førstefødte autoriteten hos forsamlingen i Gällivare, ble dette avvist hos østlæstadianerne og også av læstadianerne i Lyngen (Andreassen og Berglund 2000).

Læstadianerne i Ofoten fikk en ledende stilling for De førstefødte i Norge, og stod i nær kontakt med de eldste i Gällivare i Sverige (Larssen 1995:93). Historisk har dette sin bakgrunn i at den fremste lederen for De førstefødte i Ofoten, Peder Olsen Fjellidal (1836-1913), ble predikant hos ledelsen i Gällivare. Fjellidal var født i Gratangen i Troms, men flyttet tidlig til Sverige (Kristiansen 2004). I 1880-årene virket Fjellidal som reindriftslensmann bosatt i Jukkasjärvi. I 1896 flyttet han til Norge og bosatte seg i Ballangen. Fjellidals autoritet bidro til at de førstefødte ble den største retningen i Ofoten, og senere den ledende forsamlingen for De førstefødte i Norge (Larssen 1995:93). Da Fjellidal døde overtok Petter Bakkejord (1852-1925) som leder.

¹⁷ En oversikt over de østlæstadianske gruppene slik de fremtrer i Sverige i dag finnes hos Persson (2008:157) og hos Snellman (2011:49). Når det gjelder gruppenes utvikling i Finland gir Talonen en detaljert oversikt (Talonen 2001a:42)

¹⁸ Østlæstadianismen fikk også innflytelse i Sør-Troms gjennom virksomheten til flyttsamen Thomas Paave (1827-1912) som bosatte seg på Evenes. Etter Paaves død fortsatte denne gruppen kontakten med østlæstadianerne gjennom predikanten August Lundberg (1863-1930). Lundberg var leder ved Laanavaara misjonsskole. Den østlæstadianske gruppen i Sør-Troms/Nordland fikk tilnavnet *lundbergianere*. Gruppen har i dag kontakt med Alta-retningen.

1.6.6 Lyngen-retningen

Lyngen-retningen skilte seg ut som en egen gruppe, forskjellig fra den øvrige læstadianske bevegelsen i tiden 1904-1930 (Andreassen og Berglund 2000, Kristiansen 2002). Den fremste læstadianske lederen i Lyngen inntil 1898, var flyttsamen Antin Pieti (Per Anders Persson Nutti (1825-1898) som hadde sin sommerboplass på Ringvassøy i Troms. Antin Pieti sto i nær kontakt med Læstadius og drev en utstrakt reise- og forkynnervirksomhet. Etter Pietis død i 1898, fremsto Erik Johnsen (1842/44-1941) fra Manndal i Troms som den sentrale lederen. Erik Johnsen hadde virket som predikant fra 1860-tallet og sto i nær kontakt med Raattamaa og forsamlingen i Karesuando. Under splittelsen ved inngangen til 1900-tallet tilhørte Erik Johnsen den østlæstadianske retningen. Det kom til åpen strid mellom Johnsen og lederen for vestlæstadianerne i Ofoten, Peder Olsen Fjellidal, i spørsmål om dåp og menighetssyn, og før 1910 var læstadianerne i Lyngen og Ofoten splittet (Andreassen og Berglund 2000:102,107). Erik Johnsen holdt kontakt med østlæstadianerne og besøkte predikanten August Lundberg (1863-1930) og forsamlingen i Lannavaara fram til 1920-tallet (Andreassen 2001:67). I 1928 foretok Lyngelæstadianerne et offentlig oppgjør både i forhold til De førstefødte og med østlæstadianerne (Olsen og Skorpa 1928, Andreassen og Berglund 2000).

Religionshistorikeren Bengt-Ove Andreassen har pekt på at samtidig som Erik Johnsen overtok som leder etter Antin Pieti, skjedde det et generasjonsskifte hos læstadianerne i Lyngen med rekruttering av nye ledere som hadde sin bakgrunn lokalt i Lyngen-området (Andreassen 2001:67). Dette bidro også til at kontakten østover avtok slik at Lyngen-retningen fremsto som en særegen norsk retning. Erik Johnsen orienterte seg mot luthersk teologi, og Konkordieboken fikk en sentral stilling som læremessig grunnlag for retningen. I forsamlingene ble det lest regelmessig fra Luthers prekener som etter hvert erstattet Læstadius-postillene. Forsamlingshuset som ble bygget i Skibotn i 1895, ble utvidet og innviet til kirkelig bruk i 1931 (Berggrav 1937, Larsen 2012).

1.6.7 Organisasjon og ledelse

Avhandlingens diakrone perspektiv trekker forbindelseslinjer mellom de tidlige vekkelene og dagens situasjon, der læstadianismen fremtrer med en fast struktur og med en ledelse som er i fortsatt utvikling. Primærkildene som ligger til grunn for analysen i avhandlingens artikler, er forfattet på ledernivå i form av brev og møterefater. Det var de ledende læstadianske predikantene som kommuniserte med biskopene i Nord- og Sør-Hålogaland. På denne bakgrunn redegjøres det i det følgende for organisasjons- og lederstrukturen hos

læstadianerne og Den norske kirke. Av fremstillingen ovenfor fremgår det at den læstadianske bevegelsen mot slutten av 1800-tallet hadde utviklet seg fra å være en spontan vekkellesbevegelse, til å bli en institusjonalisert bevegelse med forsamlingshus og faste predikanter som også fikk funksjon som ledere. Etter splittelsene ved inngangen til 1900-tallet utvikler de ulike retningene seg med egne separate lederskap og egne predikanter.

Det er vanskelig å tallfeste de læstadianske retningenes faktiske størrelse og utbredelse. I følge Persson fører ikke den læstadianske bevegelsen i Sverige egne formelle medlemsregister (Persson 2008:161). Det samme er tilfelle hos De førstefødte i Norge (Bolle 2000:154). Hos Lyngen-retningen finnes det heller ikke medlemsregister, og ingen er pålagt å betale kontingent for å delta (Olsen 2008:97). Antallet læstadianere i Norge er derfor usikkert, men er anslått til ca. 50 000 personer (Bloch-Hoell og Molland 2007)¹⁹.

Forsamlingsstrukturen i de ulike retningene har likheter basert på tradisjonen fra tiden før bruddet. Både hos De førstefødte og i Lyngen-retningen finnes det lokalt geografiske forankrede forsamlinger som har egne forsamlingsholdere (Larssen 1995, Olsen 2008:82f.). Over disse står predikantene og deres reisekamerater som besøker de enkelte forsamlingene etter en egen turnus. Ledelsen er selvsupplerende, predikantene velger selv ut sine etterfølgere (Olsen 2008:28f.). Lyngen-retningen setter opp reiseruter for predikantene på det årlige Skibotn-stevnet der både predikantene og en stor del av forsamlingen samles. Etter splittelsen i 1992 har de to fraksjonene hver sine møter i Skibotn etter avtale. Torjer A. Olsen har studert lederstrukturen hos Lyngen-retningen og har påvist en strukturell stabilitet, der bevegelsen i dag følger det mønster som ble etablert under Erik Johnsen (Olsen 2008:82f.). Johnsen samlet de ledende predikantene i et predikantråd, en praksis som siden er blitt fulgt. Etter splittelsen i 1992 har de to fraksjonene hver sine predikantråd. Predikantrådet har i dag et eget arbeidsutvalg som består av tre til fire predikanter.

¹⁹ Den finske kirkehistorikeren Jouko Talonen har tallfestet den læstadianske utbredelsen i Finland og USA (Talonen 2001b:54). Det framgår imidlertid ikke hva hans anslag baserer seg på. Talonen hevder at 80-100 000 personer i Finland tilhører SRK, De førstefødte 10 000, Rauhan Sana 7000, og de nyvakte 3000 (Talonen 2001a). I tillegg kommer tilhengerne til Livets Ord (Eläman Sana, utgått fra SRK 1960-61), og Finlands gammellæstadianska fridsförening (Suomen vanhoillislestiolainen rauhanyhdistys) som består av personer som er utestengt fra SRK. Når det gjelder kirkene i USA har ifølge Talonen Old Apostolic Lutheran Church (De førstefødte) 8000 medlemmer, the Apostolic Lutheran Church of America (Rauhan Sana) 6000, og Laestadian Lutheran Church (SRK) 6000. I tillegg kommer personer utenfor Norden og Nord-Amerika som er influert av bevegelsen.

Hos De førstefødte er den årlige julesamlingen i Gällivare den mest sentrale, der utsendelsen av predikanter drøftes. På samlingen avgjøres også læremessige og praktiske spørsmål av stor viktighet. I følge religionshistorikeren Roald E. Kristiansen (2005) har forsamlingen i Ofoten og Lofoten fått delegert ansvar for arbeidet i Norge, Danmark og England. Under nyttårssamlingen i forsamlingshuset på Ankenes ved Narvik settes det opp reiseruter for de norske predikantene.

Predikantene hos Lyngen-retningen legger frem og drøfter viktige saker under stevnene i Skibotn og på Skjervøy (Artikkel 3/Nordvik 2015)²⁰. I uttalelsene til kirken i 2009 ble det understreket at lederne hadde mandat fra menighetsmøtet i spørsmålet om hvordan de skulle forholde seg til Den norske kirke (UV 7/8 2008:7). Det er rimelig å se dette i sammenheng med splittelsen som skjedde i Lyngen-retningen i 1992 (UV 8 1992:1,2,3). Når predikantene legger vekt på at de opptrer med mandat fra menighetsmøtene, kan det tyde på ledernes autoritet er svekket gjennom splittelsen som oppsto i 1992. Dette gjør at lederne i dag er opptatt av å ha ryggdekning fra vedtak i menighetsmøtene når viktige avgjørelser skal tas. Slik sett synes Lyngen-retningen å ha beveget seg i en demokratiserende retning der drøftingen på menighetsmøtene er viktige. Når det gjelder De førstefødtes avgjørelse i 2000 om å starte egen sakramentsforvaltning, viser artikkel 1 at lederne i Ofoten primært hadde blikket rettet mot Gällivare og de vurderinger og råd som etterfulgte sentralledelsens beslutning²¹. Da beslutningen om egen sakramentsforvaltning ble tatt i 2000, skjedde dette på bakgrunn av et felles møte mellom ledelsen i Ofoten og Lofotens predikanter (benevnt som ”Vest-Norges predikanter”) og ledelsen i Gällivare (benevnt som ”de eldste i Lappmarken”). Dette viser at hos De førstefødte er det den overordnede ledelsen som legger premisser som i neste omgang følges opp og gjenspeiler seg i lokale avgjørelser.

1.6.8 Læstadianismen – en internasjonal bevegelse

Læstadianismen utviklet seg allerede fra starten som en internasjonal bevegelse. I følge Jouko Talonen ekspanderte den læstadianske bevegelsen gjennom 1990-tallet, bl.a. gjennom misjonsvirksomhet drevet av de amerikanske læstadianske kirkene (Talonen 2001b:56). Etter

²⁰ Korte referat fra slike møter trykkes også i meldingsbladet *Under Vandrigen*. I referatene fra menighetsmøtene der forholdet til kirken ble drøftet, legges det vekt på at lederne opptrer med mandat fra menighetsmøtet (UV 7/8 2006:4, UV 7/8 2008:7).

²¹ Det forelå ingen brev i Bispearkivet fra biskopene til De førstefødte. Etter at biskopene klargjorde sin holdning og godtok De førstefødtes praksis ble avgjørelsen sendt som intern tjenestepost til presteskabet (Artikkel 1/Nordvik 2013a:126, 127. Brev fra biskopene til presteskabet 2003, 2004). Dette indikerer at det ikke var i en reell dialog eller forhandling mellom De førstefødtes og kirkens ledelse på norsk side. Kirkeledelsen måtte forholde seg til de endringene De førstefødte hadde besluttet og allerede innført etter drøftinger med ledelsen i Gällivare.

at Sovjetunionen ble oppløst er det opprettet ny kontakt mellom læstadianske grupper i Skandinavia og læstadianske forsamlinger i Russland og på Baltikum. Læstadianismen er også brakt til flere andre europeiske land og finnes også på kontinentene Amerika, Afrika og Asia (Talonen 2001.b:53). De Førstefødte har i de senere årene opprettet kontakter i russiske Karelen, Moskva, Sibir, Estland og Latvia med utgangspunkt i forsamlinger i Sør-Finland. Ledelsen besørger regelmessig predikantutsendinger til Norge, Danmark, Finland, Amerika, Russland og til forsamlinger i Mellom-Europa og London (Bolle 2000:155). Forsamlingene i Norge og Norden får besøk fra utlandet på sine stevner. Alta-retningen har kontakt med læstadianske grupper i Russland og annen internasjonal kontakt gjennom besøk og utveksling av predikanter med gammellæstadianske grupper i Tornedalen og Østerbotten (*Sions Blad* nr. 1.2012, 2.2012).

Sett i et større perspektiv fremtrer en vesentlig forskjell mellom De førstefødte og Lyngen-retningen. De førstefødte har en stor nordisk og internasjonal kontaktflate, mens Lyngen-retningen fremstår som en norsk bevegelse med regional forankring. Dette innebærer at kontakten med Den norske kirke og kirkens ledelse får mindre betydning og plass hos De førstefødte enn tilfellet er for Lyngen-retningen.

1.7 Den norske kirke

Biskopene representerer den eldste episkopale²² styringsstrukturen i Den norske kirke, og fører tilsyn med at kirkens virksomhet skjer i samsvar med kirkens læregrunnlag (Kirkerådet 2012). Kirken har siden reformasjonen vært en statskirke med kongen som kirkens øverste leder. Biskopene har inntil grunnlovsendringene som fant sted i 2012, vært en del av det kongelige embetsverket. Det kirkelige og det verdslige lovverket ble under eneveldet gjensidig integrert. Artiklene 1 og 2 viser en situasjon ved inngangen til 2000-tallet der biskopenes og kirkens posisjon og innflytelse er i ferd med å skilles ut av lovverket og statsapparatet (Artikkel 1/Nordvik 2013a:7, Artikkel 2/Nordvik 2013b:5,12,19). Artiklene viser et tidsmessig lite utsnitt av en prosess som har foregått skrittvis og sammenhengende siden midten av 1800-tallet (Oftestad 1998).

1.7.1 Den kirkelige reformbevegelsen

Parallelt med at kirken gradvis skilles ut fra staten er det utviklet et byråkrati innenfor kirken ved siden av den kongelige styringsstrukturen og biskopenes embetsutførelse (Artikkel

²² episkopos - tilsynsmann

2/Nordvik 2013b:45). Denne styringsstrukturen kalles synodal,²³ ettersom den innenfor den kirkelige språkbruken historisk referer til tidlig kirkelig demokratisk praksis. Denne betegnelsen ble brukt av den kirkelige reformbevegelsen for å understreke det norske kirkemøtets forankring i gammel kirkelig tradisjon, slik den kom til uttrykk i de oldkirkelige konsilene (Aarflot 1999:116). Den norske utgaven av den synodale tradisjonen er utviklet i tidsrommet 1873-1984 i form av menighetsmøte, menighetsråd, bispedømmeråd, kirkeråd, og kirkemøte (Artikkel 2/Nordvik 2013b:45). Også i forhold til denne prosessen, gir artiklene et innblikk i prosessen slik den kom til uttrykk i kirkens møte med De førstefødte i 2000-2004. Denne prosessen pågår fortsatt i 2014 i form av forberedelser til en systemoverdragelse fra kirkedepartementet til de kirkelige råd (Kulturdepartementet 2014). I 2017 forventes det at Den norske kirke skal fremstå med et tydeligere skille i forhold til staten, og at de kirkelige råd har fått overdratt funksjoner fra staten.

Den kirkelige reformbevegelsen ble etablert i 1849, og har siden arbeidet systematisk for å reformere kirken (Molland 1979:9). Da bevegelsen ikke vant fram med sine krav om egne kirkelige styringsorgan, organiserte bevegelsen fra 1873 frivillige kirkelige landsmøter (Molland 1979:7). Den frivillige kirkeorganisasjonen ble en pådriver for å få til reformer (Det frivillige kirkeråd 1973:17)²⁴. For å oppnå religionsfrihet anså bevegelsen det som nødvendig å arbeide for at kirken skulle få en fri stilling i forhold til staten, og egne kirkelige styringsorgan. En annen vesentlig drivkraft var ønsket om å få en mer tidsmessig og effektiv kirkeorganisasjon, som kunne fremme kirkens sak på en mer effektiv måte (Det frivillige kirkeråd 1969:19). Dette var et viktig anliggende for reformbevegelsen under de liberale vilkårene som fulgte det økende religiøse mangfoldet på 1800-tallet, og viser seg på ny som viktig på 2000-tallet, i en situasjon med ytterligere differensiering av religiøst liv og virksomhet.

Det er kontinuitet mellom den frivillige kirkeorganisasjonen og det sentralkirkelige byråkratiet slik det fremtrer i dag. Da Kirkemøtet ble opprettet i 1984 etter vedtak i Stortinget, vedtok det 25. frivillige kirkelige landsmøte å legge ned den frivillige kirkeorganisasjonen (Aarflot 1999:115). Begrunnelsen for dette var at bevegelsen hadde oppfylt sin historiske misjon. Reformbevegelsen antok at den nye lovfestede kirkestrukturen ville videreføre

²³ synode - forsamling, møte

²⁴ Det første landsmøtet ble holdt i 1873 (Rasmussen 2009). Menighetsmøtet valgte utsendinger til frivillige bispedømmemøter som ble avholdt hvert fjerde år. Disse valgte representanter til Det frivillige kirkelige landsmøte som ble holdt året etter bispedømmemøtene.

reformarbeidet. Kirkemøtet har fulgt opp denne linjen ved å iverksette en diakonireform (1987) og en opplæringsplan (1991) (Aarflot 1999:121). I 1990 fikk Kirkemøtet delegert ansvaret for liturgiske ordninger. I 2008 ble en ny større liturgireform introdusert (Artikkel 3/Nordvik 2015). Reformen var den umiddelbare foranledningen for Lyngen-retningens uttalelser til kirken i 2009.

Selv om læstadianernes kritikk mot kirken særlig har rettet seg mot liturgi- og salmebokrevisjonene, rammer den generelt de nye arbeidsmetodene som blir tatt i bruk, særlig innenfor kirkens barne- og ungdomsarbeid (Artikkel 1/Nordvik 2013a, Artikkel 3/Nordvik 2015). De læstadianske gruppene har gjennomgående stilt seg kritiske til det fremvoksende kirkelige byråkratiet, det materiell som produseres, og de tiltak som iverksettes. Begrunnelsen er at det som utvikles har liten forankring i Bibelen og i kirkens bekjennesskrifter, og at kirken gir en mangelfull kristen opplæring. Kritikken går også ut på at moderne uttrykksformer forstyrrer følelsen av verdighet og andakt i kirkens arbeid og gudstjenesteliv. Dette innebærer at forholdet til læstadianerne tilspisser seg på to felt ved inngangen til 2000-tallet. For det første i forhold til endringene i opinionen i spørsmål om samliv og homofili, noe som øker avstanden mellom læstadianernes verdisyn og de verdisyn som vinner fram i kirke og samfunn. Samtidig synliggjør den byråkratiske produksjonen innenfor kirken økende kulturforskjeller når det gjelder kirkelig praksis. Ved inngangen til 2000-tallet er situasjonen at De førstefødte og Lyngen-retningen utvikler sine egne alternative styringsorganer.

1.7.2 Læstadiansk deltakelse i kirkelige organ

Til tross for at Lyngelæstadianerne allerede fra 1950-tallet har stilt seg kritisk til det fremvoksende kirkebyråkratiet, har de deltatt i de kirkelige råd (Esbensen 2013:352). Predikanten Andreas Esbensen fra Vadsø (1916-2008) deltok tidlig aktivt i de lokale menighetsrådene, og var også medlem i bispedømmerådet. Deltakelse i de kirkelige organene er også i dag en bevisst valgt strategi for å påvirke de kirkelige beslutningene og gi rom for læstadianernes synspunkter i kirkens liv (Artikkel 3/Nordvik 2015, *UV* nr. 8. 2001:4). I følge Halvard Larssens undersøkelse (1995) deltok De førstefødte i menighetsrådene i perioden fra 1920 til 1970. Da De førstefødte i 2001 møtte biskopen ble det lagt vekt på at medlemmene i bevegelsen skulle stilles fritt i forhold til hvor de ville få utført dåp og motta nattverd (Artikkel 1/Nordvik 2013a:126, Møtereferat 17.1.2001). Dette tyder på at flere av deres tilhengere fortsatt deltok i kirkelig praksis. Det foreligger imidlertid ingen undersøkelse om hvordan vedtaket i 2000, og praksisen med egen forvaltning av sakramentene, har påvirket De førstefødtes deltakelse i kirkene, og i de kirkelige råd i ettertid.

1.7.3 Læstadianerne, kirken og de indrekirkelige organisasjonene

De indrekirkelige misjonsorganisasjonene slik de fremtrer i dag, har i likhet med den læstadianske bevegelsen sine røtter i 1800-tallets vekkelser²⁵. Mens læstadianerne utviklet en selvsupplerende og uformell organisasjonskultur, fikk misjonsorganisasjonene en struktur med valg til representantskap, styrer og råd som samsvarte med samtidas demokratiske organisasjonsidealer. De indrekirkelige organisasjonene har i vår tid utviklet selvstendig gudstjenesteliv, og praktiserte ved inngangen til 2000-tallet dåp og nattverd i egen regi (Artikkel 2/Nordvik 2013b:47). Dette førte til konflikt i forholdet til kirken fordi den nye praksisen ble etablert utenfor biskopenes tilsyn, og uten at det forelå en avtale med kirkelig myndighet.

Samtidig som biskopene i tiden 2001 til 2004 drøftet hvordan de skulle forholde seg til De førstefødte, pågikk det organiserte samtaler mellom Bispemøtet og de indrekirkelige organisasjonene. Mens De førstefødte fikk avgjort sitt mellomværende med biskopene i 2003/2004, pågikk samtalen med de kristelige organisasjonene fram til 2011 da det ble undertegnet en avtale mellom Bispemøtet, Kirkerådet og de kristelige organisasjonene (Artikkel 2/Nordvik 2013b:7). Dette innebærer at biskopene i Nord- og Sør-Hålogaland tok selvstendige avgjørelser i saka om De førstefødte, mens drøftingene med organisasjonene også involverte Kirkerådet som er sekretariat for Kirkemøtet. At organisasjonene og De førstefødte fikk ulik behandling kan ha flere årsaker. I artikkel 2 ble det vist til at den læstadianske bevegelsen hadde et godt omdømme blant prestene som biskopene rådførte seg med, på bakgrunn av bevegelsens historiske innflytelse i den samiske befolkningen (Artikkel 2/Nordvik 2013b:28)²⁶. En annen sannsynlig årsak er at organisasjonene har en organisasjonsform som gjør det mer aktuelt for kirken å involvere dem i en formell byråkratisk saksbehandling. De kristelige organisasjonene er dessuten samlet sett en stor kirkelig aktør i sentrale strøk i Sør-Norge.

Til tross for disse forklaringene er det likevel bemerkelsesverdig at biskopene i de to nordligste bispedømmene gikk til det skritt å godkjenne De førstefødtes praksis uten å vente

²⁵ De største kristelige organisasjonene innenfor Den norske kirke er Indremisjonsforbundet, Norsk Luthersk misjonssamband, og Normisjon. Disse inngikk 7. mars 2011 en avtale om registrering av dåp foretatt i regi av organisasjonene utenfor kirkehus (kirken.no).

²⁶ Før biskopen avgjorde sin handlemåte i saka møtte han prestene i de menighetene i stiftet som har størst innslag av førstefødtelæstadianere; Hamarøy, Ballangen, Narvik og Ofoten (Møtereferat 25.8.2004). På møtet ble det advart mot å gå hardt frem mot De førstefødte, fordi det ville være å gjenta storsamfunnets tidligere maktovergrep mot den samiske befolkningen der De førstefødte har sitt historiske opphav.

på biskopenes saksbehandling i forhold til organisasjonene, og uten å involvere Kirkeråd og Kirkemøte. Dette ut fra en betraktning om at beslutningen, om den fikk offentlig oppmerksomhet, ville kunne skape presedens i forhold til andre grupper som ville innrette seg helt fritt i forhold til Bispemøtet og Kirkemøtet, men likevel drive sin virksomhet innenfor kirkestrukturen. Det framgår av møtereferatet fra biskopenes møte med De førstefødte i 2001, at verken biskopene eller læstadianerne ønsket publisitet omkring den gjensidige forståelsen (Artikkel 1/Nordvik 2013a:115, 126)²⁷. Da biskopene i 2004/3003 godkjente praksisen, skjedde dette kun i form av en intern tjenestepost til prestene. Avgjørelsen ble først gjort offentlig kjent da De førstefødte presenterte seg i en artikkel i dagspressen i 2004. Her fremgikk det at De førstefødte hadde egen dåp og nattverd.

Når biskopene på selvstendig grunnlag avgjør konflikten med De førstefødte fra kirkens side, viser det at biskopene i 2000 fortsatt har myndighet til å foreta tilpasninger i forhold til lovmessige forordninger for det lokale kirkeliv. Den makten de to biskopene utøvde i spørsmålet sto likevel i et skjæringspunkt mellom biskopenes tradisjonelle makt som kongens embetsmenn med tilsynsansvar i kirken, og den nye strukturen med kirkelige råd. Situasjonen krevde i prinsippet en samordning av de to makt- og beslutningsstrukturene i kirken i et så viktig spørsmål, noe som også dialogen med organisasjonene viser. Biskopenes lave profil i saken bekrefter at biskopene Øystein Larssen (Sør-Hålogaland) og Per Oskar Kjølås (Nord-Hålogaland) befant seg i ytterkant av sitt ansvars- eller tilsynsområde. Når de to biskopene likevel kunne akseptere De førstefødtes nye praksis uten stor risiko, henger det sammen med den overordnede målsettingen om at kirken skal være en ”åpen og inkluderende folkekirke”. Denne målformuleringen var på dette tidspunkt implementert i kirken, og gjaldt både for biskopene og det øvrige kirkebyråkratiet. Målsettingen ble ytterligere bekreftet gjennom kirkens avtale med organisasjonene i 2011.

Kirkens behandling i møte med de indrekirkelige frivillige organisasjonene viser at de kristelige organisasjonene, sammen med De førstefødte, beveger seg mot større selvstendighet i forhold til kirkens formelle styringsstruktur og kirkens praksis. Artikkel 2 omtaler også nyere menighetsdannelser som oppsto utenfor Den norske kirkes sokne- og menighetsstruktur, og utenfor kirkens formelle styringsapparat (Artikkel 2/Nordvik 2013b:8,

²⁷ Det tresiders referatet (17.2.2011) avsluttes som følgende: ”Møtet ble avsluttet med en felles tilfredshet over et nyttig og saklig møte, der man inntil videre tilstreber en åpen dialog, og søker å finne løsninger uten de store medieoppslag”.

Rønnestad 2010). Fremveksten av de nyere menighetsdannelsene viser at det oppsto tendenser til ny differensiering av religiøs virksomhet innenfor kirken. I møte med de nye gruppedannelsene var det Kirkerådet som tok grep for å tilpasse kirkeorganisasjonen slik at disse kunne integreres, mens biskopene var avventende (Artikkel 2/Nordvik 2013b:5,6). Dette viste for det første Kirkerådet som en ny aktør som arbeidet for vekst og tilpasning. Samtidig viste biskopenes lange og avventende behandling at restriksjoner på bakgrunn av teologi og kirkeforordning, ikke var hensiktsmessig i forhold til kirkens overordnede målsetting om vekst i en situasjon med økende pluralitet i kirken og i samfunnet.

1.7.4 Sammenfatning

Den læstadianske bevegelsen har utviklet seg fra å være en spontan vekkellesbevegelse til å bli en institusjonalisert bevegelse med fast lederstruktur. I kapittel 4.1 utdypes denne utviklingen for De førstefødtes og for Lyngen-retningens vedkommende. En tilsvarende utvikling har skjedd innad i Den norske kirke knyttet til fremveksten av en egen indrekirkelig styringsstruktur. Den kirkelige reformbevegelsen har, inspirert av liberale strømninger på 1800-tallet, bidratt til utviklingen av alternative kirkelige styringsorgan til det statskirkelige kirkestyret. Videre i fremstillingen, blir det drøftet hvordan dette har ført til at Den norske kirke i dag utvikler sitt eget demokratiske styringssett ved siden av statsapparatet, og hvilke konsekvenser dette får for de to læstadianske retningenes relasjon til kirken. I kapittel 4 blir utviklingen av de tre organisatoriske enhetene drøftet i forhold til den kommunikasjonen som skjer i tilknytning til de kirkelige handlingene.

II EMPIRI

I dette kapittelet redegjøres det først mer grundig for materialet som ligger til grunn for artiklene enn det artikkelformatet tillot. Deretter drøftes metodologiske spørsmål i tilknytning til materialet. I den siste delen av kapittelet redegjøres det for analysestrategier som er benyttet.

2.1 Beskrivelse av materialet

Artiklene 1 og 3 om henholdsvis De førstefødte og Lyngen-retningen bygger primært på brevkorrespondanse forfattet av de læstadianske lederne, og interne tjenestebrev mellom prestene og biskopene i Ofoten-området og Nord-Troms som var direkte berørt av konfliktene. Artiklene bygger også på referater fra møter innad i de to læstadianske retningene, fra møter mellom biskopen i Sør-Hålogaland og de læstadianske lederne, samt referat fra et drøftingsmøte biskopen hadde med sine prester. Begge konfliktene oppsto og ble primært behandlet lokalt og innenfor de to nordligste bispedømmene.

Artikkel 2 som primært undersøker kirken, bygger for en stor del på offentlige utredninger. Materialet er utarbeidet med sikte på politiske prosesser, og opererer tilsvarende med perspektiver som svarer til offentlige overordnede nivå. De offentlige utredningene som er benyttet inneholder teologiske og kirkerettslige fremstillinger som er utarbeidet av faglig ekspertise på de respektive områdene. Artikkelen bygger også på utredninger iverksatt av den frivillige kirkeorganisasjonen (reformbevegelsen). Disse utredningene har samme oppbygning som de offentlige, men omhandler mer spesifikke teologiske og kirkelige problemstillinger med relevans til de overordnede politiske beslutningsprosessene i kirken og i regjering og Storting.

Materialutvalget spenner fra brev og møterefater forfattet på lokalt nivå, til materiale som behandler prosesser og utviklingstrekk på et overordnet samfunnsnivå. På tross av materialets ulike karakter (brev, møterefater, utredninger), kan det like fullt sies å være førstehånds kilder (Kjeldstadli 1997:207). På det grunnlag undersøker avhandlingen en indre sammenheng mellom konfliktene slik de fremtrer i lokalt materiale, og til et overordnet nivå der utviklingen i forholdet mellom stat og kirke fremkommer i offentlige utredninger, samt i vedtak i Bispemøte og Kirkemøte.

2.1.1 Kilder til artikkel 1

Kildematerialet til artikkel 1 (Nordvik 2013a:125) omfatter hele korrespondansen som omhandler det konfliktfylte forholdet mellom De førstefødte og kirkens ledelse i tiden 2000-2004. Det fremgår tydelig hvem som er sender og mottaker. *Brevene* er forfattet og mottatt på ledernivå. Materialet finnes i Bispearkivet i Bodø. Av de elleve brevene i samlingen er fem sendt fra De førstefødte til prester og til kirkens ledelse. Samlingen inneholder også en brevveksling mellom De førstefødte og biskopen i Luleå bestående av to brev. De norske brevene med geistlige avsendere er intern tjenestepost. Av brevene fra De førstefødte står brevet datert 31.3.2001 i en særstilling. Brevet har karakter av å være et bekjennesskrift, der De førstefødte redegjør for sin teologi og sitt sakramentssyn. Redegjørelsen i brevet ble publisert i form av en annonse i Lofotposten i 2004 (Artikkel 2/Nordvik 2013b:123). Det forelå ingen brev i arkivet fra Kirkens ledelse til De førstefødte om selve saka. De brevene der biskopene klargjorde sin holdning og godtok De førstefødte praksis ble sendt som intern tjenestepost til presteskaper (Artikkel 1/Nordvik 2013a:126. Brev datert 5.12.2003 og 2.9.2004).

Materialet inneholder tre *møtereferater*, det første er et referat på to sider fra møtet der De førstefødte i Norge fattet sin avgjørelse om å endre praksis (Artikkel 1/Nordvik 2013a:126, Møtereferat 2.8.2000). Referatet er undertegnet av fire av lederne hos De førstefødte. Referatet viser hvilke interne overveielser som lå til grunn for avgjørelsen. Det gir også informasjon om forholdet til ledelsen i Sverige, om intern organisering, og om de unges medlemmenes ønske om hva forsamlingen skal tilby av tjenester. En av deltakerne på møtet var predikanten Roald Bolle, som samme år publiserte en artikkel i antologien *Vekkelse og Vitenskap* som kom ut samme år i anledning 200-års jubileum for Læstadius fødsel (Bolle 2000). Artikkelen inneholder opplysninger som også fremkommer i referatet. Det andre referatet (Artikkel 1/Nordvik 2013a:126 Møtereferat 17.2.2001) er fra et møte på Ankenes, der biskopen i Sør-Hålogaland møtte predikanter fra De førstefødte i Ofoten sammen med prestene i Ofoten prosti. Referatet er på tre sider, og er skrevet av en representant for De førstefødte.

Det tredje møtereferatet (Nordvik 2013a:127 Møtereferat 25.8.2004) er på tre sider og refererer møtet mellom biskopen i Sør-Hålogaland og prestene i de menighetene i stiftet som har størst innslag av førstefødtelæstadianere; Hamarøy, Ballangen, Narvik og Ofoten. Møtet ble referert av en stiftskapellan. Som vedlegg til referatet forelå en semesteroppgave skrevet

av Håvard Losvik, med tittelen ”Når De førstefødte blir borte” (Artikkel 2/Nordvik 2013b:61). Oppgaven var lagt frem på møtet som bakgrunnsstoff.

2.1.2 Kilder til artikkel 2

Da den statsoppnevnte stat-kirke komiteen (1971-1975) (heretter kalt Sivertsen-komiteen etter komiteens leder Helge Sivertsen) la frem sin innstilling *Stat og kirke* (NOU 1975:30) i 1975, forelå det to nyere utredninger som var utarbeidet av kommisjoner nedsatt av Det frivillige kirkelige landsmøtet (Artikkel 2/Nordvik 2013b:50). *Reformkommisjon av 1965* (Kalt *Birkeli-kommisjonen* etter kommisjonens leder Fridtjov Birkeli), nedsatt av det 20. frivillige kirkelige landsmøte i 1965, la i 1969 frem sin utredning *Reform av Den norske kirke*. Birkeli-kommisjonen ble umiddelbart etterfulgt av et nytt stat-kirke utvalg (1969-1973) (Kalt *Støylen-kommisjonen* etter utvalgets leder Kåre Støylen), oppnevnt av det frivillige kirkemøte i 1969. Støylen-kommisjonen la frem sin innstilling *Den norske kirke og staten* i 1973. Da regjeringen la frem stortingsmelding nr.40 (1980-81) på bakgrunn av Sivertsen-komiteens utredning (NOU 1975:30), hadde reformbevegelsen levert ytterligere to utredninger i henholdsvis 1976 og 1980 (Artikkel 2/Nordvik 2013b:50). Dette gjenspeiler en historisk dynamikk der reformbevegelsen først har gjort utredninger i egen regi. Disse er blitt etterfulgt av kommisjoner nedsatt av Regjering og Storting med påfølgende politisk behandling²⁸.

Antallet utredninger i tiden 1969-1980 viser en intensivering av kampen om kirkens identitet frem mot Kirkemøtets opprettelse i 1984. Det gikk forholdsvis lang tid før stortingsmelding nr. 40 (1980-81) *Om stat og kirke* forelå. Abortstriden pågikk i dette tidsrommet, noe som også indikeres av utredningen til det såkalte § 2-utvalget (1980) i regi av reformbevegelsen. Det sentrale dokumentet i oversikten er St.meld.nr. 40 (1980-81). Dette dokumentet la premissene for opprettelsen av Kirkemøtet i 1984. Dynamikken mellom kirkelige og statlige utredninger ble videreført da Kirkemøtet oppnevnte Bakkevig-utvalget (1998-2002) som ble etterfulgt av Gjønnnes-utvalget (2003-2006). Kirkemøtet/Kirkerådet fulgte derved opp den frivillige kirkeorganisasjonens rolle som pådriver i prosessen med å få et tydeligere skille mellom stat og kirke.

Materialet som ligger til grunn for analysen av utviklingen i kirken består også av vedtak fattet i Bispemøtet og i Kirkemøtet (Artikkel 2/Nordvik 2013b:61). Vedtakene er offentlige og er tilgjengelig på www.kirken.no. Vedtaksprotokollen fra Bispemøtet viser hvordan

²⁸ En oversikt over eldre utredninger finnes i NOU 1975:30:3.

Bispemøtet forholdt seg til at læstadianerne og andre indrekirkelige grupperinger utviklet egen kirkelig praksis uten tilsyn fra biskopene. Saka ble behandlet sju ganger i tiden 2001-2005. Vedtaksprotokollene fra Kirkemøtet i tiden 1997-2007 er benyttet som kilde til utviklingen i homofilis spørsmålet, og til analyse av kompetansestriden mellom Bispemøtet og de kirkelige rådene i tilknytning til dette spørsmålet. Analysen bygger også på lovtekster som både gir informasjon om utviklingen i religionspolitikken, og utviklingen i det kirkelige lovverket med henblikk på sanksjoner og disiplinering (www.lovdatabank.no. 2010/12 des. Chr. V s Norske lov av 1687, del 2). I 1991 ble en rekke sovende restriktive bestemmelser fra Chr. V s Norske lov slettet, som et ledd i forberedelsen til den nye kirkeoven som ble vedtatt i 1996.

Som kilder til kirkeretten er benyttet *Lovsamling for Den norske kirke* (Kirkerådet 2012), som også har en historisk/kirkerettslig presentasjon av materialet. Den er skrevet av jurist og tidligere ekspedisjonssjef i kirke departementet Herman Fisknes. *Gudstjenestebok for Den norske kirke* (1977) inneholder forskrifter vedtatt ved kongelig resolusjon som regulerer kirkens liturgiske praksis. Alle de offentlige utredningene som er benyttet inneholder rettsfortolkninger knyttet til forholdet mellom stat og kirke (NOU 1975, 2000:26, 2006.2, Kirkerådet 2002). Av kirkerettslige fremstillinger er ellers benyttet fremstillinger av juristprofessor Knut Robbestad (1963) og juristen Martin Hill Oppegaard (1998).

2.1.3 Kilder til artikkel 3

Artikkel 3 bygger på korrespondanse mellom de to fraksjonene innenfor Lyngen-retningen og biskopen i Nord-Hålogaland bispedømme fra tidsrommet 2007 - 2009. Hele materialet fra perioden finnes i biskopens arkiv i Tromsø. Materialet består av tolv brev, en e-post, og ett møtereferat. Fem av brevene er forfattet av den liberale fraksjonen til kirkens ledelse. To brev er sendt fra den konservative fraksjonen, også de til kirkens ledelse. Sentralt i materialet står to uttalelser (Artikkel 3/Nordvik 2015:19, De liberale 2009a,b) som ble oversendt til biskopen/bispedømmet i en forsendelse (Artikkel 3/Nordvik 2015:19, De liberale 2009c). De to uttalelsene ble også publisert i *Under Vandringen* (UV 7/8 2008:7) og på de liberales internettsider (www.samlinga.net).

Uttalelsen *Vår kirkelige fremtid* var sterkt kritisk og rettet seg mot utviklingen i kirken. Den andre uttalelsen omhandlet dåpen og frembar kritikk av forslaget fra Kirkerådet til ny dåpsliturgi, men med forslag til forbedringer. Det forelå et svarbrev fra biskopen (2.7.2009) til De liberale, der biskopen anerkjenner engasjementet for å få en luthersk dåpsteologi.

2.1.4 Historiske kilder

Den historiske fremstillingen i kapittel 4.1 bygger på opplysninger som finnes i den angitte forskningslitteraturen. Når det gjelder dannelsen og utviklingen av den læstadianske bevegelsen i Ofoten i tiden 1870-1890, støtter analysen seg til Dagmar Sivertsen (1955). Den bygger også på en gjennomgang av det materialet som Sivertsen referer til, og som for en stor del finnes i Statsarkivet i Tromsø (Bispearkivet, boks 295). Dette materialet er ikke benyttet i artiklene, men sju dokumenter er tatt med som grunnlag for denne sammenbindende teksten for å kontekstualisere brevene fra De førstefødte til biskopene i 2001 historisk (Jf. Brev og rapporter s.87). På bakgrunn av arkivsøket ble det registrert 36 brev fra tiden 1869-1888 som knytter seg til konflikter mellom de vakte og kirkens ledelse. Fra 1877 kommer de vakte selv til orde gjennom egne brev. Brevet fra predikantene John Mikkelsen og Ole Nilsen til biskopen i 1887 står sentralt, ettersom læstadianerne i Ofoten begrunner hvordan de ser på rørelsen (Brev 8.12.1877). Brevet og konflikten er omtalt hos Dagmar Sivertsen (1955:105, 291).

Arkivet inneholder to brev fra 1887 til biskopen fra Petter Bakkejord, som var predikant og stortingsrepresentant for Venstre (Brev 28.2, og 15.4) (Sivertsen 1955:121,298). Det fremgår av Bakkejords brev at han er kjent med korrespondansen i fra 1877. Brevvekslingen mellom Bakkejord og biskop Johannes Skaar er gjengitt i Karlsen (1986:115). Boka er en samling av artikler som læstadianerpredikanten Anton Karlsen hadde i Ofoten Folkeblad i Narvik i tiden 20.01.1950-31.08.1952. Karlsen skrev 57 artikler i avisa.

Analysen av Lyngen-retningen i tiden 1900-1930 bygger i tillegg til den angitte forskningslitteraturen, på tre avisinnlegg av Elias Olsen i avisa Tromsø i 1936 (Olsen, E. 1936). Elias Olsen fra Skogsfjord på Ringvassøy var Lyngenlæstadianernes fremste talsmann i det offentlige politiske rom. Olsen var ordfører i Helgøy i perioden 1926-1934. Han var sammen med Marie Skorpa, utgiver av prekensamlingen *Taler av Lægpredikant Erik Johnsen og Erik Eriksen – Lyngen* i 1929. Boka inneholder en redegjørelse for Lyngenlæstadianernes lære, der Erik Johnsen og de ledende predikantene i Lyngen tar et teologisk oppgjør med De førstefødte og Gammellæstadianerne. Redegjørelsen er presentert blant prekenene uten noen redaksjonell kommentar. Lest i sammenheng med Elias Olsens avisinnlegg, fremstår den læremessige redegjørelsen som et forsvar for Lyngenlæstadianernes nasjonale holdning i en situasjon der de ble beskyldt for manglende nasjonalt sinnelag. Olsens stemme innebærer en

politisk aksentuering av predikantenes teologiske oppgjør med læstadianerne i Sverige og Finland.

2.2 Metodologiske refleksjoner

Validitet og *reliabilitet* er sentrale begreper når det gjelder å vurdere forskningskvaliteten.

Validitet referer til hvorvidt datamaterialet er gyldig i forhold til det som skal undersøkes (Grønmo 2004:217). Dataene skal brukes til å belyse spesifikke problemstillinger. Spørsmålet er hvorvidt de er egnet til å belyse disse problemstillingene. Datamaterialets kvalitet er høyere jo mer velegnet dataene er. Begrepet *validitet* refererer også til hvorvidt teorien som blir brukt er gyldig i forhold til å få frem det som det spørres etter. *Reliabilitet* refererer til datamaterialets pålitelighet. Reliabiliteten er høy når undersøkelsesopplegget og datainnsamlingen gir pålitelige data. Påliteligheten kommer til uttrykk ved at vi får identiske data dersom vi bruker det samme undersøkelsesopplegget ved ulike innsamlinger om de samme fenomenene. Litteraturen beskriver ulike former for *validitet*. Jeg vil i det følgende vurdere avhandlingen i forhold til disse to begrepene.

2.2.1 Kildekritikk

Kildematerialet som ligger til grunn for artiklene kan sies å ha en åpenbar gyldighet i forhold til å belyse problemstillingene i prosjektet (Grønmo 2004:231). Materialet som er benyttet kan anses som *representativt* for de offisielle verdier og holdninger som forvaltes i de læstadianske gruppene. Brevene og uttalelsene fra læstadianerne er forfattet av ledelsen, og blitt til på bakgrunn av møter og drøftinger som er gjennomført innenfor bevegelsen. Materialet er derved representativt for ledelsens synspunkter, og de indre prosessene som ligger til grunn for beslutningene. Materialet forteller lite om nyanser i holdningene hos læstadianerne, og heller ikke i hvor stor grad medlemmene hos De førstefødte fortsatt bruker kirkens tjenester etter at retningen begynte å døpe og forrette nattverd i egen regi.

Materialet gir få, men viktige opplysninger som refererer seg til den sosiale konteksten som tekstene er blitt til i. Det fremgår av utskriften av møteprotokollen til De førstefødte at det særlig var de unge i forsamlingen som ønsket å få et helhetlig tilbud, som også omfattet de kirkelige handlingene. Dette kan på den ene siden leses som et velegnet argument for å endre praksis. Barn og ungdom representerer vitalitet og makt. Samtidig er dette en viktig opplysning som underbygger tesen om at et tilbud om dåp innad i forsamlingen bidrar til å styrke bevegelsen i forhold til økt urbanisering og demografiske endringer.

Lyngelæstadianerne legger også vekt på intern opplæring av barn og unge. Den konservative

fraksjonen søkte i 2005 bispedømmet om støtte til eget undervisningsarbeid (Artikkel 3/Nordvik 2015. Brev 23.11.2005). En nærmere undersøkelse av moderniserings- og endringsprosesser innad i bevegelsen vil kreve et annet og mer omfattende materiale enn de brev og møtereferater artiklene i avhandlingen bygger på.

På denne bakgrunn kan det stilles spørsmål ved reliabiliteten når det gjelder bredden i materialet. I følge Grønmo innebærer høy reliabilitet at datamaterialet i liten grad varierer på grunn av metodologiske forhold, men at variasjonene skyldes reelle forskjeller mellom analyseenhetene (Grønmo 2004:220). Begrensningen i materialet som er benyttet ligger i at analyseenhetene er få og at de representerer få ulike perspektiver på sakskomplekset. Innenfor diskursanalyse innebærer reliabilitet at ulike stemmer er representert og at man som regel har et tilfang av ulike tilganger til diskurser (Jørgensen og Philips 2005:154). I følge Norman Fairclough innebærer diskurser en kamp om hegemoni (Fairclough 1993:94). Få stemmer innebærer at diskursen er lukket og at en posisjon har fått en hegemonisk stilling. Materialet som er benyttet representerer hegemoniske posisjoner i diskursen. Dette innebærer at nyanser som måtte finnes ikke kommer til syne og blir hørt. Materialet har med dette utgangspunktet høy validitet i forhold til å kartlegge maktrelasjoner på ledelsesnivå mellom den læstadianske bevegelsen og kirken. Det har på samme tid lav reliabilitet når det gjelder å dokumentere ulikheter og nyanser innenfor den læstadianske hverdagen.

Kildematerialet som ligger til grunn for artikkel 2 består i hovedsak av offentlige dokumenter som inngår i kirkelige og politiske beslutningsprosesser. Materialet har derved relevans som grunnlag for analyse av de overordnede vilkårene for beslutningsprosesser i kirken. Lovverket som er referert er normative kilder, som uttrykker beslutningstakernes vilje til å regulere privat og offentlig adferd (Artikkel 2/Nordvik 2013b:46). Det samme gjelder forskriftene som følger de kirkelige ritualene (Artikkel 1/Nordvik 2013a:117). Samfunnets lovgivning synliggjør og regulerer de uttalte normative yttergrensene i statskirkediskursen og i statens religionspolitikk. Utredninger i regi av den frivillige kirkeorganisasjonen hadde som hensikt å fremskaffe grunnlag for beslutninger både i kirkeorganisasjonen og i de politiske organene.

Grønmo refererer til stabilitet som et aspekt ved *reliabilitet* (Grønmo 2004:222). *Stabilitet* refererer til graden av samsvar mellom data om samme fenomen, som er samlet inn ved hjelp av samme undersøkelsesopplegg på ulike tidspunkter. Dersom man ser på arkivmaterialet som er benyttet i artiklene 1 og 3, har de stor likhet i form, innhold, og i sin relasjonelle kontekst.

Det handler om samme type materiale fra det samme arkivet. Materialet behandler to konflikter som er sammenlignbare. Materialet til artiklene 1 og 3 er innhentet innenfor en tidshorisont på ti år, og er derved sammenlignbar i forhold til tid og innhold når det gjelder argumentasjon og saksforhold. Dette muliggjør en synkron analyse av kirkens relasjon til De førstefødte og til Lyngelæstadianerne. Det gjør det også mulig å se etter ulikheter i relasjonene mellom kirken og De førstefødte, og kirken og Lyngelæstadianerne.

Brevmaterialet fra 1870-80 årene er hentet fra Bispearkivet i Statsarkivet, og består av samme type materiale som samtidsmaterialet. Dette innebærer en kontinuitet når det gjelder materialets art og kontekst og gir derved mulighet til å gjøre et diakront snitt i analysen.

2.2.2 Lesing av tekst

Ved analyse av dokumenter er det viktig å klargjøre hvor dokumenter har sitt opphav, og hvem de har som målgruppe (Kjeldstadli 1997:213). Med utgangspunkt i skjema for kommunikasjonsanalyse, gjør historikeren Knut Kjeldstadli en tredeling der det skilles mellom avsender, budskap/innhold og mottaker. I analysen av det mellomliggende budskapet skilles det mellom på den ene siden tekstens referensielle funksjon, og på den andre siden tekstens form. Tekstens referensielle side gir opplysninger om hvordan teksten forholder seg til virkeligheten som omgir den. Dette gjelder konkrete data og opplysninger, og også holdninger. Budskapet form gir grunnlag for å vurdere hvorvidt det dreier seg om retorikk, og talehandlinger med sikte på å fremskaffe en effekt hos tilhørerne. Det kan være appeller til ulike typer forpliktelser, påstander om verden etc. Et overordnet spørsmål til tekstens budskap er hva som er tekstens hensikt. Dette spørsmålet er nært knyttet til tekstens opphav og målgruppe.

Aspektet ved teksten som Kjeldstadli (1997:222) betegner som tekstens referensielle side, har vært viktig fordi det gir oppmerksomhet på konkrete opplysninger i brevene om for eksempel komitéarbeid og barne- og ungdomsarbeid, og om organisatoriske forhold. Kjeldstadlis fokus på tekstens form, har inspirert til å se nærmere på den argumentasjonsformen som benyttes i materialet. Argumentasjonen slik den fremtrer i læstadianernes repeterende anklager mot kirken, får som funksjon at den opprettholder læstadianerne som forskjellige fra kirken (Jf. Kap. 3.2.2). Samtidig appellerer den til kirkeledelsen med henvisning til kirkens bekjennelsesgrunnlag. De opplysningene som finnes i teksten, og som ikke omtales i form av polemikk, blir analysert ut fra den kommunikasjonsformen som i Kap.3.2.2 blir karakterisert

som selv-reflekterende. Samtidig som læstadianerne agiterer, viser opplysningene som finnes i teksten at det skjer en utvikling i form av organisasjonsbygging.

Når det gjelder aspektet ved teksten som Kjeldstadli (1997:222) betegner som talehandling, er oppmerksomheten rettet mot effekten som budskapet er tiltenkt fra forfatterne. De Førstefødte ønsker at deres protest skal føre fram til at de kan starte egen sakramentsforvaltning, og samtidig fortsette som medlemmer i Den norske kirke. Lyngen-retningen vil med sin argumentasjon sikre seg rom for sitt særpreg og sin tradisjon innenfor Den norske kirkes virksomhet og liturgiske praksis. Når det gjelder tekstens effekt, støtter lesingen seg også til diskursteori slik den fremkommer hos Norman Fairclough (1992, 2003) og Michel Foucault (1972, 1999). I denne teoridannelsen blir begrepet talehandling i utgangspunktet knyttet til utsagn og måten utsagn sprer seg på i tekst.

Fairclough skiller mellom to nivåer i sin analyse av tekst (Fairclough 2003:36). Tekstens interne relasjoner handler om semantiske, grammatikalske og leksikalske relasjoner innenfor den enkelte tekst. På dette nivået er det også mulig å spore tekstens relasjon til andre tekster. Tekstens eksterne relasjoner handler om å identifisere tekstens relasjoner til sosiale praksiser og sosiale strukturer som finnes i tekstens omgivelser. I likhet med Kjeldstadli (1997:222) som peker på tekstens referensielle side, gir Faircloughs distinksjon mellom tekstens interne og eksterne relasjon, oppmerksomhet til i hvilken grad og på hvilken måte teksten reflekterer den videre sosiale virkeligheten som omgir den.

Artikkel 3 bygger på Norman Faircloughs begrep om intertekstualitet og rekontekstualisering (Fairclough 2003:139). Uttalelsene *Vår kirkelige framtid* og *Uttalelse om forslag til dåpsliturgi for Den norske kirke*, sendt fra Lyngen-retningen til Nord-Hålogaland bispedømme i 2009, ble sammenholdt med uttalelser som ble publisert tidlig i på 1900-tallet (Artikkel 3/Nordvik 2015). I følge Norman Fairclough kan rekontekstualisering finne sted på tekstnivå (Fairclough 2003:154). Samtidig innebærer begrepet at også sosiale relasjoner i tekstens omgivelser kan rekonstrueres. Sosiale nettverk og sosiale praksiser kan bli etablert, reetablert eller endret gjennom inkludering og ekskludering. Den sosiale relasjonen til kirken som Lyngen-retningen etablerte i den grunnleggende fasen ved inngangen til 1900-tallet, ble reetablert og rekonstruert gjennom samspeillet mellom diskursiv og sosial praksis. Den diskursive praksisen ytret seg i form av uttalelser og brevveksling, og den sosiale kirkelig praksisen kom til syne i form av aktiv deltakelse i menighetsråd og lokalt liturgiarbeid ved

inngangen til 2000-tallet. Samlet sett bidro aktiviteten til at Lyngen-retningen fortsatte å benytte seg av kirkens ritualpraksis, selv om relasjonen er til løpende vurdering.

I følge Foucault er utsagnet det grunnleggende element i diskursen (Foucault 1972, 2004:35). Enkeltutsagn sprer seg og danner diskursformasjoner ut fra reglene og diskursens maktforhold. Det gjelder å lokalisere hvilke utsagn som gjentar seg, hvordan de spres, og hvilke utsagn som utelukkes. Både Kjeldstadlis (1997:222) begrep om teksten som talehandling, og Foucaults begrep om utsagn, betoner tekstens virkning og effekt. Når det gjelder enkeltbrev eller dokumenter gir det mening å spørre etter motiv og hensikt på bakgrunn av hvem som har skrevet brev, og i hvilken situasjon det er skrevet i. Når ord og begreper gjentas over tid og i ulike dokumenter, endrer de mening og påvirkes av maktforholdene i de diskursene der de opptrer²⁹.

Uttalelsen *Vår kirkelige framtid* fra Lyngenretning i 2009 og brevet fra De førstefødte til biskopene 31.3 2001, har sterke likheter når det gjelder argumentasjonsform og tema. I begge dokumentene er spørsmålene om kvinnelige prester, økumenisk samarbeid, endringer i liturgi og salmebok, og homofilt samliv listet opp som områder der kirken har sviktet og forbrutt seg mot bibelens ord. Ordvalget er imidlertid forskjellig. Der De førstefødte i tråd med sin tradisjon hevder at kirken har sviktet tradisjonen fra kirkens fedre, hevder Lyngen-retningen at kirken har sviktet den lutherske bekjennelsen. Likheten i argumentasjonen viser likevel at de to retningene hadde utviklet en felleslæstadiansk plattform for kritikk av kirken.

Det er ikke opplysninger i arkivmaterialet om hvorvidt De førstefødte og Lyngen-retningen har utvekslet informasjon ved inngangen til 2000-tallet, slik tilfellet var under liturgistriden etter 1977 (Svebak 1990:205). Det er likevel sannsynlig at Lyngen-retningen var kjent med De førstefødtes nye praksis før den ble gjort offentlig kjent i Lofotposten i 2004. Tre måneder etter at De førstefødte i brev av 31.3.2001 meldte til kirkens ledelse at de starter egen sakramentsforvaltning, skjerpet også Lyngen-retningen sitt forhold til kirken. På menighetsmøtet i Skibotn 16.6.2001 drøftet Lyngen-retningen mulighetene for å starte egne menigheter, eventuelt få formalisert egne menigheter med friere sokneband til Den norske kirke (*UV* nr. 8 2001:4). Man konkluderte imidlertid med at tiden ikke var moden. Det ble

²⁹ Et eksempel fra det brev materialet som ligger til grunn for artikkel 1 er utsagnet om å ”nyte nattverden i fred”. Dette forekommer i brev 8.12. 1887, 28.2. 1887, og opptrer på ny i brev til kirkens ledelse i brev 31.03.2001. Begrepet om å nyte ”nattverden i fred” opptrer over tid og blir et uttrykk som bærer i seg konflikten om nattverden fra 1870-tallet, og som aktualiseres i konflikten fra 2000-2004.

vedtatt å forsterke engasjementet i de kirkelige råd med sikte på å gi rom for Lyngenlæstadianerne, slik at de kunne fortsette med gammel liturgi og unngå betjening av kvinnelige prester. Samtidig vedtok man å forsterke innsatsen i egen undervisning på luthersk konfesjonelt grunnlag. Uttalelsene i 2009 var en oppfølging av strategien som ble vedtatt i 2001.

Et eksempel på spredning av utsagn innenfor rammen av de offentlige dokumentene er begrepet ”en åpen og inkluderende folkekirke”. Benevnelsen var benyttet i tilleggsutredningen *Modeller for ordning av kirkestyret i Den norske kirke* i regi av Det frivillige kirkelige landsråd (1976:34). I denne konteksten fremsto begrepet problematisk ettersom en åpen og inkluderende kirke kunne true bekjennelseskirken. Betegnelsen ble neste gang benyttet i regjeringens stortingsmelding nr. 40 der den ble gitt et entydig positivt innhold (Stortingsmelding nr. 40 (1980-81):41).

2.2.3 Kommunikasjon mellom tradisjon og modernitet

Bekjennelsesformen som kommer til uttrykk i brevene og uttalelsene fra De førstefødte og Lyngen-retningen til kirkens ledelse, skriver dette materialet inn i en kirkehistorisk sjanger. Brevene fremstår som små bekjennesskrifter der det uttales hva bevegelsen står for, samtidig som man trekker grenser i forhold til andre grupper og deres oppfatninger. Forbildene finner læstadianerne i *Confessio Augustana* og i *Konkordieboken* (Artikkel 3/Nordvik 2015). *Confessio Augustana* knytter an til de oldkirkelige symbolene der kirkens lære fremkom gjennom avgrensninger fra det som ble oppfattet som vranglære (Grane 1972:15).

At det foreligger møtereferater både fra De førstefødte og fra Lyngen-retningen, representerer en ny type materiale som grunnlag for forskning på læstadianismen. Referatet som sjanger tilhører den moderne demokratiske møtekulturen, noe som indikerer at bevegelsen tilpasser seg moderne organisatorisk praksis. Dette er særlig bemerkelsesverdig når det gjelder De førstefødte, som i stor grad har fremstått som lukket og utilgjengelig for allmennheten (Andreassen 2012a). Når De førstefødte i Ofoten velger å sende referat fra et internt møte til biskopen viser det at de opptrer med større åpenhet. Det forhold at de to retningene benytter e-post i kommunikasjon med kirken er tegn på at bevegelsen tilpasser seg utviklingen innenfor kommunikasjon og media.

Den læstadianske bevegelsen har gjort utstrakt bruk av brev, oppbyggelige meldingsblad etc. (Pietiläinen 1966, Andreassen 2012a). Likevel er produksjonen liten sammenlignet med andre protestantiske grupper som er innrettet mot misjon. Protestantismen kjennetegnes av spredning av kristen litteratur i form av brev, traktater, postiller, oppbyggelsesbøker etc. (Hofmeyr 2008). Dette ut fra en tro på at skrift i seg selv kan øve en virkning. En nødvendig forutsetning for slik spredning er at det finnes et publikum (Hoover 2008). Læstadianerne er kjent for å være skeptiske til misjon, og den begrensede medierende virksomheten gjenspeiler at bevegelsen primært er familiebasert og selvrekrutterende. Postillelesning og forkynnelse er den mest sentrale formen for mediering, og både postillelesning og utvekslingen av brev er beregnet på den eksisterende forsamlingen som møtes. Lyngen-retningens meldingsblad *Under Vandringen* og Alta-retningens *Sions Blad* sikter også primært mot å informere og oppbygge egne medlemmer.

De Førstefødte publiserte det bekjennelseslignende brevet til biskopene i bearbeidet form i avisa Lofotposten i 2004 (Artikkel 1/Nordvik 2013a:123). De har også gitt ut små brosjyrer som informerer om hva bevegelsen står for (Andreassen 2012a). Lyngelæstadianerne på sin side publiserte de uttalelsene som ble sendt til de kirkelige myndighetene i bladet *Under Vandringen* og også på internett (*UV* nr. 7/8 2008:7). Disse forholdene peker mot større grad av selvstendighet og synliggjøring i det offentlige rom, også i forhold til et publikum som i utgangspunktet ikke kjenner bevegelsen.

Hoover (2008) har pekt på at radio og tv er "push media", mediering med sikte på å kontrollere eller bevege publikum i en spesifikk retning. Nyere media som internett er i større grad "pull-media", der folk kan velge mellom alternativer i et medierende marked. Når læstadianerne i økende grad presenterer seg selv i form av brosjyrer, tar i bruk internett, og presenterer seg i avismedia, indikerer det at de også benytter "pull media" (Artikkel 1/Nordvik 2013a:113,123, Andreassen 2012a). Derved fremstiller læstadianerne seg som et alternativ overfor et indre og ytre publikum som i større grad benytter media og internett, og som står friere i forhold til etablert og institusjonalisert religiøsitet.

2.2.4 Forskningsetiske refleksjoner

Innenfor metodelitteraturen fremstår det som allment akseptert at alle former for data er mer eller mindre påvirket av omstendighetene rundt forskningen. Et viktig kjennetegn ved samfunnsforskningen er at den selv er en del av det samfunnet som studeres. Sigmund Grønmo peker på to metodologiske konsekvenser av den spesielle relasjonen mellom

samfunnsvitenskapen og de samfunnsforholdene som studeres (Grønmo 2004:9). Det forhold at forskningen og forskningssituasjonen virker inn på studieobjekter og på informasjonen som blir gitt kalles *reaktivitet*. Kunnskapen preges også av forskerens referanserammer og forståelsesformer. Dette fenomenet benevnes som *refleksivitet*. Det forskeren kan gjøre er å reflektere over, og redegjøre for hvordan det aktuelle forskningsopplegget er potensielt påvirket av omstendighetene rundt forskningen. Bruk av intervju ville kunne tilført avhandlingen flere nyanser når det gjelder holdninger innad i den læstadianske bevegelsen, og også flere opplysninger enn det som fremkommer i brevmaterial og møterefater. Når jeg har valgt å holde meg til arkivmateriale er det for å unngå å blande rollene som forsker og aktør i feltet.

Min posisjon i diskursen har vært viktig i forhold til å få kjennskap til materialet og til å innhente det. Jeg er ordinert prest i Den norske kirke og har dermed en tydelig posisjon innenfor den diskursen som beskrives og drøftes. Som forsker har jeg i utgangspunktet et teologisk perspektiv på de kirkelige handlingene, og ser også den læstadianske bevegelsen fra et ståsted som prest i kirken. Avhandlingen er skrevet ut fra de begrensninger og muligheter som følger av disse forutsetningene. Arbeidsstedet mitt i kirken bidro til at jeg fikk kjennskap til primærkilder i form av relevante saksdokumenter, og fikk tilsendt kopi av alle dokumentene i saka fra arkivaren ved bispedømmekontoret i Bodø. Jeg innhentet også dokumenter fra biskop Backlunds arkiv som finnes i biblioteket Härnösand. Disse dokumentene ga innblikk i en tilsvarende konflikt mellom kirken og forsamlingen i Gällivare. Med utgangspunkt i det faktum at det hadde vært en konflikt mellom de Førstefødte og kirkeledelsen fikk jeg hjelp av arkivansvarlig ved bispedømmekontoret i Tromsø til å undersøke om det fantes spor av tilsvarende konflikter mellom andre læstadianske grupper og kirkeledelsen. Arkivet inneholdt dokumenter fra 2007 til 2009 som avslørte at det hadde vært et spent forhold mellom læstadianerne og kirken. Artikkel 3 ble skrevet med utgangspunkt i dette materialet.

Alt av materiale som avhandlingen bygger på er dokumenter som er offentlig tilgjengelig. Jeg har bevisst valgt å unngå å drøfte arkivmaterialet med aktørene i de sakene og prosessene som ligger til grunn for materialet, selv om enkelte av disse har vært tilgjengelige gjennom mitt arbeid. Jeg har også fulgt en selvpålagt begrensning ved at jeg ikke har gjort intervju med læstadianske ledere, eller andre medlemmer av de læstadianske grupperingene. Jeg har heller ikke intervjuet biskopene eller andre kirkelige medarbeidere. Årsaken til dette er at jeg ikke

har villet blande rollene som forsker og som ansatt i bispedømmet gjennom forskningsarbeidet. Prosjektet er et individuelt prosjekt, både med hensyn til ide og gjennomføring. Arbeidsgiver og kollegaer fikk tilgang til artiklene da de ble publisert. Prosjektet har ellers forholdt seg til de nasjonale etiske retningslinjene som gjelder for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi (www.etikkom.no).

III TEORI

I det følgende gjennomgås først den analysestrategi som er benyttet i artiklene. Denne gjennomgangen leder over i en nærmere redegjørelse for Niklas Luhmanns systemteoretiske begrepsapparat.

3.1 Sosialkonstruktivismen

Analysestrategien med bruk av ulike tilnæringsmåter er inspirert av Michel Foucault (1972, 1999), Normann Fairclough (1992, 2003), og Niklas Luhmann (1982, 1997, 2006). Felles for dem er at de er epistemologisk orienterte og at de kan sies å tilhøre en sosialkonstruktivistisk teoristrømning (Andersen 1999:12). Den epistemologiske orienteringen innebærer at man dreier oppmerksomheten fra første ordens observasjoner av verden ”der ute”, til andre ordens observasjoner av hvorfra vi ser og betrakter når vi studerer det som er ”der ute”. En epistemologisk orientert vitenskapsteori spør etter i hvilke former, og under hvilke betingelser bestemte beskrivelser eller meninger er blitt til. Niels Åkerstrøm Andersen (1999) hevder at man innenfor denne type analyse heller bør bruke benevnelsen analysestrategi enn metode. Med analysestrategi signaliserer man hvordan man selv som epistemolog vil analysere andres iakttagelser som objekt for egne iakttagelser.

Filosofen Finn Collin viser til at kritikere av sosialkonstruktivismen er kritisk til det forhold at sosiale diskurser skaper den sosiale virkelighet (Collin 2004:106). Spørsmålet som stilles er hvorvidt det er mulig å hevde at sosial virkelighet konstitueres av språklig aktivitet. Det stilles også spørsmål ved at språk og teori formuleres i det samme språk. Sammensmeltingen mellom språk og teori kan innebære at muligheten for både å formulere en teori, og en kritikk av den samme teori uteblir. Sosiologen Roar Hagen viser til at forskning på bakgrunn av sosialkonstruktivistisk teori er kritisert for å være perspektivistisk og derved relativiserende i forhold til den virkelighet som beskrives (Hagen 2006:61). Ettersom forskningen bare refererer til ulike synsmåter, ansees forskningen på det grunnlag å være lite å stole på. Til dette bemerker Hagen at konstruktivismen bygger på den forutsetning at alle former for data er ladet. Enhver observasjon refererer seg til et bestemt blick, i en gitt situasjon, fra en aktuell posisjon. Ut fra et slikt vitenskapsteoretisk syn må forskningen vurderes ut fra seg selv. De objekt og de sosiale forhold som beskrives kan ikke nåes som en utenforliggende virkelighet utenfor de aktuelle data den fremtrer gjennom. Derved blir det avgjørende spørsmål om forskningen er gjennomført med kvalitet på disse premissene, og om bruk av teori kan sies å være hensiktsmessig i forhold til forskningens målsetting. Hagen bruker betegnelsen

metodologisk konstruktivisme om en forskningsstrategi som bygger på disse premissene. Avhandlingens strategi for analyse og bruk av teoretiske perspektiv mener jeg kan betegnes som *metodologisk konstruktivisme*. Den bygger på et bevisst valg av epistemologisk baserte analysestrategier ut fra en vurdering om at de er egnet til å belyse de spørsmål som stilles til materialet.

3.2 Sentrale begrep

Sammenstillingen av de tre artiklene i avhandlingen viste at De førstefødte, Lyngenretningen, og den fremvoksende kirkeorganisasjonen fremtrer som tre ulike system som utvikler seg parallelt fra midten av 1800-tallet (Jf. Kap.1.3.4, Kap.1.8,). Luhmanns teori benyttes fordi hans begrep er saksvarende for å beskrive denne utviklingen teoretisk. Teorien gjør det mulig å foreta en sammenfattende drøfting av de tre utviklingsløpene som beskrives i artiklene, og analysere dem komparativt med sikte på å utforske hvordan de to læstadianske retningene påvirkes av de prosessene som skjer i kirken og i samfunnet³⁰. Luhmanns teori er også valgt fordi hans syn på systemer som kommunikasjonssystemer forventes å gi nye perspektiv på artiklene. I de to første artiklene (Nordvik 2013a,b) var det den differensierende kommunikasjonen knyttet til læstadianernes polemikk mot kirken, og reformbevegelsens polemikk mot det statskirkelige kirkestyret som var i fokus. Luhmann beskriver også et annet aspekt ved kommunikasjon som i fortsettelsen karakteriseres som selv-refererende betraktning. Han legger også vekt på at systemer er innrettet mot vekst. Med dette som utgangspunkt forventes det at bruken av Luhmanns teori vil tydeliggjøre den kommunikasjonen som skjer, og gi ny kunnskap om utviklingen hos de to læstadianske gruppene i deres relasjon til kirken.

3.2.1 Niklas Luhmanns kommunikasjonssystem

Et sentralt begrep hos Luhmann er *autopoietiske funksjonssystemer* (Luhmann 2013:206). Autopoiesis er en sammenstilling av de greske ordene auto (selv) og poiesis (gjøre, frembringe, skape). Anvendt om en gruppe betyr det at den er selv-bærende, eller selv-utviklende. Slike systemer oppholdes og vedlikeholdes gjennom sosial differensiering. Den grunnleggende distinksjonen i etableringen av autopoietiske funksjonssystemer er avgrensingen i forhold til *omverdenen* (Luhmann 1982a:28). Her ligger kimen til utviklingen av systemers identitet gjennom distinksjonen mellom det (den) andre som ikke – jeg, eller som ikke – vi. Systemene etablerer regler for inkludering og ekskludering. De differensieres

³⁰ Luhmanns teori ble brakt inn under arbeid med artikkel 3/Nordvik 2015, og er ikke benyttet i arbeidet med de to første artiklene Nordvik 2013a, b). Det var behovet for å finne relevant teori for den sammenfattende drøftingen som aktualiserte bruken av Luhmann.

også ut fra hva som er senter og periferi, både innenfor systemet, og i forhold til andre systemer. De autonome systemene distribuerer selv de mulighetene og ressursene det forvalter.

Autopoietiske systemer er *kommunikasjonssystemer* Luhmann (1997:95). Tilgangen til omverdenen og til andre systemer er språklig. Systemer forholder seg til sin omverden gjennom kommunikasjon, og tilvirker ny kommunikasjon ut fra kommunikasjon³¹. Dette innebærer at autopoietiske systemer kan endre seg ved å betrakte sin omverden og andre systemer (Luhmann 2006:47). Alle betraktninger av omverdenen stimulerer selvbetraktningen med sikte på å utvikle egen identitet (Luhmann 1997:93). I utførelsen av sin *betraktning* (beobachtung) benytter systemer sin egen identitet til å lage stadig nye bestemmelser av seg selv (Luhmann 1997:94). Dette innebærer at de viderefører de differensieringsformene som systemet bygger på til neste kommunikasjonshendelse. På den måten bygges det opp identiteter som blir bestemmende for hvordan systemer forholder seg til sin omverden og til andre system³². Dette innebærer at differensieringsformene blir determinerende for hvordan systemer utvikler seg. Systemer kommuniserer selv-refererende. Dette innebærer at betraktningen skjer i en lukket operasjon der systemer betrakter seg selv og sine omgivelser i en og samme operasjon.

Systemteorien bygger på elementer fra eldre sosiologisk systemforståelse, evolusjonsteori, og kommunikasjonsteori (Luhmann 1982:257). Systemer er språklige og refleksive, og de er innrettet mot vekst. I arkaiske systemer med autoritær selektering som differensieringsform, og der man anser verden som ferdig, kan selvrefleksjonen antas å være mindre enn i moderne og mer åpne systemer (Luhmann 1982:238). Moderne systemer kjennetegnes ved at verden ikke fremtrer som ferdig. I dette ligger et incitament til å utforske og utvikle nye områder. Selv om kommunikasjonssystemer i seg selv er operativt lukket når forskjeller settes, kan det være kommunikasjon mellom dem gjennom *strukturelle koblinger* (Luhmann 1997:92, Reese 2009:17). Gjennom en strukturell kobling kan det lukkede systemet reagere på omverdenen uten å være direkte forbundet med den. Omverdenens framtredelesformer blir *iaktatt* og

³¹ "Die Gesellschaft ist ein kommunikativ geschlossenes System. Sie erzeugt Kommunikation durch Kommunikation. Ihre Dynamik besteht im Einwirken von Kommunikation auf Kommunikation und in diesem Sinne: in der Transformation jeweils aktueller Unterscheidungen und Bezeichnungen" (Luhmann 1997:95)

³² "Alle Operationen (kommunikationen) haben mithin eine Dobbelfunktion: Sie legen (1) den historischen Zustand des Systems fest, von dem dieses System bei den nächsten Operationen auszugehen hat. Sie determinieren das System als jeweils so und nicht anders gegeben. Und sie bilden (2) Strukturen als Selektionsschemata, die ein Wiedererkennen und Wiederholen ermöglichen, also Identitäten kondensieren und in immer neuen Situationen konfirmieren, also generalisieren" (Luhmann 1997:94).

vurdert i forhold til egne systeminterne muligheter. Dersom omverdenen har utviklet relevante kapasiteter, kan de bli tatt opp og bli omgjort til systemets egne operasjoner.

Det kan fremkomme *subsystemer* innenfor et gitt system gjennom indre differensieringer i hovedsystemet (Luhmann 1982:231). Disse differensierer seg i likhet med hovedsystemet, og fremkommer gjennom sin egen differensieringsprosess som en replikasjon av forskjellen mellom hovedsystemet og omverdenen. De indre systemene forholder seg både til hovedsystemets avgrensning, samtidig som de produserer seg selv gjennom nye differensieringer innenfor systemet. For slike differensierte systemer finner man en omverden for systemet som helhet, og en spesifikk omverden for hvert av undersystemene. Dette innebærer en mulighet for vekst for systemet som helhet. Dette skjer ved at det selekterte indre systemet skaper seg omgivelser med tilstrekkelig frihet til å utvikle seg som et subsystem.

De Førstefødte, Lyngen-retningen, og Den norske kirke er forklart i artiklene som selvstendige systemer, med ulike differensierings- og distribusjonssystem. De Førstefødte og Lyngen-retningen fremstår som selvstendig bevegelser i forhold til Den norske kirke med egen ledelse og egen organisasjonsstruktur. Sett på bakgrunn av Luhmanns begrep om subsystem utviklet den læstadianske bevegelsen seg fra midten av 1800-tallet som egne systemer innenfor rammen av kirken. De utvikler sine identiteter ved å videreføre de differensieringsformene som lå til grunn da de vokste frem, og tilpasse disse gjennom kommunikasjon i forhold til kirken og samfunnet for øvrig.

Den norske kirke har siden reformasjonen vært integrert i statsmakten (Artikkel 2/Nordvik 2013.2:). Utskillelsen av kirken fra staten har pågått siden midten av 1800-tallet. Prosessen i retning av å skille ut kirken som et eget system, ble drevet innenfra gjennom den kirkelige reformbevegelsen som ønsket egne kirkelige organ. Den kirkelige lederstrukturen ble bygd opp etter en modell som svarer til en parlamentarisk, demokratisk styreform. Etter hvert som kirken ble skilt ut fra staten som en del av et overordnet system, blir også kirken det som i Luhmanns terminologi beskrives som en subsystem. Kirken mister gradvis sine formelle privilegier som statsinstitusjon og blir utsatt for konkurranse på linje med andre tros- og livssynssamfunn. Innad i kirken fører dette til at det fremvoksende kirkebyråkratiet i større grad blir sidestilt med læstadianerne og andre selvstendige grupper innenfor kirkesystemet. I denne situasjonen produserer de hver for seg tiltak som både står i konkurranse med

hverandre, og som supplerer hverandre. Analysen i kapittel IV beskriver nærmere en utvikling der de to læstadianske gruppene utvikler seg byråkratisk gjennom å kopiere kirkelige tiltak. Graden av tilpasning og måten tilpasningen skjer på er knyttet til de historiske forutsetningene som er forskjellig for de to læstadianske retningene.

Den læstadianske bevegelsen er splittet opp i ulike retninger, og de ulike forgreiningene har gjennom ulike faser utviklet seg forskjellig i tid og rom (Jf. Raittila 1982, Kap.1.5.1). I kapittel IV belyses Lyngen-retningen og De førstefødte i Norge på bakgrunn av hvordan disse retningene ble til i henholdsvis Lyngen og Ofoten. Selv om retningene utvikles forskjellige, er der en kontinuitet. Sett ut fra Luhmanns teori er denne kontinuiteten knyttet til de vilkårene som knytter seg til hvordan gruppene differensierer seg fra kirken og omverdenen, og hvordan den opprinnelige identiteten knyttet til distinksjonene videreføres og videreutvikles (Luhmann 1982, 1997). I relasjonene til kirken kommuniseres forskjellene i form av teologi knyttet til menighetssyn, sakramentsyn, liturgi, bibeloversettelser og salmebøker. I forholdet mellom Lyngen-retningen og De førstefødte kommuniseres forskjellene først og fremst i synet på dåp, omvendelse, og menighetssyn og ledelse.

3.2.2 To aspekt ved kommunikasjon

På bakgrunn av Luhmanns teori fremtrer to aspekt ved kommunikasjon. Det ene er knyttet til det forhold at gruppers identitet skapes og utvikles gjennom differensiering mellom oss og dem (Luhmann 1982:28). Egen identitet skapes gjennom å kommunisere forskjellen i forhold til andre identiteter. Den læstadianske polemikken mot kirken og kirkens ledelse bidrar til å opprettholde de læstadianske gruppene som forskjellige fra kirken. Det andre aspektet er knyttet til den selv-refererende kommunikasjonen, som innebærer at systemer betrakter andre systemer i sine omgivelser, og kan tilpasse det de ser ut fra sine egne forutsetninger og kapasiteter (Luhmann 1997:92, 2013:206). For læstadianernes del innebærer dette at de kommuniserer på to måter samtidig. Samtidig som de distanserer seg gjennom protest, utvikler de sin egen organisasjon både gjennom å betrakte den norske kirke og andre system i sine omgivelser.

3.2.3 Sekularisering

Differensiering er gjennomgående akseptert som det fremste kjennetegn ved sekulariseringsprosesser (Casanova 1994:18, Dobbelaere 2002:98). I følge Casanova er andre sider ved sekularisering underordnet dette aspektet, som han hevder historisk kan tilbakeføres til Durkheim og Weber som begge har teorier om differensiering (Casanova 1994:18).

Differensiering innebærer at også religionen ble utskilt som et eget samfunnsområde. Fra å være en overgripende sosial institusjon blir kirken etter hvert et subsystem på linje med andre organisasjonsdannelser (Dobbelaere 2002:98). Den gradvise avviklingen av statskirkesystemet kan ut fra dette beskrives som sekularisering. Dobbelaere tilbakefører den organisatoriske sekulariseringen til de rasjonaliserende prosessene som ble brakt inn med markedsøkonomien (Dobbelaere 2002:35). Den pluralistiske markedssituasjonen tvang også de religiøse samfunnene til å markedsføre sine verdier. For å oppnå resultat ble de sosio-religiøse institusjonene byråkratisert, noe som stimulerte til profesjonalisering av religiøst personell. I avhandlingen er liberalitet og modernitet beskrevet som vilkår ved dannelsen av den læstadianske bevegelsen. Ved inngangen til 2000-tallet fremstår både de to læstadianske retningene og kirken med byråkratier som er i utvikling. Når kirkesystemet som helhet beveger seg i retning av å bli et subsystem innebærer det samtidig at læstadianerne og kirken i større grad blir eksponert for en markedssituasjon med flere tilbydere av religiøse tjenester.

IV DRØFTING

4.1 Historisk utdyping

I dette kapittelet foretas en nærmere utdyping av de periodene som ble skissert i kapittel 1.5, med særlig henblikk på De førstefødte og Lyngen-retningen. De teoretiske perspektivene på vekkelse som er skissert i kapittel 1.4.4, og det systemteoretiske perspektivet som ble angitt i kapittel 1.2.1 og kapittel III ligger til grunn for analysen. Vekkelsen blir sett på som utgangspunktet for dannelsen av De førstefødte og Lyngen-retningen. I vår tid fremstår disse som institusjonaliserte grupper med organisasjons- og lederstrukturer som er i fortsatt utvikling. Det trekkes diakrone forbindelseslinjer mellom de to retningenes begynnelse og slik de fremtrer i dag. Først utdypes situasjonen da retningene ble til, for å gi en bakgrunn for de veivalg som ble gjort i tida 2000-2010 i forhold til Den norske kirke. De Førstefødte ble til i løpet av vekkelsesbølger som pågikk i Ofoten på andre halvdel av 1800-tallet.

Selvstendigjøringen av Lyngen-retningen skjedde i den nasjonale vekkelsen ved inngangen til 1900-tallet. Deretter gjennomgås de to nye periodene som ble foreslått i kapittel 1.5.2, for å få frem utviklingstrekk som er bestemmende for samtidssituasjonen i tida 2000-2010.

Kapittelet er bygget opp slik at konflikthistorien knyttet til sakramenter og liturgispørsmål sammenholdes med periodiseringen som ble diskutert i kapittel 1.5.

4.1.1 Dannelsen av De førstefødte i Norge

Læstadianismen i Ofoten utviklet seg gjennom konflikter med kirken, og kom særlig til uttrykk i tiden 1870-1890. Dannelsen skjedde innenfor den fasen som Raittila har beskrevet som det kraftigste utviklingsstadiet på 1870- og 1880-tallet (Jf. Kap.1.6.1). I denne perioden gjennomgikk også det nordnorske samfunnet en religiøs og samfunnsmessig differensiering (Jf. 1.6). Det skjedde samtidig en modernisering i form av bedre skolegang, folkeopplysning, bibliotekjeneste, politiske partidannelser, etablering av aviser, og bedring av infrastruktur³³. Flere av de læstadianske lederne tok del i politisk arbeid på andre halvdel av 1800-tallet (Larsen 1995:112).

Konfliktens forløp

Konfliktene i tida 1870-1890 utspant seg i store deler av Tromsø stift, og var gjennomgående knyttet til fenomenet rørelse (likutuksia) (Sivertsen 1955:92f.)³⁴. Rørelsene kom til uttrykk når de vakte kom til kirke for å delta i altergangen (Jf. Kap.1.6.1). Sommeren 1887 hadde

³³ Denne utviklingen er registrert av Dagmar Sivertsen (Sivertsen 1955:20). Hennes tolkningsperspektiv er at statskirkens prester fikk lite tid til å håndtere den økende religiøse differensieringen på grunn av verdslige gjøremål knyttet til forbedring av landbruk, jordmortjeneste, og folkebibliotek (ibid:21,34).

³⁴ Tromsø stift omfattet hele Nord-Norge. I 1952 ble stiftet delt i Nord- og Sør-Hålogaland bispedømmer.

biskop Johannes Skaar møte med fire av de læstadianske lederne i forbindelse med biskopens visitas i Ofoten (Sivertsen 1955:121). Etter dette møtet kulminerte konflikten.

Ordningen med særaltergang var anbefalt overfor biskop Waldemar Hvoslef (1825-1906) allerede i 1872 av presten O.A. Johannesen³⁵. Johannessen hadde i 1981 gjennomført en reise i Ibestad og Ofoten for å undersøke omfanget av rørelsene (Rapport 23.2.1872 fra Johannessen til Tromsø biskop). Ordningen ble imidlertid ikke innført i Hvoslefs periode som biskop (1868-1876). I følge Sivertsen var det fordi Hvoslef ville unngå splittelser innenfor statskirkemenighetene (Sivertsen 1955:104). I Ankenes i Ofoten ble det holdt særaltergang for de vakte første gang lørdag 22. oktober 1887 (Karlsen 1986:43). I følge Anton Karlsen ble det bestemt at det skulle være ”deres dag” to ganger om året, en gang om våren, og en om høsten. Etter at Skaar hadde innført ordningen i Ofoten, ble den innført i hele stiftet (Sivertsen 1955:124). Institusjonaliseringen av særaltergangen innebar at læstadianerne fremsto som en egen gruppe innenfor rammen av kirken.

Det var ifølge Sivertsen særlig kvinnene som ble grepet av rørelsen (Sivertsen 1955:103). Dette førte til ordensforstyrrelser slik at prest og politi grep inn. Deretter protesterte de læstadianske lederne overfor prest og biskop på den behandlingen kvinnene og de vakte i sin alminnelighet ble utsatt for. Da lederne hos de vakte tok til orde overfor biskopen, presenterte de sin tolkning av rørelsen³⁶. Rapportene fra prestene til biskopen beskrev rørelsen som hyl, skrik og ordensforstyrrelser. De læstadianske lederne på sin side, fremholdt at rørelsene var et uttrykk for at Den hellige Ånd var virksom hos de vakte. Den gleden som de vakte følte, og den sorgen som de kjente på for sine synder lot seg ikke undertrykke³⁷.

Fra rørelse til gruppedannelse

De religiøse vekkelsene ble i innledningen koblet sammen med individualisering og liberalitet (1.4.4). I det følgende vil jeg argumentere for at de rørelsene som fulgte den læstadianske

³⁵ Forslaget ble først fremmet av læstadianerne selv, antakelig på bakgrunn av at en slik ordning var innført i Sverige (Boreman 1953:79).

³⁶ Brevet fra predikantene John Mikkelsen og Ole Nilsen til biskopen er det eldste brevet jeg har funnet i Statsarkivet der læstadianerne selv tar til orde skriftlig overfor kirkelig myndighet i Ofoten (Brev 8.12.1877). De to forfatterne skriver i egenskap av å være fremtredende representanter for bevegelsen. Brevet illustrerer at bevegelsen på dette tidspunkt er i ferd med å få en organisatorisk form der predikantene fremstår som representative, både som ledere og som talsmenn. Flere av de sentrale lederne på 1870-80 tallet deltok også aktivt i lokalpolitikken (Larssen 1998).

³⁷ Dette synet på rørelsen synes å være i samsvar med uttalelser fra Lars Levi Læstadius som hevdet at når noen ble truffet av gleden, stod det ikke i noens makt å undertrykke gleden (Boreman 1953:57).

vekkelsen, fikk som funksjon å påvirke til dannelsen av den læstadianske bevegelsen som en egen gruppe innenfor kirken. Den britiske kulturforskeren Sara Beckwith har undersøkt praktiseringen av nattverden (Kristi legemes fest) i den engelske kirken i middelalderen (Beckwith 1993). Et viktig poeng hos Beckwith er at lekfolk og geistlige kjemper om å få kontroll over den symbolske makten som begge parter tilskriver sakramentet (Beckwith 1993:30). Kvinner kunne få tilgang til sakramentet gjennom mystisk erfaring, og derigjennom oppnå teologisk og sosial autoritet blant folk, og i forhold til presteskapet.

Dersom man ser på rørelsene som oppsto i forbindelse med altergangen i lys av et tilsvarende religiøst maktperspektiv, bidro rørelsene til å stille spørsmål ved prestenes og statskirkens enerett til å kontrollere og distribuere de religiøse frelsesgodene som er tilskrevet altergangen ut fra kirkens teologi, og som både prestene og de vakte tok for gitt. Rørelsene bidro slik sett til å etablere en individuell relasjonell makt i møte med prestene og den øvrige statskirkemenigheten. De læstadianske ledernes argument om at de vakte på en særlig måte var under innflytelse av ånden, skapte et forhandlingsrom knyttet til sakramentet.

Da det som en følge av uroen i 1887 ble etablert egen altergang, bidro dette til å synliggjøre og institusjonalisere læstadianerne som en egen gruppe i statskirken. Ut fra en slik analyse er det grunnlag for å hevde at individualiseringen av den religiøse opplevelsen, og den tolkningsmakten som fulgte den, bidro til at bevegelsen ble institusjonalisert innenfor rammen av statskirken. Ordningen med særaltergang representerte en foreløpig sluttstrek for en utvikling som strakte seg fra den tidlige spontane vekkelsen, til at bevegelsen fremsto med egne ledere, egne forsamlingshus, og med en kirkelig praksis felles med statskirken.

Rekonstruksjon i en ny tid. Fra 1887 til 2001

I artikkel 3 ble forholdet mellom uttalelser og utredninger fra tiden da Lyngelæstadianerne ble etablert i tiden 1920-1930 sammenlignet med uttalelsene fra Lyngen-retningen i 2009 (Artikkel 3/Nordvik 2015). Konklusjonen var at uttalelsenes formulering og innhold, sammen med den sosiale relasjonen til det norske samfunnet ble rekontekstualisert og gjenopprettet på en ny måte. Analysen støttet seg til Norman Faircloughs (2003:139) perspektiv, der både tekst og kontekst kommuniserer mellom tekster. I det følgende benyttes et tilsvarende perspektiv på

De førstefødte. Korrespondanse som dokumenterer konflikten i 1870-1890, sammenlignes med korrespondanse fra Ofoten i tiden 2000-2004³⁸.

I 1877 skrev to ledende predikanter i Ofoten, John Mikkelsen (1837-1916) og Ole Nilsen, klagebrev til biskopen der de sa at de vakte ikke fikk ”nyte nattverden i fred” på grunn av at politi var tilkalt (Brev 8.12.1877)³⁹. Det samme uttrykket ble brukt av den ledende predikanten Petter Bakkejord da han med bakgrunn i nye konflikter mellom de vakte og kirkeledelsen i 1887 skrev klagebrev til biskopen (Brev 13. januar og 15. april)⁴⁰. Bakkejord karakteriserer nattverden som ”dyrebar”, og klager over at det er umulig for de vakte ”å nyte den” når de forstyrres av nattverdvakten, og av politiet. Denne samme formuleringen blir brukt i 2001 i De førstefødtes brev til biskopene i Den norske kirke, der de grunngir hvorfor de gikk til det skritt å arrangere egen dåp og nattverd. Brevet datert 31.3.2001 fra De førstefødte til landets biskoper har tydelige likhetstrekk med brevene fra henholdsvis John Mikkelsen og Ole Nilsen i 1877, og brevet fra Bakkejord i 1887. I 1887 var argumentet at de vakte ikke kunne nyte nattverden i fred på grunn av prestenes oppførsel og politiets nærvær. I 2001 var det imidlertid kirkens teologi om dåpen, kvinnelige prester og medhjelpere under nattverden, og nye virkemidler i gudstjeneste som gjorde at De førstefødte ikke fikk ”nyte nattverden i fred” (brev 31.3.2001). Mønsteret er det samme som på 1870-80-tallet i den forstand at argumentasjonen hadde som mål å rokke ved prestenes og kirkens autoritet som sakramentforvalter.

Møtet mellom biskop i Sør-Hålogaland Øystein Larsen og representanter for De førstefødte i Ofoten og Lofoten på forsamlingshuset i Ankenes i 2001 (Artikkel 1/Nordvik 2013a:115) har klare paralleller til møtet med mellom biskop Skaar og Ofoten-læstadianerne i 1887. Begge møtene skjedde under biskopens visitas, og hadde som formål å klargjøre forholdet mellom bevegelsen og kirken. I 1887 var det læstadianerne som ba om møtet⁴¹. I 2001 var det

³⁸ Brevene fra Bakkejord til biskopen i Tromsø er gjengitt i sin helhet i Karlsen (1986). Dette viser at dokumentene står sentralt i det kollektive minnet.

³⁹ I 1873 hadde sokneprest Wexelsen i Ofoten fått prestens medhjelpere til å vise vakte som kom i rørelse bort fra kirken (Sivertsen 1953:103). I 1877 tilkalte Wexelsen politi. På denne bakgrunn skrev predikantene John Mikkelsen og Ole Nilsen klagebrev til biskopen.

⁴⁰ Bakgrunnen for Bakkejords brev var at sokneprestene Wexelsen i Ofoten hadde utelukket unge jenter fra nattverden, og at etterfølgeren sokneprest Andersen hadde rekvirert politi for å få ro ved gudstjenestene i Ofoten (Brev 28.02.1887). Bakkejord var i flere perioder medlem av kommunestyret (Larssen 1995:114, 125). Bakkejord ble innvalgt på Stortinget for Venstre i 1906 og 1909 (Larssen 1998:65).

⁴¹ Møtet er referert til i biskopens innberetning for 1887. (Riksarkivet. Arkivenhet RA/S-1007/D/Dc/LO438). Visitasberetninger. Tromsø stift. Periode 1886-1894 Kirke- og undervisningsdepartementet, Kontoret for kirke og geistlighet A. SAKARKIV).

biskopen som ba De førstefødte om møtet, mens en representant for De førstefødte skrev referat. De førstefødte tok klart avstand fra kirkens dåpsteologi slik den fremkom i liturgien av 1977. De nektet også å bøye seg for det kirkelige regelverket som foreskrev at barn døpt utenfor kirkehus skulle framstilles i kirken. Dette ble godtatt av biskopen etter at han hadde drøftet saka med sin kollega i Tromsø og konsultert de andre biskopene i Bispemøtet. Derved tok De førstefødte et skritt videre i retning av å institusjonalisere seg som en uavhengig gruppe innenfor Den norske kirke. De førstefødte fremsto som en fullverdig kirke, kun med formell tilknytning til Den norske kirke i form av medlemskap.

De førstefødtes nye praksis i 2001 var en videreføring av de separatistiske tendensene som kom til uttrykk blant de svenske lederne på 1870-tallet, den gang inspirert av impulser fra forsamlingene av emigranter til Amerika (Jf. Kapittel 1.6.4). Også i 2000 var handlingen inspirert av kontakten med den læstadianske kirken av førstefødte i USA. De førstefødte kopierte en kirkelig praksis og ga den et teologisk innhold som svarte til den teologien som hadde utviklet seg innenfor De førstefødtes tradisjon. Når dette skjedde på siste del av 1990-tallet kan det henge sammen med at De førstefødte og andre læstadianske grupper på det tidspunkt hadde en internasjonal ekspansjon, og at den globale kontakten ble viktig for bevegelsen. Dette førte til at bevegelsen også fikk andre modeller å forholde seg til enn Den norske kirke.

4.1.2 En norsk regional bevegelse

Lyngen-retningen ble dannet etter den store splittelsen som skjedde ved inngangen til 1900-tallet (Kap.1.5.1, 1.6.6). Den læstadianske bevegelsen i Lyngen-området og i Finnmark hadde mange tilhengere blant innvandrere fra Finland, og bevegelsen ble mistenkt for illojalitet i forhold til norske myndigheter (Eriksen og Niemi 1981:290). Innenfor forskningen har man i særlig grad vært opptatt av omstendighetene omkring den norske politiske frykten for finsk ekspansjon i nordområdene, det som betegnes som ”den finske fare” (Bratrein 1981, Eriksen og Niemi 1982, Larsen 2012). Forskningen har i mindre grad viet oppmerksomhet til det forhold at Lyngen-retningen ble dannet samtidig med den nasjonale og politiske vekkelsen som kulminerte gjennom unionsoppløsningen i 1905. Norge var sterkt preget av nasjonale strømninger og nasjonsbygging i hele perioden 1814-1905 (Sejersted 2005:17). Tiden etter 1905 ble preget av umiddelbar modernisering, forberedt gjennom nasjonsbyggingen på 1800-tallet. Venstre kom til makten i Norge i 1884, og ble en pådriver i kampen for oppløsning av

unionen. Historikeren Francis Sejersted hevder at man i Norge fikk en allianse mellom nasjonalisme og radikalisme som var uvanlig ellers i Europa, og at denne alliansen tilførte den norske venstrebevegelsen stor politisk og nasjonal kraft (Sejersted 2014). Dette bidro til at unionsoppløsningen fikk en bred demokratisk forankring i det norske samfunnet.

Unionsoppløsningen ble etterfulgt av en intensivert nasjonsbygging.

Lyngelæstadianernes leder Erik Johnsen erklærte tidlig lojalitet til den norske statskirken. I en preken uttalte han at “vi arbeider ikke paa at nedrive vor statskirke eller vor lutherske kirke, saalenge sakramenterne forvaltes efter Vorherres Jesu Kristi ord og befaling. I denne kirke er vi døbt” (Astrup 1924:39). I Nord-Troms fremsto Elias Olsen fra Skogsfjord på Ringvassøy som Lyngelæstadianernes fremste talsmann i det offentlige politiske rom. Olsen var ordfører i Helgøy i perioden 1926-1934. I 1929 ga Elias Olsen og Marie Skorpa ut en bok med prekener av de sentrale predikantene (Artikkel 3/Nordvik 2015, Olsen og Skorpa 1929)⁴². Boka inneholdt en redegjørelse om retningens lære. I 1934 ble en bearbejdet utgave av redegjørelsen publisert i årbok for den norske kirke, *Norvergia Sacra* (XIV 1934). I sin redegjørelse tar Lyngen-retningen et oppgjør både med De førstefødte med hovedsete i Sverige, og Gammellæstadianerne i som hadde sitt tyngdepunkt i Finland og Sverige. Selv om argumentasjonen føres på et teologisk nivå, innebærer den teologiske avgrensningen også en nasjonal avgrensning i forhold til Sverige og Finland.

Denne avgrensningen kom til uttrykk i tre avisartikler som Elias Olsen skrev i avisa Tromsø (Tromsø 4.4, 14.4, 18.4 1936, Eriksen og Niemi 1981)⁴³. I artiklene sier Olsen eksplisitt at læstadianerne i Lyngen hadde distansert seg fra sine trosfeller både i Finland og Sverige. Han hevdet også at de læstadianske lederne i Lyngen hadde tatt et oppgjør med rørelsen, som i samtida ble sett på som et primitivt religiøst uttrykk relatert til samisk etnisitet (Tromsø 14.april, nr. 86). Olsen fremhevet at Lyngelæstadianerne benytter norsk språk som hovedspråk i forsamlingene og Luthers kirkepostille i norsk oversettelse. Dette viser at læstadianerne i Lyngen ville fremstå som norske, og med en tydelig nasjonal og luthersk konfesjonell profil, forskjellig fra trosfellene i Finland og Sverige.

⁴² Lyngelæstadianernes redegjørelse om sin tro, og avgrensningen mot De førstefødte og Gammellæstadianerne skjedde før ”den finske fare” kom til offentlig debatt.

⁴³ Den konkrete foranledningen for avisartiklene var beskyldning om finske sympatier. Hovedstadsjournalisten Arthur Rathe publiserte i 11 artikler høsten 1935 i Morgenbladet under tittelen ”den finske fare” (Niemi og Eriksen 1981). I 1936 ble artiklene utgitt som bok.

Avgrensingene som ble foretatt både konfesjonelt og nasjonalt, bidro til at Lyngen-retningen stengte av for kontakten østover, og derved også muligheten for kontakt med det internasjonale, og etter hvert også det globale læstadianske nettverket. Til forskjell fra De førstefødte, var Lyngen-retningen på 2000-tallet uten muligheter til alternative samarbeidspartnere og deltakelse i internasjonale nettverk. Dette bidro til fortsatt samarbeid med Den norske kirke. Lyngelæstadianernes avhengighet til Den norske kirke ble dessuten forsterket gjennom splittelsen i 1992. Kirken er viktig som en fellesarena som hindrer marginalisering av Lyngen-retningen som helhet.

Rørelse, bot og makt

Hos De førstefødte ble rørelsen koblet sammen med boten og fikk karakter av å være et fast ritual. Rørelsene skjer fortsatt under de Førstefødtes storsamlinger (Myrvoll 2010:124). Hos De førstefødte samsvarer rørelsens sentrale rolle med synet på menigheten. Menigheten forvalter frelsens goder gjennom den personlige omvendelsen. Denne vedlikeholdes for mange gjennom rørelsen der folk kommer i anger og gråt over sine synder, og der syndstilgivelsen tilsies gjensidig og av predikantene. Hos Lyngelæstadianerne ble rørelsen tonet ned (Esbensen 2000.1:55, 2000.2:22, Berglund 2000:33). Ledende predikanter som Erik Johnsen og senere Karl Lunde talte imot rørelsen. I Lyngen-retningen ble det allmenne skriftemålet i kirkens liturgi ansett som fullverdig skriftemål (Andreassen og Olsen 2000:112). Dette bidro til at De førstefødte utviklet en selvstendig religiøs praksis understøttet av rørelsen, mens Lyngelæstadianerne praktiserte boten i kirkens liturgi.

Både De førstefødte og Lyngen-retningen skiller på pietistisk vis mellom den store kirken (ecclesia) og den lille kirken (ecclesiola in ecclesia). Fram til splittelsen ved inngangen til 1900-tallet har De førstefødte og Lyngen-retningen en felles differensieringsform knyttet til den personlige omvendelsen. Gjennom sin dannelsesprosess adopterer Lyngen-retningen den kirkelige dåpen som utskillende kriterium, og forsterker understrekningen av dåpens nødvendighet til frelse (Artikkel 3/Nordvik 2015). Samtidig adopteres kirkens bekjennesskrifter som plattform for å utøve kirkekritikk. Derved plasserer de seg i en rolle som kirkens kjernetropp med den øvrige omkringliggende kirken som periferi. De førstefødte viderefører den personlige omvendelsen i den førstefødte menighet som utskillende kriterium, og som plattform for kirkekritikk overfor kirken av uomvendte. Luhmann peker på forskjellen mellom sentrum og periferi som differensierende skille (Jf. Kap.3.2.1). Sett i et perspektiv der Gällivare er det åndelige sentrum, er Norge og den norske statskirken periferi. Lyngen-

retningen mangler et tilsvarende ståsted, og er henvist til å definere kirken som periferi ut fra kirkens midtpunkt. Til forskjell fra De førstefødte, blir Lyngen-retningen låst til kirken i kraft av sin differensieringsform.

4.1.3 Perioden 1950-1980. Urbanisering. Religiøs og politisk differensiering

Fram til 1950-tallet skjedde det en vekst innenfor den læstadianske bevegelsen i Norge (Sivertsen 1955:455). Bevegelsen hadde på 1950-tallet stor innflytelse i de læstadianskpregede områdene. I følge Halvard Larssen utviklet læstadianismen i Ofoten seg fra en marginal periferibevegelse til en statusbevegelse med stor sosial anerkjennelse (Larssen 1996:204). I tiden 1950-1951 skrev førstefødtepredikanten Anton Karlsen (1880-1954) en serie ukentlige historiske artikler om læstadianismen i *Ofoten Folkeblad*, utgitt i Narvik. Artiklene ble senere samlet og gitt ut som bok med tittelen *Den læstadianske bevegelses historie i Ofoten* med Alvin Nystad som utgiver (Karlsen 1986). Historieskrivingen er et tegn på at bevegelsen nå var konsolidert. Dagmar Sivertsens doktoravhandling (1955) bidro til å styrke og befeste læstadianernes posisjon og omdømme⁴⁴. Men 1950-tallet innledet samtidig en periode der differensierende samfunnsprosesser i stadig sterkere grad påvirket den læstadianske bevegelsen og forholdet til Den norske kirke.

Sekularisering av skolen

Lyngenretninga protesterte i 1955 mot endringer i skolens kristendomsundervisning (*UV* 2 1955:2). Ut fra en luthersk kallsetikk hadde de forventninger til at staten skulle oppfylle sin kristne forpliktelse til å gi barna en kristen oppdragelse. Protesten indikerer en utvikling der statskirkeordningen og kristendomsfagets stilling i skolen var kommet under press fra kravet om religionsfrihet og likebehandling⁴⁵. Sekulariseringen skapte også bekymring i reformbevegelsen og i kirkens ledelse, og var en vesentlig årsak til opprettelsen av Institutt for kristen oppseding (IKO) i 1945 (Løvlie 1996:102,103). Samfunnsendringene var en vesentlig faktor da det frivillige kirkemøtet satte ned reformkommisjonen av 1965 (Det frivillige kirkeråd 1969:36). Reformen ble ansett som nødvendige strategiske tiltak i et samfunn som var preget av mobilitet og urbanisering.

⁴⁴ Sivertsen siterer bla. biskop Skaar som da han forlot embetet som biskop i 1893 uttalte at læstadianismen er kjernen i den lutherske kirke (Sivertsen 1955:130).

⁴⁵ Statskirkesystemet og den konfesjonelle undervisningen i skolen kom under økt press gjennom hele etterkrigstiden (Oftestad 2004:6). Ved innføringen av ny skolelov i 1969 opphørte skolen å være kirkens dåpsundervisning.

Spenninger innenfor reformbevegelsen

I 1957 deltok Lyngenpredikantene Karl Lunde og Peder Nyvold på det 18. Frivillige kirkemøte i regi av den frivillige kirkeorganisasjonen (*UV* 11.1957:1, Berglund 2000:61). På dette møtet observerte de to predikantene at forsamlingen var lite villig til å ta oppgjør med biskop Kristian Schjelderups liberale teologi.⁴⁶ Da predikantene kom tilbake ble det uttrykt skuffelse over utviklingen blant de konservative i kirken (*UV* 11. 1957:1). Folkekirketanken var på dette tidspunkt under utvikling innad i den frivillige kirkeorganisasjonen (Løvlie 1997:272)⁴⁷. Lunde og Nyvold oppfattet det slik at hensynet til bred oppslutning, var viktigere for reformbevegelsen enn å avgrense seg fra liberal teologi. Dette bidro til at Lyngen-retningen utviklet en skepsis til reformbevegelsen.

Urbanisering i Nord-Norge

Urbaniseringsprosessene gikk langsommere i Nord-Norge enn i landet for øvrig (Lorås 1997:17). I 1950 bodde ennå åtti prosent av befolkninga på bygdene. Fra 1920-tallet hadde De førstefødte etablert en ordning med lokale forsamlingsholdere (Andersen 2007:48). 1950-tallet innledet en periode med sentralisering i det nordnorske samfunnet, som også fikk konsekvenser for strukturen til den læstadianske bevegelsen. Gjenoppbygginga av Narvik etter krigen førte til innflytting av læstadianere fra omlandet. Det ble bygget nye forsamlingshus i Ballangen, Ankenes og Narvik, og i Bjerkvik. Dette synes å ha ført til en sentralisering av virksomheten til De førstefødte (Larssen 1995:201). De førstefødtes fellessamlinger i Ofoten og Lofoten blir både regionale og nasjonale samlingspunkt, og det ble på denne tiden etablert forsamlingshus i de større norske byene i Sør-Norge (Larssen 1995:200). Fra 1960-tallet skjedde det en urbanisering i Troms med etablering av Universitetet i Tromsø og med fylkeskommunal sentralisering. I følge Torjer A. Olsen fremsto byen Tromsø som en moralsk og åndelig trussel for læstadianerne (Olsen 2008:171). Samtidig var byen et strategisk satsingssted, og i 1970 ble skolebygningen Strimmelen tatt i bruk som nytt forsamlingshus av Lyngen-retningen.

Kulturell, regionalpolitisk og etnisk mobilisering

På 1970-tallet skjedde det en kulturell, regionalpolitisk og etnisk mobilisering i det nordnorske samfunnet (Bratrein og Niemi 1994:206, Drivenes og Jernsletten 1994:267). Det oppsto en rekke folkelige bevegelser som hadde som fellestrekk at de på ulike felt forsvarte

⁴⁶ Kristian V. K. Schjelderup (1894-1980) var representant for en liberal teologisk tradisjon, og ble midtpunktet i den såkalte Helvetesstriden i 1953 (Repstad 2014).

⁴⁷ Medlemmene av den offentlige reformkommisjonen av 1908 ble delt i en radikal fløy som ville avvikle statskirkeordningen, og en moderat fløy som ønsket fortsatt statskirke (Oftestad 2004:4). Den videre utviklingen ble preget av en spenning innad i reformbevegelsen mellom de to fløyene.

lokalsamfunnenes ressurser og verdier. Den såkalte nordnorske bølgen var politisk og ideologisk sammensatt, men innebar sterke konservative drag i retning av å bevare språk, dialekter, og bygdekultur. Den politiske og kulturelle mobiliseringa er blitt tolket som en reaksjon mot 1950-tallets planøkonomi og 1960-tallets distriktspolitikk. Politikken ble ansett for å ha bidratt til å bryte ned eldre økonomiske og kulturelle tilpasningsformer i distriktene (Drivenes og Jernsletten 1994:267).

Ser man den læstadianske bevegelsen i dette perspektivet, konsoliderte bevegelsen seg mot slutten av 1970-tallet etter en periode med samfunnsendringer som også berørte bevegelsens struktur. Fra å være en bevegelse med lokal forankring, var den i ferd med å tilpasse seg nye urbane vilkår med en løsere forankring til bygdene og det lokale enhetssamfunnet. I denne konteksten oppstod en situasjon der læstadianerne markerte motstand mot det statskirkelige kirkestyret. I 1977 ble det innført ny liturgi ved kongelig resolusjon. Dette førte til store protester fra den læstadianske bevegelsen, og da i særlig grad fra Lyngen-retningen, som angrep den nye liturgien på konfesjonelt grunnlag (Svebak 1990, Artikkel 2/Nordvik 2013b:55). Liturgistriden pågikk fram til 1987 da den ble avgjort i Høyesterett. Læstadianerne rettet sin kritikk mot Kirkedepartementet, som på det tidspunktet var det synlige og formelle kirkestyre.

Liturgistriden 1977-1987

Liturgisaken ble flere ganger tatt opp i Stortinget, og etter sterke lokale protester måtte Bispemøtet og Kirkedepartementet bøye av. I 1981 ble det gitt dispensasjon på ubestemt tid for de menighetene som fortsatt brukte liturgien fra 1920 (kronprinsregentens resolusjon 27.3) (Svebak 1990:160). I 1983 reiste medlemmer av læstadianskpregede menigheter fra alle de tre retningene i Norge søksmål mot staten, med påstand om at liturgien var ulovlig innført. Høyesterett ga i 1987 staten medhold i at Kongens anordningsmyndighet etter § 16 var overordnet vedtak i Menighetsmøtet (1987-04-09. Rt. 1987 473. Norges høyesterettsdom). De læstadianskpregede menighetene i nord fortsatte å bruke liturgien fra 1920.

Det var i utgangspunktet Lyngnelæstadianerne som på bakgrunn av sitt læremessige engasjement, reagerte kraftigst mot 1977-liturgien (Svebak 1990:205). I 1981 tok Lyngen-retningen ved predikanten Andreas Espensen kontakt med De førstefødte ved predikanten Ole Fredriksen i Svolvær med sikte på å samordne motstanden mot den nye liturgien. Alta-retningen sluttet seg også til opprøret. Kontakten og samarbeidet mellom de læstadianske

retningene var historisk på bakgrunn av den uforsonlige striden som fulgte splittelsen ved inngangen til 1900-tallet.

I kirke departementet knyttet det seg lite prestisje til den nye liturgien. Kirkeministeren ville likestille 1920- og 1977-liturgene. Den nye liturgien var utarbeidet av liturgikommisjonen og formelt forankret hos Kongen i statsråd og i Kirke departementet. Drivkraften for å få gjennomført endringen lå først og fremst i bispekollegiet, der Andreas Aarflot var en sentral aktør, både i egenskap av å være biskop og samtidig sentral i reformbevegelsen (Voksø 1994:217, Aarflot 1999:39). Bispekollegiet opptrådte ifølge Voksø egenrådig uten å konsultere andre kirkelige organer (Voksø 1994:218). Den politiske ledelsen i departementet anså kritikken fra læstadianerne som urettferdig, ettersom det var kirkelederne som presset på for å få reformen gjennomført. I Stortingsmelding nr. 40(1980-81) *Om stat og kirke* ble det eksplisitt uttalt at det var kirken selv i egenskap av biskopene og krefter i den kirkelige reformbevegelsene, som hadde utredet den nye liturgien og som ønsket den gjennomført (St.meld.nr.40 (1980-81):29). Reformbevegelsen ønsket reformer i kirken, og skjøv det statlige kirkestyret foran seg. For læstadianerne ble motstanden mot liturgireformen derved også en motstand mot det nye endringsvillige byråkratiet som vokste frem ved siden av det statlige kirkestyret, og som presset på for å få egne styringsorgan og modernisering i kirken.

Liturgistriden førte til at læstadianerne fikk reetablert en felles identitet etter en periode der bevegelsen hadde gjennomgått strukturelle endringer, og der kirkens reformiver la til rette for et nytt grunnlag for å utøve protest. Protesten mot endringer i kirken ble en felles læstadiansk plattform for å øve kirkekritikk. Liturgien fra 1920 ble, sammen med Landstads gamle salmebøker, identifisert som uttrykk for den rette lære og tilskrevet autoritet. Læstadianerne tok også avstand fra den nye bibeloversettelsen som kom i 1978. Det læstadianske opprøret mot stats- og kirkemakten i liturgispørsmålet bidro til å re-konstituere den læstadianske bevegelsen som forskjellig fra kirken forøvrig. Denne identiteten var ikke først og fremst stedsbasert, men knyttet til overordnede ritualespørsmål i den norske kirke. Slik sett kompenserte identiteten for de distriktsmessige og dogmatiske forskjellene, og skapte en felles regional identitet vis a vis statskirken og det fremvoksende kirkebyråkratiet i Oslo.

Nye veivalg

Sett på denne bakgrunn representerer utviklingen i 2000-2009 ulike veivalg i forhold til den felles kritiske plattformen som ble etablert i tiden 1977-1987. For De førstefødte ble

forskjellen til kirken som ble markert i liturgistriden, en forberedelse til en videre bevegelse mot større frihet i forhold til kirken i 2000 da de startet egen konfirmasjon, nattverd og dåp. Lyngen-retningen på sin side gjentok i 2009 sin lojalitet til den lutherske teologien, og det lutherske synet på dåpen ved å delta i liturgireformen som ble introdusert i 2008.

Selv om Lyngen-retningen valgte å slutte opp om den kirkelige liturgiske praksisen, var dette spørsmålet diskutert innad i bevegelsen. I 2004 trykket bladet *Under Vandringen* en artikkel som drøftet muligheten for å starte egen nattverd i regi av predikantene (*UV 12 2004:5*)⁴⁸. Saka om fri nattverd ble også drøftet på et menighetsmøte i 2006, der flere av møtedeltakerne talte for en skarpere linje overfor Den norske kirke (*UV 7/8 2006:4*). Det fremgår at fri nattverd ble vurdert som et første skritt imot å innta en mer selvstendig stilling i forhold til Den norske kirke. På bakgrunn av saksutredningen om fri nattverd og artikkelen i *Under Vandringen*, kan man slutte at møtet var delt mellom en fraksjon som ønsket at Lyngen-retningen skulle gå mer i samme retning som De førstefødte ved å starte fri nattverd, og en mer moderat gruppe som ikke ville bryte med den kirkelige praksisen.

Menighetsmøtet i 2006 (*UV 7/8 2006:4*) vedtok å sette ned et arbeidsutvalg som skulle gi sine anbefalinger om hvordan forsamlingen skulle forholde seg til Den norske kirke. Utviklingen i ettertid viste at det ble den moderate linjen som vant fram. Lyngen-retningen satte ned et arbeidsutvalg med mandat til å undersøke om det var mulig å tilpasse kirkens nye liturgiforslag til den gamle liturgien fra 1920 (Artikkel 3/Nordvik 2015, *UV 7/8 2008:7*). Denne linjen fikk også støtte i den konservative fraksjonen. Resultatet ble at både de liberale og de konservative deltok i de lokale menighetsrådene med sikte på å arbeide for en ny liturgi som både kunne utformes innenfor de rammene som var foreslått av Kirkerådet, og som samtidig kunne ivareta formuleringer fra 1920-liturgien (Artikkel 3/Nordvik 2015:19. Nord-Troms prosti 2012).

Det som gjør Lyngen-retningens valg av strategi i 2009 særlig interessant, er at de derved forlot den posisjonen som ble inntatt i 1977-1987 da protesten mot den nye liturgien ble det kritiske kriteriet overfor kirken, og der det fremvoksende kirkebyråkratiet mer entydig ble sett

⁴⁸ Artikkelen var første gang trykket i *UV 2 1995:2*). Erling Saltnes som skrev artikkelen mente det var naturlig at forsamlingsholderne foresto nattverden. Saltnes siterer kirkekommisjonens vurdering i 1911 som slo fast at nattverden er gitt til den troende forsamling.

på som en trussel mot de læstadianske verdiene. I stedet deltok de aktivt i fornyelsesarbeidet i de lokale menighetsrådene ut fra sitt læstadianske ståsted.

4.1.4 Perioden 1980-2000. Vilkår for religion i vår tid

1980-årene trakk med seg og videreutviklet tendenser og utviklingstrekk fra 1970-tallet (Bratrein og Niemi 1994:206). Den statlige politikken gikk i retning av å integrere en økende kulturell og politisk pluralisme⁴⁹. I 1980-tallets politiske klima fikk også kirken sitt selvstyre ved opprettelsen av Kirkemøtet i 1984. I tiden etter 1980 utjevnes forskjellene mellom Nord-Norge og landet for øvrig sosialt, økonomisk og kulturelt (Drivenes og Tjelmeland 1997:62, Tjelmeland 1994:352). Byer og tettsteder fikk betydning som sentrale steder for tjenesteyting og administrasjon. Ved inngangen til 1990-tallet var opp mot sytti prosent av befolkninga i Nord-Norge sysselsatt i tjenesteytende næringer, det samme som ellers i landet. Landsdelen var blitt mer likt landet forøvrig, målt i forhold til moderniseringsindikatorer som utdanning, yrkesstruktur, forbruk av varer og tjenester (Drivenes og Tjelmeland 1997:65). Over en periode på tretti år skjedde det et markant oppbrudd fra et samfunn som primært var basert på sysselsetting innenfor jordbruk og fiske. Også det religiøse liv blir preget av samfunnsendringen. Kirken og de læstadianske gruppene blir i større grad leverandører av religiøse tjenester i et samfunn der utdanning, konkurranse, tjenesteyting, forbruk av tjenester, og konsum står sentralt.

Den nordiske modellen

Kirkens legitimitet i samfunnet hadde ved inngangen til 2000-tallet, endret karakter fra primært å være forankret og integrert i samfunnets overordnede institusjoner, til å bli forankret i kirkens evne til å produsere og tilby tjenester som er relevant for folk flest. Et sideblikk til Sverige tydeliggjør denne utviklingen. En sammenligning med forholdene i Sverige er relevant ut fra to forhold. Prosessen med å skille stat og kirke pågikk i begge landene. Dessuten er det norske og svenske samfunnet nært beslektet med hensyn til kirkelige og politiske tradisjoner og innretning. I følge sluttrapporten fra den svenske undersøkelsen *Från statskyrka till fri folkkyrka* (Bäckström, Beckman, Petterson 2004) har den svenske kirken i stor grad vist tilpasningsevne til det moderne samfunnet. Kirken hadde utviklet seg fra å være en overgripende statsinstitusjon til å bli velutviklet spesialisert organisasjon i det sen-moderne svenske tjenestesamfunnet (Bäckström, Beckman, Petterson 2004:39). To av rapportens overordnede tema om den nordiske religionsformen og kirken som tjenesteyter,

⁴⁹ Alta-aksjonen ved inngangen til 1980-tallet markerte en sterk samepolitisk mobilisering (Mikkel Berg-Nordlie og Knut Are Tvedt 2014). Motstanden kulminerte etter at Kong Olav V åpnet det første sametinget i 1989. Etableringen innebar en institusjonalisering av samebevegelsen i etterkant av den samepolitiske vekkelsen.

gjenspeiler de særegne historiske og politiske forutsetningene som ligger til grunn for de nordiske stats- og folkekirkene (Bäckström, Beckman, Petterson 2004:55,73).

Betingelsene for kirken er et stykke på vei knyttet til om den er i stand til å tilfredsstille etterspørselen i et liberalt markedsorientert samfunn. Vilkårene er likevel ikke ensidig markedsorientert. Betingelsene viser seg i stor grad å være knyttet til de nordiske samfunnenes kristne tradisjon, og den sosialdemokratiske blandingsøkonomi med både privat og offentlig tjenesteyting. Kirken fremstår som en tjenesteyter på linje med offentlige og private institusjoner. Samtidig bærer de nordiske landene tradisjoner der folk er knyttet til kirkene gjennom bruk av de kirkelige ritualene. Den svenske undersøkelsen viste at de kirkelige ritualene gir stor grad av mening og opplevelse, både når det gjelder de som er eksistensielt opptatt av kirken, og de medlemmene som er kultur- og tradisjonsorientert (Bäckström, Beckman, Petterson 2004:72). Svenska kyrkan tilbød i 2004 en religionsform som både imøtekommer senmodernitetens etterspørsel etter individuell mening, og samfunnets behov for overgripende riter som konstituerer større fellesskap. Sett i dette perspektivet gir kirken gjennom sitt tilbud av riter et livslangt tilbud til sine medlemmer.

Den svenske kirkens funksjon slik den viste seg i sluttrapporten har likhetstrekk med den visjonen for Den norske kirke som Kirkemøtet i 2002 formulerte overfor det statsoppnevnte *Gjønnes utvalget* (NOU 2006:2:29,191)⁵⁰. Kirken skulle ifølge uttalelsen *Den norske kirkes identitet og oppdrag* også i framtiden tilby kirkelige ritualer og tjenester ved viktige hendelser i folks liv, forvalte kulturelle verdier og tradisjon i åpenhet for samtidens uttrykk, og den skulle tilby diakonal omsorg og fellesskap, både gjennom sine menigheter og ved sykehus og institusjoner. Kirkemøtets innspill til Gjønnes-utvalget innebærer at også Den norske kirkes legitimitet i dagens samfunn, er avhengig av hvorvidt kirken kan tilby og levere tjenester som det offentlige og private markedet etterspør, og samtid kommunisere tilbudet slik at det stimulerer til etterspørsel.

4.1.5 Åpen og inkluderende. Kirken som funksjonssystem

Den norske kirke var ved inngangen til 2000-tallet tilpasset disse nye forutsetningene. I artikkel 2/Nordvik 2013,b:53 ble det redegjort for hvordan betegnelsen ”åpen og inkluderende” fremstår som en hegemonisk betegnelse i beskrivelsen av Den norske kirkes identitet. Betegnelsen ”åpen og inkluderende” ble et uttrykk for statsmaktens vilje til å sikre

⁵⁰ Gjønnes-utvalget hadde bedt Kirkerådet om å formulere et dokument om kirkens rolle i det norske samfunnet til bruk i komiteens arbeid (NOU 2006:2:191)

teologisk mangfold i kirken, og samtidig forhindre de krefter i reformbevegelsen som ønsket en restriktiv bekjennelseskirke. Den kirkelige åpenheten fremkom imidlertid også i form av en indre prosess i reformbevegelsen, som historisk sett fremtrer nært knyttet til reformbevegelsens kirkesyn og strategiske valg.

I følge Birger Løvlie hadde det innenfor reformbevegelsen allerede fra 1950-tallet utkrystallisert seg to syn på hva kirken skulle være, en bekjennelseskirke, eller en folkekirke (Løvlie 1996:272). I løpet av perioden 1975-1984 ble kirkeordningsspørsmålet, fortsatt ifølge Løvlie, til en hensiktsmessighetssak, og det ble aldri gjort forsøk på å utforme en ekklesiologi (kirkesyn) basert på kirkens normative grunnlag (Løvlie 1996:279). I 1976 gikk den kirkelige reformbevegelsen bort fra ønsket om en bekjennelseskirke fristilt fra staten (Artikkel 2/Nordvik 2013b:51, Oftestad 1998:266). I stedet gikk bevegelsen inn for et folkekirkealternativ med et utvidet kirkelig selvstyre.

Den kirkeforståelsen som vokste fram innenfor reformbevegelsen fra 1960-tallet, bygde på en funksjonell tolkning av kirkesynet slik det fremkommer i de lutherske bekjennesskriftene (Det frivillige kirkeråd 1969:15f.). *Birkeli-kommisjonen* (1965-1969) presenterte et kirkesyn med utgangspunkt i de lutherske bekjennesskriftene. ”Etter sin art” var kirken å forstå som et ”personalt samfunn av mennesker som er helliget ved dåp og tro” (Det frivillige kirkeråd 1969:16). ”Etter sin funksjon” var kirken i følge kommisjonen ”der ordet forkynnes rett og sakramentene forvaltes rettelig”. For kommisjonen var det viktig å fastholde at etter luthersk tradisjon er kirken et adiaforon. Den kirketenkningen som kommisjonen her presenterte, ble i ettertid det teologiske fundament i reformbevegelsens arbeid for å få etablert et eget kirkemøte (Aarflot 1999:23, 24)⁵¹.

I dette perspektivet ligger kimen til en funksjonell og instrumentell forståelse av kirken som noe som genereres ut fra en tjeneste som i sitt minimum består av evangelisering, og forvaltning av dåp og nattverd. Hos de lutherske reformatorene var denne funksjonen forankret i den konkrete prestedtjenesten med ord og sakrament⁵². Etter reformbevegelsens

⁵¹ Biskop emeritus Andreas Aarflot var en sentral teologisk premissleverandør og kirkepolitisk strateg fra 1960-tallet og gjennom prosessen med etableringen av Kirkemøtet (Aarflot 1999). Aarflot var sekretær i Birkeli-kommisjonen og ble deretter en sterk drivkraft i reformbevegelsens arbeid. Aarflot var biskop i Borg 1976-1978, og biskop i Oslo 1978-1998.

⁵² Prestestemets myndighet og oppdrag var forankret i Confessio Augustana artikkel XIV. Når reformbevegelsen forankret tjenesten med ord og sakrament i det alminnelige prestedømmet stilte de seg i den demokratiske tradisjonen som bidro til opphevelsen av konventikkelplakaten, og som etter hvert førte til

kirkesyn tilhørte denne funksjonen ikke primært prestedtjenesten og det kirkelige embetet. Med henvisning til Luther hevdet kommisjonen at alle døpte og troende har ansvar for ordet og nådemidlene i kraft av det alminnelige prestedømme (Det frivillige kirkeråd 1969:18). I utredningen benyttes teologien om det alminnelige prestedømme også til å begrunne det kirkelige byråkratiet, og nødvendigheten av å få et kirkemøte. Kirken måtte ifølge kommisjonens logikk og argumentasjon, få et byråkrati som kunne effektivere det alminnelige prestedømme og som samtidig kunne gjøre kirken mer effektiv. I den videre historiske bevegelsen utvikles og vokser byråkratiet slik at det blir kirkeorganisasjonen som samfunnsinstitusjon som i stigende grad synliggjør kirken i samfunnet.

Da det ved inngangen til 1980-tallet ble klart at grunnlovens § 2 ikke var bindende for Stortinget i dets lovgivning, endret den kirkelige reformbevegelsen strategi (Artikkel 2:52, Oftestad 1998:226). Man innså at det ikke var mulig å fremme kristendommens sak i det norske folk på bakgrunn av grunnloven og statskirkesystemet. I stedet ville man forsøke å vinne folket gjennom kristen forkynnelse og gjennom påvirkning av de politiske og lovgivende myndigheter. I denne prosessen skjedde det en omkodning der statskirken ble til folkekirke, samtidig som folkekirken ble omdefinert fra å være en trussel for bekjennelseskirken, til å bli en mulighet for å øve kristen påvirkning av det norske folk⁵³. Kirken skulle ifølge reformbevegelsen være en misjonerende, og tjenende kirke i en situasjon der folkekirken fremsto som en misjonsmark, og som en mottaker av tjenester som ble utført av det fremvoksende korpset av profesjonelle og aktive innenfor kirken.

Reformbevegelsen hadde i sine utredninger differensiert mellom de kirkeaktive og de kirkepassive (Artikkel 2/Nordvik 2013b:50, Det frivillige kirkeråd 1969:19). Det ble også trukket skillelinjer mellom den aktive, bekjennende menighet, og de ”nominelle”, folkereligøse medlemmene som kun benyttet seg av kirkens ritualer, og som hadde en svakere tilknytning til kirkens dogmer (Det frivillige kirkeråds utredningskommisjon 1973:145). Begge kommisjonene som ble nedsatt innenfor rammen av reformbevegelsen, ønsket en tydeligere markering av bekjennelsesplikten for de kirkelige råd, og strengere krav

demokratisering av det kirkelige embetet. Lekfolk kunne holde sine egne samlinger etter opphevelsen av konventikkelplakaten i 1842. Fra 1913 ble forvaltning av dåp og nattverd frigitt etter krav fra lekmannsbevegelsen (Oftestad 2004:3)

⁵³ Da Den norske kirke etter at Kirkemøtet ble etablert i 1984 formulerte sin visjon, het det at kirken skulle være en bekjennende, misjonerende, tjenende og åpen folkekirke (Den norske kirkes visjonsdokument 1984). Dette var en videreføring av tidligere formuleringer i regi av reformbevegelsen (Det frivillige kirkeråd 1969:17f., Aarflot 1999:24).

til den som skulle gå inn i en kirkelig stilling. Det ble bl.a. foreslått opprettet en ”intern disiplinærmyndighet som kunne utøve ”kirke”- og ”lære-tukt” med rettslig bindende virkning” (Det frivillige kirkeråds utredningskommisjon 1973:165). Innføringen av nye differensieringsformer ville i Luhmanns terminologi innebære andre og snevrere differensieringsformer innad i kirken enn det kirken som statlig system kunne tillate. Reformbevegelsen måtte etter hvert gi opp sine medlemsdistinksjoner, og sine ambisjoner om en bekjennelseskirke som også kunne utføre kirketukt. I stedet måtte bevegelsen godta dåpen som det eneste kriterium for medlemskap og fullverdig deltakelse i kirkelige stillinger og kirkelige råd (Det frivillige kirkeråd 1969:33). Utviklingen av kirken som en folkekirke gjorde ethvert forsøk på å sette opp indre og ytre skiller umulig. I stedet ble det kirkelige byråkratiet stilt overfor folkekirken som en mulighet for kristen påvirkning. I praksis ble folkekirken et marked for moderniserende tiltak, iverksatt av det kirkelige byråkratiet.

Moderne systemer er i følge Niklas Luhmann funksjonssystemer (Jf. Kap. III). Det som kjennetegner slike systemer er at alle i prinsippet har tilgang til dem (Luhmann 1982:234). Luhmann forankrer utjevningen av sosiale forskjeller i det forhold at reformasjonen hadde som program å gi alle mennesker like rettigheter, religiøst sett. Det klassiske teologiske skillet i kirken gikk mellom presteskabet og lekfolket. Skillet mellom prest og lek ble i prinsippet utjevnet, ettersom Luther anså alle dømte som prester i kraft av det såkalte allmenne prestedømme. I klassesamfunnene, som for eksempel adelssamfunnet, opplever folk seg som grunnleggende forskjellige. Det moderne samfunnet derimot har funksjonell differensiering som sin grunnleggende struktur, og dette skaper forventninger om en allmenn inklusjon.

Sosiologen Roar Hagen peker på at det ligger en egalitet til grunn for de nordiske samfunnsmodellene (Hagen 1998:108). Det vil si en grunntanke som tilsier at alle bør få adgang til alle systemer innenfor det moderne samfunnet. I systemene forventes det at det er ytelsen til den enkelte som teller. Med dette som utgangspunkt, fremstår Den norske kirke fra 1980-tallet som ”åpen og inkluderende” i form av et moderne funksjonssystem. Alle har adgang til systemet, enten som profesjonell, som frivillig, eller som bruker av de tjenestene systemet produserer. I forkant er systemet åpent, alle har tilgang. På brukernivå, eller markedsnivå er det i utgangspunktet heller ingen forskjeller. Alle som vil benytte seg av kirkens tjenester har tilgang til dem. I den grad det oppstår forskjeller, skjer det i forhold til hvem som velger å benytte de tjenestene som byråkratiet produserer.

Bernt T. Oftestad er i sin fremstilling kritisk til utviklingen i Den norske kirke (Oftestad 1998:283). I følge Oftestad var kirken i 1998 blitt en del av felleskulturen, og en gjenspeiling av denne. Kritikken innebærer en forventning om at kirken skal ha en forankring utenfor den demokratiske kirkestrukturen, og som kan fungere kritisk. Slik sett har kritikken likhetstrekk med reformbevegelsens tidlige ønske om en kirke normert ut fra Bibel og bekjennelse. Kritikken har derved også likhetstrekk til læstadianernes kritikk. Når kirken i stedet utvikler seg i retning av å gjenspeile den demokratiske felleskulturen, henger det sammen med demokratiseringsprosessen innad i kirken som fulgte opprettelsen av Kirkemøtet, slik Oftestad selv er inne på (Oftestad 1998:281). Birger Løvlie's kritikk bygger på en forventning om at kirken skal ha et kirkesyn som er prinsipielt forankret i en bibelsk fundert ekklesiologi (Løvlie 1997:279). I følge Løvlie ble kirkeordningsspørsmålet i Den norske kirke til en hensiktsmessighetssak, noe som gjenspeiler seg i at det i nyere tid ikke ble gjort forsøk på å utforme en ekklesiologi på et normativt grunnlag. Felles for Oftestads og Løvlie's kritikk er at kirken mangler et punkt utenfor seg selv, som kan fungere kritisk og normerende i forhold til den indrekirkelige utviklingen.

Sett i forhold til Luhmanns teori, utvikler Den norske kirke seg ut fra sine vilkår som en statskirke, strukturelt koblet til statsapparatet og det parlamentariske systemet (Luhmann 1997). Utviklingen av egne kirkelige styringsorgan skjer ut fra disse systemiske vilkårene etter parlamentarisk modell, og i tråd med statskirkelige ambisjonen om å være en landsdekkende kirke med tilbud til hele folket. Ut fra disse vilkårene utvikler kirken seg med sikte å ivareta egen vekst. Den strukturelle koblingen til staten gjør det umulig å sette snevrere grenser basert på bekjennelsesskrifter eller prinsipiell kirketenkning. Den kirkelige reformbevegelsens kritikk mot det statlige kirkestyret var at "hensynet til bekjennelsen" ikke ble ivaretatt. Argumentasjon viste seg hensiktsmessig i forhold til å få etablert egne kirkelige organ. Da Kirkemøtet ble opprettet opphørte kritikken. Muligheten for videre vekst lå i å opprettholde de statskirkelige betingelsene, og videreføre kirken som åpen folkekirke. I denne situasjonen var grensesettinger eller konstruksjoner basert på normativ tenkning uhensiktsmessig og begrensende for kirkens muligheter. Mulighetene for vekst var tilknyttet den synodale kirkelige tradisjonen. En instrumentell kirketenkning i kombinasjon med folkekirketenkning, ga kirkesystemet den fleksibiliteten som var nødvendig for å videreføre kirken som en åpen og inkluderende folkekirke. Folket skulle preges gjennom "ord og sakrament".

Folkekirketanken vinner gradvis fram innad i den kirkelige reformbevegelsen fra 1950-tallet, og vinner igjennom ved inngangen til 1980-tallet. Dette skjer parallelt med at kirken skilles ut av statskirkesystemet, i en prosess som i Luhmanns terminologi (1997, 2006) kan karakteriseres som differensierende. På den måten fungerer folkekirketanken kompensatorisk for den posisjonen kirken gradvis mistet, i kraft av å være integrert i statsapparatet og som en overordnet samfunnsinstitusjon. Når kirken skilles ut, utvikles den til et moderne byråkratisk funksjonssystem der byråkratiet stilles produktivt overfor kirkens medlemmer. Selv om systemet er basert på åpenhet, setter byråkratiet i seg selv et skille mellom de som produserer tjenester og de som bruker dem. Byråkratiet setter også et nytt skille mellom på den ene siden kirkeorganisasjonen og på den andre siden læstadianerne og de frivillige organisasjonene, som utover på 1990-tallet videreutvikler sine egne organisasjoner og sin egen kirkelige praksis.

4.1.6 Sakramentene får en ny betydning

Utviklingen i retning av å fremstå som et funksjonssystem overfor et marked, innebærer et nytt perspektiv på dåp, nattverd og andre rituelle tjenester. De kirkelige handlingene fremtrer som et tilbud, eller en tjeneste som folk mer eller mindre benytter seg av. En slik utvikling innebærer at ritualenes opprinnelige differensierende funksjon blir irrelevant. Det samme gjelder teologisk forskjellene når det gjelder å tyde ritualene. På den bakgrunn er det forståelig at den teologiske uenigheten som knytter seg til dåpen, ble oversett da biskopene i 2003/2004 godtok De førstefødtes dåp som grunnlag for kirkemedlemskap. Hos De førstefødte har dåpen vært sett på som et tegn på at mennesket fra fødselen er et Guds barn (Artikkel 1/Nordvik 2013a:12,16). Dette til forskjell fra kirken og Lyngen-retningen som har ansett dåpen som en gjenfødende prosess (Artikkel 3/Nordvik 2015:12). Dette kan forklare hvorfor De førstefødte kunne supplere sitt tilbud med dåp, uten at dette forstyrret det etablerte differensierings- og distribusjonssystemet knyttet til forventning om den enkeltes omvendelse. For å sikre egen vekst innenfor sin egen bevegelse der medlemmene blir stadig mer fremmed for kirken, tilbyr de dåp og nattverd i forsamlingen. Ved å utvikle forsamlingen til en kirke med full sakramentsforvaltning innenfor Den norske kirke, oppnår De førstefødte to forhold. De beholder kirken som et ”ytre gjerde” omkring sin virksomhet, eller som et ”ytre marked”. Samtidig utvikler de forsamlingen til en folkekirke ved å tilby tjenester som i kraft av den felleskristne tradisjonen fortsatt etterspørres. For Lyngen-retningen er forholdet motsatt. En egen sakramentsforvaltning ville antakelig marginalisere bevegelsen i forhold til kirken som felles religiøs arena.

4.1.7 Sammenfatning

Spørsmål knyttet til sakramentene opptrer gjennomgående som konfliktstoff. Sett i lys av Luhmanns teori (1997), utvikler både De førstefødte og Lyngen-retningen sine identiteter gjennom nye bestemmelser av seg selv. Dette skjer på bakgrunn av de distinksjonene som ble etablert da de to bevegelsene ble dannet. Sett i et diakront perspektiv, knyttes distinksjonene til teologien og til de kirkelige ritualene. Med Luhmanns terminologi (1997) kan man si at forskjellene som konstituerer de to gruppene kondenseres, og kommer til uttrykk som ulike teologiske standpunkter, knyttet opp til kirkelig rituell praksis. I dette ligger kontinuiteten i utviklingen av gruppenes identiteter. Det som skjer underveis er at karakteren av distinksjonene endrer seg gjennom nye konflikter.

Den læstadianske bevegelsen skilte seg ut fra kirken gjennom rørelsen og den pietistiske omvendelsen. Fra inngangen til 1900-tallet utviklet den pietistiske distinksjonen seg forskjellig hos de to læstadianske gruppene. De førstefødte videreførte den religiøse omvendelsen som utskillende kriterium og knyttet omvendelsespraksisen til forsamlingens egen botspraksis. Ved å tilhøre forsamlingen og ved å ”gjøre bedring”, kunne medlemmene få del i de religiøse frelsesgodene som forsamlingen forvaltet. Den førstefødte menighet ble i seg selv et sakrament og et tegn på utskillelse, ettersom menigheten forvaltet omvendelsen og den kristne boten til et liv som kristen. Lyngelæstadianerne på sin side la vekt på den lutherske bekjennelsen, og utviklet en distinksjon der troskap til Bibelen og de lutherske bekjennelsesskriftene ble avgjørende. På denne måte plasserte Lyngen-retningen seg som ”kjernen” i den lutherske statskirken.

Etter en periode med urbanisering og sentralisering i den nordnorske samfunnet i etterkrigstida, ble protesten mot ny liturgi i tiden 1977-1987 et felles læstadiansk identitetstegn i en situasjon der bevegelsen var blitt urban og i mindre grad stedstilknyttet. I tråd med Lyngen-retningens vektlegging av de lutherske bekjennelsesskriftene, var det denne retningen som førte an i protesten. Ved inngangen til 2000-tallet, ble den felles identiteten knyttet til protesten mot ny liturgi oppløst. Både De førstefødte og Lyngen-retningen viderefører de grunnleggende forskjellene når de to videreutvikler sine identiteter. I 2000 så De førstefødte seg tjent med å utvikle et selvstendig tilbud av kirkelige handlinger. Begrunnelsen som ble gitt overfor biskopen i Sør-Hålogaland, var at det var De førstefødte som hadde legitimitet til å forvalte sakramentene, ettersom det var de førstefødte som var den troende menighet. Dette til forskjell fra kirken, som også besto av frafalne. Begrunnelsen var i

samsvar med deres menighetssyn. Den førstefødte menighet forvaltet frelsen, og utgjorde samtidig en forskjell i forhold til kirken som bestod av uomvendte. Lyngen-retningen forsøker å påvirke kirkens dåpsyn, og velger fra 2009 å delta aktivt i arbeidet med nye liturgiske ordninger.

Fram mot 2000-årsskiftet taper ritualene og teologien sin funksjon som utskillende kriterium, men vinner samtidig relevans som tjenestetilbud. Dette forholdet kommer til syne i kirken som utvikler seg som et åpent funksjonssystem i en situasjon der statskirken som myndighetskirke erstattes av folkekirken som marked for kirkelige tilbud. Utviklingen kommer også til syne hos De førstefødte, som ved å starte egen dåpspraksis kopierer kirkens mer åpne system for distribusjon. Uttrykt i Luhmanns terminologi, innfører De førstefødte den differensieringsformen som tilhørte det systemet De førstefødte utgikk fra. Forsamlingen gir sine medlemmer et fullverdig tilbud av ritualer etter kirkelig tradisjon. Når Lyngen-retningen velger å samarbeide med kirkeorganisasjonen, kan det være et tegn på at teologiske forskjeller spiller en mindre rolle, også hos dem. Liturgiforslaget som ble fremlagt av Kirkerådet i 2008 ble skarpt kritisert. Likevel valgte Lyngen-retningen en samarbeidslinje. Etter deres tradisjon og plassering i forhold til kirken, var vurderingen at hensynet til egen vekst best ivaretas gjennom deltakelse i kirkeorganisasjonen.

4.2 Tilpasninger til det moderne samfunnet

I dette kapittelet drøftes artiklene og den empirien som ligger til grunn for dem, i lys av aspektene ved kommunikasjon som er omtalt i Kap. 3.2.2. Analysen støtter seg også til det Kjeldstadli betegner som tekstens referensielle funksjon (Jf. Kap.2.2.2, Kjeldstadli 1997:222). Ved siden av den direkte polemikken knyttet til merkesaker som for eksempel homofili og kvinnelige prester, ga brevene og uttalelsene fra læstadianerne en rekke opplysninger som bidrar til å belyse utviklingen i de to læstadianske retningene. Sist i kapittelet drøftes artikkelmaterialet i forhold til de to aspektene ved kommunikasjonen, differensierende polemikk og selv-refererende systembetragtning.

4.2.1 Læstadianerne

I 2000 praktiserte De førstefødte hverdagsskoler i egen regi i sine forsamlinger i hele landet (Nordvik 2013a:126. Møtereferat 2.8.2000, E-post 18.6.2003). Undervisningen skjedde med utgangspunkt i egne lærerplaner som var utarbeidet av interne arbeidsgrupper. Med utgangspunkt i erfaringene med hverdagsskolene hadde de Førstefødte også utarbeidet opplegg for egen konfirmasjon. En egen gruppe hadde gjort et forberedende arbeid som ble

lagt fram for predikanrådet med arbeidsgruppas anbefalinger. Lederne hadde også knyttet til seg juridisk ekspertise som hadde vurdert om det var noe til hinder for å starte egen konfirmasjon. I 2000 vedtok De førstefødte å gjøre konfirmasjonen til en fast ordning. I 2002 var det gjennomført to konfirmasjoner som, ifølge representanter for bevegelsen, var svært vellykket (Artikkel 1/Nordvik 2013a:126. E-post 18.8.2003). Ved inngangen til 2000-tallet satte De førstefødte også ned et utvalg, som arbeidet med å utvikle en egen liturgi for fremlegg for predikanrådet, og for den øverste ledelsen i Gällivare. Dette bekrefter at De førstefødte var i ferd med å utvikle sin organisasjon med utvalg og underkomiteer som arbeidet på oppdrag fra ledelsen. Komiteene fremskaffet beslutningsgrunnlag for predikanrådet. En artikkel av predikanten Roald Bolle viser at De førstefødte i tillegg til å utvikle sin undervisning og sitt ritualtilbud, også hadde modernisert botsordningen sin (Bolle 2000:144, 2007). Denne praksisen ble på 2000-tallet benevnt som sjelesorg⁵⁴. Sett i lys av Luhmanns (1997) begrep om selv-refererende systemer, har De førstefødte tilpasset en kirkelig praksis til egne forutsetninger og tilbyr den som alternativ til kirkens etablerte sjelesorgspraksis.

Ved inngangen til 2000-tallet var Lyngen-retningen i gang med å utvikle trosopplæring i egen regi (UV 8 2001:2). Begrunnelsen var at det nye KRL-faget (Kristendoms-, religions- og livssynskunnskap) etter deres mening verken ga god kristendomsopplæring eller god dåpsopplæring⁵⁵. Fra 1996 har det vært arrangert egne barneforsamlinger hos Lyngen-retningen (Artikkel 3/Nordvik 2015. Brev 23.11.2005, Brev 20.11.2007). Predikanrådet satte i 1997 ned et eget utvalg for lærebøker og materiell til kristendomsopplæring. Utvalget la frem sin innstilling for predikanrådet i 1999. På menighetsmøtet 16. Juni 2001 ble det lagt frem et forslag til eget ungdomsarbeid, utarbeidet av en egen arbeidsgruppe (UV 12 2001:7). På dette møtet ble det også uttalt at det var viktig å ta i bruk internett, og gjøre bevisst bruk av moderne informasjonsteknologi (UV 8 2001:9). Forsamlingen ville benytte resurspersoner med teknisk kompetanse, og også utnevne egne mediekontakter. På dette tidspunkt drev menigheten en egen nærradio, og ønsket å videreutvikle denne. Dette viser at Lyngen-retningen hadde innarbeidet moderne arbeidsformer, både i sin saksbehandling og i sin utadrettede virksomhet.

⁵⁴ Begrepet sjelesorg er et innarbeidet kirkelig begrep for en fagtradisjon som er utviklet i skjæringsfeltet mellom kirkens tradisjonelle skriftemålspraksis, og de moderne psykodisiplinene (Malt 2009).

⁵⁵ I 1997 stod KRL for Kristendoms- og livssynsorientering. Fra 2002 stod forkortelsen for Kristendoms-, religions- og livssynskunnskap.

Som en konsekvens av den kritiske innstillingen til utviklingen i norsk skole, støttet Lyngen-retningen på 1990-tallet etableringen av private grunnskoler (UV 8 2001:5). I 1994 åpnet Nordreisa privatskole, og i 1999 privatskolen Varden (Andreassen 2012b:181, Olsen 2008:187). I 2001 vurderte Lyngen-retningen å opprette en fri videregående skole i Lyngen (UV 8 2001:5). Dette var i tråd Lyngen-retningens lutherske vektlegging av undervisning. Når den offentlige skolen sekulariseres, svarer Lyngen-retningen ved å danne egne friskoler som alternativ til den offentlige enhetsskolen.

Korrespondansen og møtereferatene viser at både De førstefødte og Lyngen-retningen har modernisert sin arbeidsform ved å sette ned utvalg, som utreder spørsmål på oppdrag fra ledelsen. Dette gjenspeiler at samfunnet var blitt et utdanningssamfunn der de læstadianske forsamlingene besitter kompetanse blant sine medlemmer innenfor flere felt. På det grunnlag var bevegelsen i ferd med å utvikle et apparat som kunne støtte og supplere predikantfunksjonen. Fra før av hadde begge retningene etablert egne hus-styrer som sørget for vedlikehold og forvaltning av bedehusene (Larssen 1995, Olsen 2008). Dette innebærer at begge retningene utvikler sine egne organisasjoner, og at dette skjer parallelt med at Den norske kirke utvikler sitt organisasjonsapparat.

4.2.2 Trosopplæring i Den norske kirke

Utviklingen av egen undervisning og egen organisasjon i de to læstadianske retningene, skjedde parallelt med at det pågikk en tilsvarende prosess i Den norske kirke. Inntil 1939 hadde kristendomsfaget vært skolens hovedfag. Fra 1950-tallet kom kristendomsfaget under stadig økende press. Etter vedtak i regjeringen i 1999 ble det utredet en egen dåpsopplæring for Den norske kirke; ”..til et åpent liv i tro og tillit..” (NOU 2000:26). Utvalget viste til at det i forbindelse med Lov om grunnskolen i 1969 ble slått fast at skolens kristendomsundervisning ikke lenger kunne kalles kirkens dåpsundervisning (NOU 2000:26:20). På bakgrunn av utredningen og den påfølgende politiske behandlingen vedtok Stortinget i 2004 en ny trosopplæringsreform for Den norske kirke. Reformen kan tolkes som en kompensasjon for at det konfesjonelle kristendomsfaget gradvis var blitt et sekulært skolefag. Utviklingen av en egen trosopplæring bidro til at det ble etablert nye stillinger knyttet til reformen. Dette bidro til å styrke og utvide det kirkelige byråkratiet både sentralt i Kirkerådet og lokalt i de kirkelige fellesrådene.

Utviklingen av en egen trosopplæring, og den omfattende gudstjenestereformen som ble lansert i 2008, viser en utvikling der det kirkelige byråkratiet i stadig større grad fremstår som

en kirkelig aktør, som bidrar til å forme og modernisere kirkens praksis⁵⁶. Samtidig utvikler de læstadianske retningene sine alternative opplegg. Dette innebærer at det skjer et grunnleggende skille i relasjonen mellom De førstefødte og Den norske kirke i 2000. De førstefødte minimaliserer sin kontakt med det kirkelige byråkratiet og utvikler både sin egen undervisning og liturgiske praksis. Lyngen-retningen utvikler sin egen alternative undervisning⁵⁷.

4.2.3 Polemikk og endring

De to retningene kommuniserer begge på to måter i sitt møte med utviklingen i det moderne samfunnet (Jf.kap.3.2.2 om Luhmanns kommunikasjonsteori). På den ene siden protesterer de mot utviklingen i kirke og samfunn når det gjelder homofili, kvinnelige prester, og kirkelig økumenisk samarbeid. På den andre siden skjer en tilpasning, der de to retningene moderniserer og utvikler sine organisasjoner ved å kopiere og ta i bruk organisasjonsformer og kompetanse som finnes i kirken og i samfunnet. Begge disse to kommunikasjonsformene er knyttet til vekst. Den polemiske kommunikasjonen verner om gruppenes verdier og organisasjonsform. Tilpasningene gjør gruppene mer effektive, og bidrar til videreutvikling i en ny tid.

Forskning på læstadianismen tyder på at polemikken har en virkning når det gjelder å verne om bevegelsens ledelsesstruktur, og verdisyn med hensyn til kjønn. Torjer A. Olsens undersøkelse om utviklingen med hensyn til kjønn innenfor Lyngen-retningen, viste at den patriarkalske lederstrukturen endret seg lite over tid (Olsen 2008:157,237). Samtidig viser Olsens forskning at kvinner kan delta i undervisning, og at det på den måten oppstår nye roller for kvinner (Olsen 2008:237). I følge Gerd Snellmanns undersøkelse av Rauhan Sana bevegelsen i Österbotten, har kvinnene sine primære oppgaver knyttet til hjemmet (Snellman 2011:149). Snellman peker også på at kvinner har fått nye roller, særlig knyttet til undervisning og tiltak for barn. Når det gjelder De førstefødte foreligger det ikke forskning som kan belyse hvorvidt det skjer en utvikling på disse områdene.

⁵⁶ Nødvendigheten av reformen ble begrunnet med at Ungdommens kirkemøte i 2003 ba om å få en mer fleksibelt gudstjenesteordning UKM Sak 05/03). Ungdommens kirkemøte i 2014 tok avstand fra denne fortolkningen, og hevdet i en resolusjon at prosessen allerede var under utvikling i det sentralkirkelige byråkratiet (UKM Sak: 07/14 2014. Resolusjon Gudstjenestereformen). Dette kan tolkes som et tegn på at reformen ble initiert og generert innenfor rammen kirkebyråkratiet. Det forelå ingen kirkelig demokratisk høring som begrunnet behovet for en omfattende gudstjenestereform.

⁵⁷ Den konservative fraksjonen innenfor Lyngen-retningen fikk etter søknad i 2005 økonomisk støtte fra Nord-Hålogaland bispedømme til en ungdomsleir i egen regi (Brev 2005 fra Nord-Hålogaland Bispedømmeråd til Luthersk Læstadiansk menighet Lyngen-retningen).

Forskningen som er referert synes å bekrefte at den kritiske kommunikasjonen som tar for seg tema med hovedvekt på kjønn, lykkes i å bremse moderniseringen på dette feltet. Når det derimot kommer til spørsmål som ikke omfattes av forbud, stiller de læstadianske gruppene seg mer åpne for impulser utenfra og forholder seg dynamisk til utviklingen i kirken og i det moderne samfunnet. Det åpner seg et spenningsfelt mellom de to kommunikasjonsformene, på den ene siden restriksjoner i forhold til utviklingen i kirken og i samfunnet, og på den andre siden tilpasninger. Spørsmålet er hva som utspiller seg mellom disse to kommunikasjonsprosessene, hvilke spenninger de innebærer, og hvordan medlemmene og forsamlingene kommer til rette med dem. Brevene og møtoreferatene fra de to læstadianske gruppene viser at enkeltpersoner bidrar med kompetanse og bringer inn impulser fra det moderne samfunnet.

4.2.4 Konflikt med det moderne samfunnet

Fram mot 2000-var det særlig spørsmålet om homofilt samliv som opptok læstadianerne, og som bidro til å øke konfliktnivået i forhold til Den norske kirke. Det samme var tilfelle i Sverige. Etikeren Göran Möller peker på homofilspørsmålet som det etiske spørsmål ved 2000-årsskiftet, der folks holdninger var i særlig rask endring (Möller 2001:173)⁵⁸. Möller forklarer dette med effekten av kampen for de homofiles rettigheter, samt det forhold at kirken i mindre grad preger folks holdninger. Folks tilnærming til etiske spørsmål var i stadig mindre grad normert ut fra bibelske utsagn om kjønn og samliv. Den sterke endringen i synet på homofilt samliv, bekrefter at forskjellen mellom de læstadianske verdiene og opinionen i kirke og samfunn økte radikalt i tiden fram mot 2000. Sett i forhold til differensiering som identitetsskapende aspekt ved kommunikasjon (Luhmann 1982, Kap.3.2.2), innebærer dette at den selvstendigjørende argumentasjonen til læstadianerne forsterkes.

Forskjellen mellom tradisjonelle kristne verdisyn som forvaltes innenfor frikirkelige organisasjoner i Norge og utviklingen i opinionen, synes også å ha økt utover på 2000-tallet (Magnussen og Repstad 2010:161). May-Linda Magnussen og Pål Repstad konstaterer at

⁵⁸ Ved inngangen av 2000-tallet reflekterer den etiske akademiske debatten en situasjon der det er blitt problematisk å finne grunnlag for etisk konsensus både i kirken og i samfunnet (Grenholm 2001 a,b, Hallamaa 2001). En stor religions-sosiologisk undersøkelse (RAMP-undersøkelsen) viste stor grad av mangfold i moraloppfatningen hos intervjuobjektene (Grenholm 2001a:43). Den svenske etikeren Carl-Erik Grenholm gjorde seg til talsmann for etisk konstruktivisme basert på at moral og verdier er individuelle og kontekstavhengige (Grenholm 2001b:259). I en slik situasjon vil etikens oppgave være å stille et kritisk søkelys på ulike moraloppfatninger. Den finske teologen Jaana Hallamaa hevdet i likhet med Grenholm at den lutherske innflytelsen har virket differensierende når det gjelder etiske holdninger (Hallamaa 2001:236). Hun argumenterer for et metaetisk perspektiv på etikken der man ut fra den naturlige loven anerkjenner alle mennesker å ha et moralsk og etisk utgangspunkt, men der kirken i likhet med andre aktører er henvist til samtale og dialog med enkeltmennesker og grupper på et likeverdig grunnlag (Hallamaa 2001:237).

befolkningen som helhet var blitt mer positiv til likestilling, og at også de religiøst aktive endrer syn slik at de var i ferd med å ta innpå befolkningen som helhet (Magnussen og Repstad 2010:164). Magnussen og Repstad hevder at det er blitt vanskeligere å leve og mene alternativt, ettersom aktive kristne ofte befinner seg på samfunnets fellesarenaer og at de også er aktive brukere av massemedia. Konservative holdninger lar seg letter forvalte i mer lukkede religiøse miljøer enn ellers i kirke og samfunn. Dersom dette er tilfelle også for læstadianernes del, kan De førstefødtes handlemåte i forhold til kirken tolkes som tilbaketrekning fra kirken som fellesarena.

Otto Krogseth har pekt på sekterisme som en av flere mulige strategier, i situasjoner der moderniteten utfordrer etablerte identiteter (Krogseth 2001:160). Der presset truer med å sprengte etablerte verdsett vil det kunne oppstå antimoderne kompensasjonsreaksjoner. Krogseth hevdet at sekularisering av samfunnet, f.eks. i form av økende skille mellom kirke og stat, vil kunne lede til kompensasjon på individnivå i form av økende interesse for religiøse tradisjoner og grupper som kan gi en tydelig kollektiv identifisering. Motreaksjonene kan ifølge slik kompensasjonsteori opptre der felles meningsunivers trues eller bryter sammen, og ytre seg i form av fundamentalisme, sektdannelser, nyreligiøse bevegelser, eller sterkere orientering mot lokale fellesskap. Dersom man kun ser på polemikken som læstadianerne rettet mot kirken i tiden 2000-2010, er det nærliggende å se på læstadianernes reaksjon som en sekterisk tilbaketrekning der de forskanser seg for å bevare sitt etablerte meningsunivers.

I artikkel 1 var konklusjonen at De førstefødte trakk seg tilbake fra kirken for på den måten å ivareta bevegelsens verdissyn og den patriarkalske lederstrukturen (Artikkel 1/Nordvik 2013a:). Denne konklusjonen lar seg forsvare ut fra at det foregår en kommunikasjonsprosess som er innrettet polemisk og restriktivt med sikte på bevaring av læstadianernes verdissyn og organisasjonsform som siktemål. Men i lys av Luhmanns teori (1997) om selv-reflekterende systembetraktning, ser vi at det også pågår en annen og mer tilpassende prosess der læstadianerne kopierer kirkelig språk og undervisning (Jf. Kap.4.2.1, 4.2.3). Slik sett fremstår både De førstefødte og Lyngenlæstadianerne langt mer dynamiske enn det gruppene gjør gjennom den kritisk polemiske kommunikasjonen.

4.2.5 Sekularisering. Ulike nivåer

Avhandlingen knytter an til to overordnede differensieringsprosesser som er skissert hos Luhmann (Jf. Luhmann 2013:205). Religionen skilles ut av staten som samfunnets overordnede organ, samtidig som det oppstår nye samfunnsinstitusjoner som ivaretar

spesialiserte oppgaver. Utviklingen i Den norske kirke og hos de to læstadianske retningene er ovenfor beskrevet i lys av disse. De to prosessene er også beskrevet hos sekulariseringsteoretikerne José Casanova og Karel Dobbelare som begge støtter seg til Niklas Luhmann (Casanova 1994:18, Dobbelare 2002:98). I tillegg beskriver Casanova og Dobbelare sekularisering som privatisering av religion gjennom økt individualisering av religiøs praksis (Casanova 1994:7, Dobbelare 2002:27).

Dobbelare er særlig interessert i forholdet mellom på den ene siden den sekulariseringen som skjer på organisasjonsnivå i samfunnet, og på den andre siden den sekulariseringen som skjer på individnivå (Dobbelare 2002:14). Det Dobbelare spør om er hvorvidt den sekularisering som skjer på samfunnsnivå virker inn på individet, og motsatt, om den sekulariseringen som skjer på individnivå påvirker det som skjer på samfunnsnivå. Når enkeltindivider i det senmoderne samfunnet takler spenninger mellom de ulike nivåene forklares dette ut fra fenomenet *compartementalization*, evnen til å forholde seg til ulike virkeligheter på samme tid (Dobbelare 2002:169, Heelas&Woodhead 2005:11)⁵⁹.

Predikant hos De førstefødte Roald Bolle (1942-), og tidligere biskop Ola Steinholt (1934-2009), har fra ulike posisjoner observert at det kan være spenningsfullt og belastende for medlemmer i de læstadianske gruppene å stå fram og representere synspunkter og en tradisjon som er fjern for folk som de møter på andre arenaer i samfunnet (Bolle 2000:150, Steinholt 2000:129). Materialet som ligger til grunn for artiklene i avhandlingen gir imidlertid ikke grunnlag for å trekke slutninger om hvorvidt homofilispørsmålet eller andre etiske spørsmålet medfører store eller mindre konflikter innad i den læstadianske bevegelsen⁶⁰. Dersom man velger å legge ledernes uttalelser til grunn, opplevde både De førstefødte og Lyngen-retningen en vekst i sitt arbeid med barn og unge. Dette tyder på at medlemmene i liten grad har problemer med å tilhøre forsamlingen, og samtidig delta i samfunnet for øvrig.

Det som imidlertid fremkommer tydelig gjennom materialet, er at de verdisyn som ble forvaltet hos læstadianerne var på kollisjonskurs med utviklingen i kirken, og at dette bidro til

⁵⁹ *Compartementalization* beskriver det forhold at individer forholder seg funksjonelt til ulike systemer, identiteter og sosiale sammenhenger (Dobbelare 2002:169). Denne tendensen underbygges av utviklingen innen massemedia, og ikke minst internett. Fleksibiliteten i forhold til å forholde seg til ulike sosiale system gjør det mulig å tilhøre en patriarkalsk og umoderne organisasjon, og samtidig moderne systemer med helt andre funksjonelle og ideologiske innretninger.

⁶⁰ Dette skyldes materialets karakter som beskriver en kommunikasjon som skjedde på ledernivå i form av offentlige dokumenter. Forskning som ønsker å belyse eventuelle konflikter på individnivå måtte i så fall støtte seg til en annen type materiale.

å forsterke spenningen og polemikken. Samtidig blir det tydelig at det skjer en kommunikasjon i form av at nye impulser bidrar til å utvikle de to retningene organisatorisk. Dette skjer gjennom enkeltindiver i forsamlingen som både forholder seg til skole og arbeidsliv, og som deltar i de læstadianske forsamlingene. Man kan anta at denne prosessen bidrar til å dempe og nyansere opplevelsen av at de læstadianske miljøene er veldig annerledes enn samfunnet for øvrig. Både hos De førstefødte og innenfor Lyngen-retningen opprettholdes den patriarkalske lederstrukturen, samtidig som medlemmene deltar på samfunnets fellesarenaer på linje med andre. Dette kan skyldes evnen til beherske ulike virkeligheter på samme tid, slik sekulariseringsteoretikere (Dobbelaere) forslår. Det som imidlertid fremstår som klart når artiklene og materialet leses i lys av Luhmanns kommunikasjonsteori, er at de to gruppene tilpasser seg til endringer som skjer i kirke og samfunn.

4.2.6 En offensiv tilnærming til kirke og samfunn

De to læstadianske gruppenes reaksjon i møte med samfunnsendringer lar seg ikke ensidig beskrive som tilbaketrekning i møte med det sen-moderne samfunnet. Både De førstefødte og Lyngen-retningen forholder seg offensivt til kirken og til samfunnet rundt dem ved inngangen til 2000-tallet. De førstefødte utvikler sin praksis og sin organisasjon i en åpen kommunikasjon og protest overfor Den norske kirke, samtidig som de presenterer seg mer aktivt utad (Jf.kap.2.1.1). Dette synes å inngå i en mer offensiv strategi der De førstefødte i større grad henvender seg til offentligheten, og ikke bare innad til de som tilhører forsamlingen. Dette tyder på at De førstefødte også ser et marked for seg selv i folkekirken, og blant andre som måtte være misfornøyd med utviklingen i kirken når det gjelder de spørsmål som De førstefødte anser som konfliktfulle.

Heller ikke utviklingen innenfor Lyngen-retningen kan karakteriseres som tilbaketrekning eller som en kompensatorisk reaksjon på utviklingen i det sen-moderne samfunnet. Lyngen-retningen deltar i menighetsråd, bispedømmeråd, og derigjennom også i Kirkemøtet (Jf.kap.1.7.2). Dette er en bevisst strategi der Lyngelæstadianerne aktivt forsøker å påvirke kirkeorganisasjonen, og i den grad det er mulig, også de politiske myndighetene. Hos Lyngen-retningen har presset bidratt til at deltakelsen i de kirkelige råd er blitt tydeligere og mer uttalt som en bevisst strategi.

De to retningenes reaksjon ved inngangen til 2000-tallet er ingen spontan eller plutselig reaksjon på endringene i det sen-moderne samfunnet. Avhandlingen viser at måten de to

retningene forholder seg på er forankret i deres historie, og følger tydelige utviklingslinjer som strekker seg tilbake til deres tilblivelse. Utviklingen har skjedd gradvis og innenfor de rammene som ble lagt i de periodene der de to retningene ble dannet. Men samtidig pågår det en vedvarende og statisk kommunikasjon i form av protest mot Den norske kirke. Her skjer det en utvikling der de nyere konfliktene som oppstår i forhold til kirken, legges til tidligere konflikter etter hvert som de glir over eller taper aktualitet. På den måten utvikles det man kan kalle en ”lastekatalog”; en oppramsende oversikt over spørsmål der læstadianerne mener kirken har sviktet Bibelen og bekjennelsen. Denne «katalogen» gjør den læstadianske bevegelsen forskjellig fra kirken, men hindrer ikke bevegelsen i å modernisere sin virksomhet på felt som faller utenfor polemikken.

Predikant hos De førstefødte Roald Bolle, hevdet i 2000 at bevegelsen opplever vekst, og karakteriserte læstadianismen som ”en ung kristendom som ikke er tilstivnet” (Bolle 2000:154). Dette beskriver hvordan bevegelsen opplever seg selv innenfra. Innenfor rammen av avhandlingen kan den beskrivelsen som Bolle gir, forstås på bakgrunn av den selv-refererende kommunikasjonsprosessen som avhandlingen beskriver. Avhandlingen viser at begge retningene gjør tilpasninger til det moderne samfunnet, og at de er i utvikling.

4.2.7 Sammenfatning

Fram mot 2000-tallet tiltok læstadianernes polemikk mot kirken i styrke, samtidig som kirken og den allmenne opinionen endret seg i liberal retning i spørsmål knyttet til kjønn og samliv. På den bakgrunn er det nærliggende å tolke begge de læstadianske gruppernes protest, som en reaksjon mot utviklingen i kirken og i samfunnet. Målt ut fra de to gruppernes patriarkalske lederstruktur, deres holdninger i samlivsspørsmål, og utviklingen i opinionen, kan de to gruppene karakteriseres som arkaiske (Jf. Kap.3.2.1). I følge Luhmann (1982) er arkaiske systemer mindre selv-refleksive og bevegelige enn mer åpne systemer. Læstadianernes argumentasjon og kritikk av kirken, er hensiktsmessig i forhold til å opprettholde de læstadianske gruppene som egne system forskjellig fra kirken. Kritikken er imidlertid mindre hensiktsmessig i forhold til å ivareta egen vekst. Sett i lys av det systembetruktende aspektet ved Luhmanns kommunikasjonsteori (1997, 2006), fremtrer imidlertid læstadianernes forhold til utviklingen i det moderne samfunnet nyansert. Både De førstefødte og Lyngen-retningen utvikler sin egen organisasjon ved å sette ned komiteer og knytte til seg ekspertise som kan supplere predikantfunksjonen. På den måten oppstår det nye roller innenfor bevegelsen som demper avstanden mellom forsamlingskulturen og kulturen i samfunnet for øvrig. Ettersom den læstadianske bevegelsen i Norge ikke fører medlemsregister, er det vanskelig å si noe

konkret om bevegelsens tallmessige utvikling. Det fremgår imidlertid av materialet som ligger til grunn for denne undersøkelsen, at både De førstefødte og Lyngen-retningen opplevde en vekst ved inngangen til 2000-tallet, og at lederne relaterte veksten til rekruttering blant barn og unge i forsamlingene.

4.3 Mellom selvstendighet og avhengighet

I det følgende drøftes læstadianernes forhold til kirken, og kirkens forhold til staten med utgangspunkt i Luhmanns begrep om selv-utviklende (autopoietische) systemer. Hensikten er å se nærmere på forholdet mellom avhengighet og selvstendighet, i de respektive systemenes forhold til det systemet de utgår fra.

4.3.1 De førstefødte og Lyngen-retningen

I det praktiske menighetslivet er den læstadianske bevegelsen i dag skilt ut fra kirken, men de ulike retningene har beholdt en tilknytning til kirkesystemet som bevegelsen er sprunget ut av. Dette innebærer at bevegelsen har kirken som sin nærmeste omverden, og har utviklet sin identitet i relasjon til kirken. Den læstadianske bevegelsen utvikler sin egen religiøse praksis ved å tilvirke og tilrettelegge kirkens kommunikasjonsmåte på sine egne måter. Den indre oppbyggende virksomheten følger et mønster som historisk er tilbakeført til den nord-svenske bygdebønnetradisjonen (Kap.1.6.2). Bevegelsen utviklet en forsamlingspraksis med bønn, postillelesning, preken og salmesang etter kirkelig forbilde. Dette innebærer et historisk slektskap og en felles kristen praksis. Når de læstadianske gruppene videreutvikles, skjer det etter kirkelige modeller og forbilder.

De førstefødte og Lyngen-retningen kommuniserer løpende med kirken, og den kommunikasjonen som skjer innvirker på utviklingen av bevegelsens identitet. I avhandlingen skisseres to ulike aspekt ved den løpende kommunikasjonen. Når læstadianerne gjør systembetraktninger, gjør de det i første rekke i forhold til Den norske kirke, og for De førstefødtes vedkommende, også i forhold til søsterbevegelsen i Amerika. Også den polemiske differensierende kommunikasjonen viser en avhengighet, i den forstand at læstadianerne utvikler sin identitet gjennom kritikk av kirken. Slik sett er gruppens autonomi betinget av utviklingen i kirken, både ut fra sitt historiske utspring i kirken, og gjennom den løpende kommunikasjonen. Dette innebærer en følsomhet hos De førstefødte og i Lyngen-retningen i forhold til det som skjer i kirken og i kirkens omverden.

4.3.2 Den norske kirke

Den frivillige kirkeorganisasjonen som ble opprettet i 1840-årene, stod ved inngangen til 1980-tallet klar til å overta funksjoner fra det statlige kirkestyret. I ettertid har Kirkemøtet gradvis fått overdratt myndighet fra staten, og i 2014 forberedes en systemoverdragelse som skal synliggjøre et tydeligere skille mellom stat og kirke (Kulturdepartementet 2014). Etter 1984 utviklet kirken seg fra å være et historisk sammensatt system med embete og råd, til å bli en mer enhetlig byråkratisk organisasjon utenfor statsapparatet. Denne utviklingen ble forsert da Kirkemøtet opprettet Bakkevig-utvalget (1998-2002), etterfulgt av det statsoppnevnte Gjønnes-utvalget (2004-2006). Kirken blir ved inngangen til 2000-tallet i stigende grad synliggjort gjennom et kirkelig byråkrati med utgangspunkt og forankring i kirkens synodale rådsstruktur. Kirkens stilling som autonom i forhold til staten er likevel betinget, ikke minst fordi den fortsatt skal finansieres av stat og kommune (Kirke departementet 2008).

Mens de læstadianske gruppene utvikler sin kommunikasjon i møte med kirkelige kommunikasjoner, innretter kirken sin interne kommunikasjon og sin styringsform etter modell fra statssystemet som det utgår fra. På den ene siden bidro reformbevegelsen til å skille ut den fremvoksende organisasjonen fra statssystemet, gjennom polemikk mot det statskirkelige styret. På den andre siden initierte den frivillige kirkeorganisasjon en ny intern demokratisk styringsstruktur, utformet etter de parlamentariske forbilder som statssystemet bygger på, og som i utgangspunktet inspirerte reformbevegelsen på 1840-tallet. Det skulle vise seg at den nye styringsstrukturen gjorde kirken svært følsom i forhold til statssystemet, og i forhold til opinionsendringer i det norske samfunnet. Da Kirkemøtet var opprettet, opphørte den differensierende polemikken mot det statlige kirkestyret, og kirken ble videreført i tråd med sin tradisjon som statskirkelig integreringssystem, uttrykt i termen ”åpen og inkluderende folkekirke”. I den statskirkelige konteksten var dåpen i enevoldstiden et tegn på nasjonal og religiøs identitet på samme tid. De som ikke var døpte og tilhørte kirken, var heller ikke norske. I det differensierte samfunnet som utviklet seg fra midten av 1800-tallet, ble dåpen frigitt for lekfolk, og kirken holdt åpen for teologisk diversitet. Dette som en følge av nasjonalstatens behov for å integrere et stigende religiøst mangfold, i kirken og i samfunnet.

Dåpen gjenstår i Den norske kirke som kriterium for medlemskap. Ved inngangen til 2000-tallet blir den stadig mer synlig i skillelinjen mellom de som gjør bruk av dåp som tilbud og tjeneste, og de som ikke gjør det. Etersom kirken fortsatt skal finansieres av stat og kommune

etter medlemstall, er det viktig for kirken å døpe og vinne tilslutning om sin virksomhet. De læstadianske gruppene tilpasser seg også endringene i samfunnsvilkårene. Dette er særlig synlig hos De førstefødte som tar i bruk dåpen som et supplement og som en utvidelse av sitt tilbud til sine medlemmer. De førstefødte fikk godtatt sin selvstendige dåpspraksis i 2003-2004, mens de indrekirkelige organisasjonene fikk regulert sitt forhold til kirken gjennom en avtale i 2011 (Kap.1.7.3). Dette viser en utvikling der vekkelsesbevegelsene med rot i 1800-tallet, frigjøres ytterligere fra kirkeorganisasjonen og den sakramentale praksis i kirken, og ordner sitt forhold til kirken bilateralt. Lyngen-retningen representerer i så måte et unntak ut fra sine sterke bindinger til kirken. Som sideordnet selvstendig system, bidrar imidlertid også Lyngen-retningen til å ivareta et religiøst segment som kirkeorganisasjonen ikke tilfredsstiller med sin virksomhet. På den måten gir læstadianerne og de indrekirkelige organisasjonene et differensiert religiøst tilbud, som samlet sett bidrar til Den norske kirkes tallmessige oppslutning i det norske samfunnet.

V KONKLUSJON

I dette kapitlet oppsummeres først de funn som fremkommer på bakgrunn av avhandlingens tre artikler, sett i lys av Luhmanns systemteori (Jf. Kap.3.2). Deretter konkluderes avhandlingen på bakgrunn av det overordnede forskningsspørsmålet som ble presentert i kapittel 1.

5.1 Artikkene i lys av Luhmanns teori - oppsummering

Når avhandlingens tre artikler sammenstilles og sees i lys av Luhmanns teori, blir det synlig at De førstefødte, Lyngen-retningen, og den kirkelige reformbevegelsen utvikler seg som tre selvstendige grupperinger som alle har sitt utgangspunkt på midten av 1800-tallet (Jf. Kap.1.3.4). Denne betraktningmåten er også inspirert av forskning som setter organisasjonsdannelsene på 1800-tallet i sammenheng de religiøse vekkelene (Jf. Kap.1.4.4).

Det som er nytt i denne avhandlingen, er at de læstadianske retningene og utviklingen av kirkeorganisasjonen sees i sammenheng med disse perspektivene som utgangspunkt. Det som da videre blir synlig, er at Den norske kirke slik den fremstår i dag og de læstadianske gruppene, beveger seg sammen og kommuniserer med hverandre.

Ved å betrakte de læstadianske gruppene og kirkeorganisasjonen i et relasjonelt perspektiv som kommunikasjonssystemer, blir det synlig at de er følsomme for hverandre, og at de interagerer. De førstefødte og Lyngen-retningen ser til hverandre, først gjennom splittelsen ved inngangen til 1900-tallet, siden i den felles protesten mot kirkestyret i 1977-1988. I 1977 var det Lyngen-retningen som forholdt seg aktivt til De førstefødte for å få til en samlet protest mot ny liturgi. Ved inngangen til 2000-tallet fulgte Lyngen-retningen med på utviklingen i De førstefødtes forhold til Den norske kirke, og vurderte sitt eget forhold til kirken. De førstefødte på sin side, opptrer passivt overfor Lyngen-retningen, noe som viser De førstefødtes mer uavhengige stilling. Selvstendigheten viser seg også i forhold til kirken. Det var biskopen i Sør-Hålogaland som i 2000 ba om et avklarende møte med De førstefødte.

Samtidig som kirken skilles ut fra staten som et eget organisatorisk apparat, aktualiseres De førstefødtes og Lyngen-retningens relasjon til kirken. Da kirken i 2000 fikk utredet en egen trosopplæring, var De førstefødte og Lyngen-retningen allerede i gang med å utvikle alternativer som var i samsvar med hver av de to retningenes særegne historie og teologi. Dette viser at de to retningene forholder seg til det som skjer i kirken, og utvikler egne alternativer.

Forskjellene som har konstituert de læstadianske gruppene historisk, er virksomme i deres videre utvikling, og blir avgjørende for de valg som gjøres i tiden 2000-2010. De førstefødte viderefører en argumentasjon overfor kirken som er basert på teologien om den førstefødte forsamling. Lyngen-retningen på sin side, videreutviklet den rollen de inntok under dannelsen ved inngangen til 1900-tallet. De fremstår i 2001 som luthersk kjernetropp i kirken, som voktere av bekjennelsen, og som kritiske veiledere av kirken på bakgrunn av den lutherske konfesjonelle arven.

Det fremgår av det teoretiske perspektiv som er benyttet i avhandlingen, at den kommunikasjonen som skjer i forholdet mellom læstadianerne og kirken opprettholder gruppene som autonome. Protesten mot kirken fremstår over tid som viktigere for Lyngen-retningen, enn for De førstefødte. Den skjer også hyppigere. Dersom man ser bort fra at De førstefødte deltok i protesten mot ny liturgi i 1977-1988, har det vært lite synlig uro mellom Ofoten-læstadianerne og kirken fra 1889, og fram til vår tid. Dette viser for det første at De førstefødte har et tyngdepunkt i seg selv, ut fra sin teologi, sin overnasjonale ledelse, og sitt kontaktnett. For det andre viser dette forholdet at det som skjedde ved inngangen til 2000-tallet, var en viktig milepæl i utviklingen av De førstefødtes identitet. Protesten, og protestens form, grep tilbake til dannelsen av bevegelsen. Endringen som skjedde representerte et oppbrudd fra det sakramentale fellesskapet med kirken, og et stort steg i retning av å fremstå som en fullverdig kirke.

For Lyngen-retningen er situasjonen en annen. Utviklingen i kirken kommenteres i *Under Vandringer*, og i dagspressen. Bispevalg utløser et sterkt engasjement, og biskopers og presters liberale holdninger i spørsmål om kjønn og samliv medfører utestengelse fra Lyngen-retningens bedehus. Dette viser at Lyngen-retningen i større grad forholder seg til kirken, og følger med i den utviklingen som skjer. Avhengigheten til kirken, fører til et større engasjement innad i Lyngen-retningen med hensyn til å delta aktivt i de kirkelige råd. De to fraksjonene som oppsto etter 1992, følger med bevegelsene til hverandre. Begge fraksjonene deltar side ved side i kirken som felles arena i arbeidet med ny liturgi etter 2008.

5.2 Samvirkende historiske prosesser

Det ble i avhandlingens forskningsspørsmål (Kap.1.2) spurt hvordan De førstefødte og Lyngen-retningen forholdt seg til de differensierende prosessene som skjedde i kirke og samfunn ved inngangen til 2000-tallet. På det indrekirkelige organisatoriske nivå skiller

kirken ut fra staten og utvikler seg i retning av å bli en mer enhetlig byråkratisk organisasjon. Dette skjer samtidig som kirken gradvis avvikles som embetskirke, forordnet av Kongen. Kirken går over fra å være et oppdragende og disiplinerende redskap for statsmakten, til å bli en kirke innrettet mot å tilby religiøse tjenester, utviklet gjennom det fremvoksende nye kirkebyråkratiet. På samfunnsnivå skjer det en utvikling i retning av større mangfold med flere tilbydere av religiøse tjenester. Justeringen av kirkens identitet skjer i et krysningsspunkt som inntreffer ved inngangen til 2000-tallet, der disse utviklingslinjene samvirker. Kirken endrer sin indre struktur, samtidig som den eksponeres for større religiøs mangfold og større konkurranse på livssynsmarkedet. De to læstadianske retningene forholder seg til kirken, og også til den generelle samfunnsutviklingen. De mottar impulser gjennom sine medlemmer som omsettes i intern organisasjonsutvikling.

De førstefødte startet egen sakramentsforvaltning i en situasjon der den kongelige embets- og myndighetskirken var under avvikling. Juridisk sett var det tillatt for lekfolk i kirken å døpe og holde nattverd allerede ved inngangen til 1900-tallet. De førstefødte fant det likevel nødvendig å undersøke om det var juridisk mulig å ”ta dåpen i egne hender”, uten å risikere sitt medlemskap i Den norske kirke. Dette viser at De førstefødte forholdt seg til den pågående prosessen. Likevel var det et faktum at egen sakramentsforvaltning lenge hadde eksistert som en mulighet. Når spørsmålet om egen sakramentsforvaltning, som første gang ble aktualisert på 1870-tallet, på ny blir aktualisert ved inngangen til 2000-tallet, skyldes det flere forhold. Dersom jeg skal peke ut en av de pågående prosessene som særlig avgjørende, vil jeg peke på det forhold at samfunnet har utviklet seg til et tjenesteytende og markedsorientert samfunn. De førstefødte vokste frem under liberale vilkår, og tilpasser seg i 2000 ny-liberale vilkår. Dette forholdet blir understøttet av at De førstefødte var blitt en mer urban bevegelse, og at de lokalt baserte forsamlingene hadde fått mindre betydning. De førstefødte var på tilbudssiden i en situasjon der samfunnet ble innrettet mot konsum og tjenesteyting.

Avviklingen av statskirken og fremveksten av den indrekirkelige styringsorganisasjonen representerte et skille i kirkens identitet. Kirken var i ferd med å endre seg fra å være en episkopal og kongelig kontroll- og tilsynsinstitusjon, til å bli en utskilt byråkratisk institusjon som også var på tilbudssiden, både overfor læstadianerne og folk flest. I denne situasjonen ble den statskirkelige identiteten som åpen og inkluderende folkekirke, videreutviklet i form av et byråkratisk moderne funksjonssystem. Det kirkelige byråkratiet introduserte nye reformer, og

iverksatte egen trosopplæring med sikte på å ivareta kirkens vekst og utvikling. Dette skjedde i en situasjon der kirken var konkurranseutsatt, og fratatt skolen som oppdragende religiøs institusjon.

Lyngen-retningen er særlig påvirket av det forhold at kirken vokser fram som en egen produktiv organisasjon. Denne situasjonen tvinger Lyngen-retningen til å foreta et valg i forhold til hvordan de skulle forholde seg til kirkeorganisasjonen. Når uroen i relasjon til kirken oppstod i tilknytning til innføringen av ny liturg, var det fordi dette rørte ved kjernen av gruppens identitet, som særlig knyttet til bevegelsens dåpssyn, og til protesten mot 1977-liturgien. I likhet med De førstefødte, vurderte Lyngen-retningen å frigjøre seg i sitt forhold til kirken på bakgrunn av at kirken endret syn i homofilisaken. Fri nattverd ble vurdert som et første steg. Ut fra retningens historiske identitet, viste det seg vanskelig å bryte med kirken. Med dette utgangspunktet valgte begge fraksjonene innenfor Lyngen-retningen å intensivere og revitalisere sin deltakelse i kirkeorganisasjonen, for på den måten å øve påvirkning for å oppnå rom for Lyngen-retningens egenart. Lyngen-retningen har særlig vært opptatt av kristendomsfagets stilling i skolen. I manglende tillit til kirkeorganisasjonens evne til å gi alternativ undervisning på luthersk-konfesjonelt grunnlag, utviklet Lyngen-retningen friskoler og bygde ut sin interne opplæring.

Den uroen som oppsto i de De førstefødtes, og i Lyngen-retningens relasjon til kirken ved inngangen til 2000-tallet, kan tilskrives samvirke mellom de prosessene som pågikk. Prosessene påvirket de to retningene på ulik måte, ettersom de to læstadianske retningene møtte utvikling ut fra ulike historiske forutsetninger. For begge gruppernes vedkommende var justeringer i egen identitet nødvendige. Samtidig som kirken endret sitt forhold til staten, endret de læstadianske retningene sin relasjon til kirken. Samtidigheten i disse justeringene peker tilbake på det forhold at de to læstadianske retningene historisk sett er sprunget ut av kirken, og forholder seg til den gjennom løpende kommunikasjon.

KILDER OG LITTERATUR

Brev og rapporter

- 23.2.1872. Rapport fra prest O.A. Johannessen til Tromsø biskop. Riksarkivet. Arkivenhet RA/S-1007/D/Dc/LO438.
- 08.12.1877. Brev fra John Mikkelsen og Ole Nilsen, Harvigsand i Ankenes til Tromsø biskop. Statsarkivet i Tromsø. Bispearkivet, boks 295)
- 13.1.1878. Brev fra sokneprest Wexelsen til Tromsø biskop. Statsarkivet i Tromsø. Bispearkivet, boks 295).
- 21.1.1878. Brev fra Ofoten lensmann til prosten i Ofoten og Tromsø biskop. Statsarkivet i Tromsø. Bispearkivet, boks 295).
- 28.2.1887. Brev fra Petter Pedersen Bakkejord til Tromsø biskop. Statsarkivet i Tromsø. Bispearkivet, boks 295).
- 15.4.1887. Petter M. Pedersen Bakkejord m.fl. til Tromsø biskop. Statsarkivet i Tromsø. Bispearkivet, boks 295).
1887. Biskop Skaars visitasberetning for 1887. Riksarkivet. Arkivenhet RA/S-1007/D/Dc/LO438)
- Visitasberetninger. Tromsø stift. Periode 1886-1894
- Kirke- og undervisningsdepartementet, Kontoret for kirke og geistlighet A. SAKARKIV).

Tidsskrift/Meldingsblad

- Under Vandringen (*UV*): Nr. 2, 12 1951; Nr. 12. 1955; Nr. 11. 1957; Nr.8. 2001; Nr. 12. 2004; Nr. 7/8. 2005; Nr. 7/8. 2006; Nr. 10. 2007; Nr. 1, 5, 7/8. 2008.
- Sions Blad (*Sions Blad*): Nr. 1.2005; Nr. 4. 2007; Nr. 4. 2008; Nr. 1. og 2. 2009; Nr. 4. og 5. 2011; Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6. 2012.

Utredninger

- Det frivillige kirkelige landsråd (1980). *Religionsfrihet og offentlig religion § 2*. Oslo. Aschehoug.
- Det frivillige kirkeråds kommisjon av 1965 (Birkeli kommisjonen). *Reform av Den norske kirke*. Stavanger 1969. Nomi Forlag.
- Det frivillige kirkeråds utredningskommisjon av 1969 (Støylen kommisjonen). *Den norske kirke og staten*. Stavanger 1973. Nomi Forlag.
- Kirkerådet, 2002 *Samme kirke – ny ordning*. Innstilling fra Kirkerådets kirke/stat-utvalg 2002. Om ny ordning av Den norske kyrkja med særlig vekt på forholdet mellom kirke og stat. Kirke- og undervisningsdepartementet 1975. *Stat og Kirke*. NOU 1975:30. Universitetsforlaget.
- Kulturdepartementet 2000. ”--til et åpent liv i tro og tillit--”. NOU 2000: 26. Oslo. Statens forvaltningstjeneste.
- Kulturdepartementet 2002-2003. *Trusopplæring i ei ny tid*. Stortingsmelding nr. 7. <http://www.regjeringen.no>
- Kultur- og Kyrkjedepartementet 2004-2005. *Om lov om endringar i lov av 7. juni 1996 nr. 31 om Den norske kirke*. Ot.prp.nr.30. <http://www.regjeringen.no>
- Kultur- og kirkedepartementet. 2006 *Staten og Den norske kirke*. NOU 2006:2. Oslo, Statens forvaltningstjeneste.
- Kultur- og kirkedepartementet, 2006 *Staten og Den norske kirke. Høring-NOU 2006:2*.
- Kultur- og kirkedepartementet 2007-2008. *Staten og Den norske kirke*. St.meld.nr. 17. Oslo. Akademika AS.
- Kulturdepartementet 2008. *Forlik om stat og kirke*. Pressemelding. <http://www.regjeringen.no>
- Kulturdepartementet 2010. *Tros og livssynspolitisk utvalg. Mandat*.

Kulturdepartementet 2013. *Det livssyns åpne samfunn-En helhetlig tros-og livssyns politikk*. NOU 2013:1.

Kulturdepartementet 2014. *Høring – Staten og Den norske kirke – et tydelig skille*. URL: <http://www.regjeringen.no>

Ungdommens kirkemøte (UKM) 2003. Sak 05/03: *Hva slags gudstjeneste vil vi ha?*.

Ungdommens kirkemøte (UKM) 2014. Sak 07/14: *Resolusjon Gudstjenestereformen*.

Litteratur

Andersen, N. Å. 1999. *Diskursive analysestrategier*. Nyt fra Samfundsvidenskabernes. København.

Andersen, K. T. 2007. *Den læstadianske vekkelsen i Tysfjord*. Forlaget Báhko. Árran lulesamiske senter. Drag.

Anderzén, S. 2000. ”Nu brinner skogen”. I: *Læstadius 200 år*, s.5-36. HiF-Rapport 2001:6. Alta: Høgskolen i Finnmark.

Andreassen, B.-O. og Berglund, T.O. 2000. ”Jeg har kjæmpet”. Læstadianerpredikant Erik Johnsen. I: Ø. Norderval og S. Nettet (red). *Vekkelse og vitenskap: Lars Leve Læstadius 200 år*, s. 98-123. Tromsø. Ravnetrykk.

Andreassen, B.-O. og Olsen, T. 2004. ”Mellom vekkelse og konflikt-læstadianismen i Nord-Troms”. I: G. Nilsen og R. Sundelin (red). *Kultur møter i Nord-Troms*, s.80-89. Nord-Troms museum.

Andreassen, B.-O. 2001. *Mellom Luther og Læstadius. Sjølvstendigjeringa av Lyngen-læstadianismen 1900-1948*. Hovudoppgåve i religionsvitenskap. Tromsø: Universitetet i Tromsø.

Andreassen, B.-O. 2011. ”History as self mediation. The case of the Firstborn Laestadians”. I: *Acta Borealia* 28 (1) 2011, s.1-18.

Andreassen, B.-O. 2012a. ”Førstefødtelæstadianernes selvpresentasjon. En analyse av to brosjyrer”. I: *Nordlit* 30, s. 51-70.

Andreassen, Bengt-Ove 2012b. ”Religiøse private grunnskoler – institusjonalisert motkultur i Nord-Norge”. I: S. Jentoft, J.-I. Nergård, K.A Røvik (red). *Hvor går Nord-Norge*, s.181-192. Stamsund: Orkana Akademisk.

Astrup, P, 1924 *Læstadianske taler. Nedtegnet paa Skibotn marked høsten 1923*. Tromsø: Bjerrings Bok & Akcidenstrykkeri.

Bäckström, A., Beckman, N. E., og Petterson, P. 2004. *Religiös förändring I norra Europa. En studie av Sverige. "Från statskyrka till fri folkkyrka". Slutrapport*. Diakonivetenskapliga institutets skriftserie nr 8 – 2004. Uppsala.

Beckwith, Sarah 1993. *Christ's body, Identity, culture and society in late medieval writings*. Routledge, London and New York.

Berg-Nordlie, M. 2014. ”Sametinget”. I: *Store norske leksikon*. Nettutgave. Oppdatert 2014.

- Berg-Nordlie, M. og Tvedt, K. 2014. "Alta-saken". I: *Store norske leksikon*. Nettutgave. Oppdatert 2014.
- Berglund, T. O. 2000. "Men Kirken er de helliges Forsamling...". *Lyngen-læstadianismens forhold til Den norske kirke 1941-1980*. Hovedoppgave. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Berggrav, E. 1937. *Spenningens land*. Oslo: Aschehoug.
- Bexell, O. 2009. "Kyrkans ansvar för sin historia". I: A. Jarlert (red). *Kyrkohistoria-perspektiv på ett forskningsämne* Stockholm: Kungliga Vitterhets historie och antikvitets akademien.
- Bjørklund, I. 1985. *Fjordfolket i Kvænangen: fra samisk samfunn til norsk utkant 1550-1980*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bloch, M. 1989. *Ritual, History and Power: Selected Papers in Anthropology*. London: The Athlone Press.
- Bloch-Hoell, N. E. og Molland, E. "Læstadianere". I: *Store norske leksikon*. Nettutgave. Oppdatert 2009.
- Bolle, R. 2000. "Læstadianismen i det moderne samfunnet". I: Ø.Norderval og S.Neset (red). Tromsø. *Vekkelse og vitenskap: Lars Leve Læstadius 200 år*, s.138-156. Tromsø: Ravnetrykk.
- Bolle, R. 2007. "Læstadiansk sjelesorgpraksis: hvordan møte mennesker med oppvekst i den læstadianske bevegelsen i sjelesorg og terapi". I: S.A. Nielsen (red). *Spor av himmel, smak av jord*, s.39-43. Sætermoen: Viken senter for psykiatri og sjelesorg.
- Boreman, P. 1953. *Læstadianismen*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.
- Boreman, P. 1965. Lars Levi Læstadius. En lefnadsteckning. I: *Lars Levi Læstadius och hans gärning* (P. Boreman og G. Dahlbäck red.), s.13-251. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.
- Bratrein, H. D. 1981. Forkynning eller utenrikspolitikk? Statskirken og "den finske fare" i 1930-åra. I: *Ottar nr. 127-128. Temanummer: Grenseland*, s.54-72. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Bratrein, H. D. og Niemi, E. 1994. "Inn i riket. Politisk og økonomisk integrasjon gjennom tusen år". I: E.-A. Drivenes, M.A. Hauan, E. Niemi og H.A Wold (red). *Nordnorsk kulturhistorie. Bind 1*, s.146-209. Oslo: Gyldendal.
- Casanova, J. 1994. *Public religions in the modern world*. Chicago: The University of Chicago.
- Christoffersen, S. A. 2011. "Universitetsteologiens forhold til "det moderne" – eller hva er "det moderne" i norsk teologi i det 20. århundre". I: H. Elstad og T. Rasmussen (red). *Teologi og modernitet*,s.39-56. *Universitetsteologien i det 20. Hundreåret*. Oslo: Unipub.

- Collin, F. 2004. *Konstruktivisme*. Roskilde Universitetsforlag.
- Dobbelaere, K. 2002. *Secularization: an analysis at three levels*. Bruxelles: P.I.E.-Peter Lang.
- Drivenes, E.-A. og Jernsletten, R. 1994. "Det gjenstridige Nord-Norge. Religiøs, politisk og etnisk mobilisering 1850-1990". I: E.-A. Drivenes, M. A. Hauan, E. Niemi og H. A. Wold (red). *Nordnorsk kulturhistorie. Bind 1*, s.210-281. Oslo. Gyldendal.
- Drivenes, E.-A. og Niemi, E. 2000. "Også av denne verden? Etnisitet, geografi og læstadianisme mellom tradisjon og modernitet". I: Ø. Norderval og S. Nesset (red). *Vekkelse og vitenskap:Lars Leve Læstadius 200 år*, s.156-187. Tromsø. Ravnetrykk.
- Drivenes, E.-A., og Tjelmeland, H. 1997. "Nordnorsk arbeiderbevegelse mellom region og nasjon". I: Ø. Thomassen og J. Lorås (red). *Spenningenes land. Nord-Norge etter 1945*, s.39-65. Oslo: Gyldendal.
- Det frivillige kirkelige landsråd (1980). *Religionsfrihet og offentlig religion § 2*. Oslo. Aschehoug.
- Det frivillige kirkeråds kommisjon av 1965 (Birkeli kommisjonen) (1969) *Reform av Den norske kirke*. Stavanger. Nomi Forlag.
- Det frivillige kirkeråds utredningskommisjon av 1969 (Støylen kommisjonen) (1973) *Den norske kirke og staten*. Stavanger. Nomi Forlag.
- Edquist, C. 1916. *Ropande röster i ödemarken*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.
- Eggen, Ø. 1998. *Troens bekjennere. Kontinuitet og endring i en læstadiansk menighet*. Hovedoppgave i sosialantropologi. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Eggen, Ø. 2000. "Kontinuitet og endring i en læstadiansk menighet". I: *Vekkelse og vitenskap:Lars Leve Læstadius 200 år*, s.8-31. Ø. Norderval og S. Nesset (red). Tromsø. Ravnetrykk.
- Ekstöm, S. 2014. *Svenska kyrkan – historia, identitet, verksamhet och organisation*. Stockholm: Ineko AB.
- Elstad, H. 2011. "Akademisk teologi i moderniteten – Det teologiske fakultet i det 20. hundreåret". I: H. Elstad og T. Rasmussen (red). *Teologi og modernitet. Universitetsteologien i det 20. Hundreåret*, s.9-38. Oslo. Unipub.
- Eriksen, K. E. og Niemi, E. 1981. *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860 – 1940*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Esbensen, Andreas 2000. *Fra historien om Læstadianismen på Nordkalotten*, bind 1, 2. Tromsø: Tromstrykk.
- Esbensen, A. 2013. *Predikant og Handelsmann: Minneskrift om Andreas B. Esbensen*. Malmø: A. Esbensen.

- Falkenberg, J. 1941. *Bosetningen ved Indre Laksefjord i Finnmark: optegnelse fra 1938. Bidrag til finernes bygdehistorie og etnografi, 1. Nordnorske samlinger*. Oslo: Etnografisk museum.
- Fairclough, N. 1992. *Discourse and Social Change*. London: Polity Press.
- Fairclough, Norman 2003. *Analysing discourse*. London: Routledge.
- Fisknes, O. H. 2010 "Norsk statskirkerett – en kort historikk". I: *Lovsamling for Den norske kirke*. Kirkerådet.
- Foucault, M. 1999. *Seksualitetens historie 1. Viljen til viten*. Oslo: Pax Forlag
- Foucault, M. [1972] 2006. *The Archeology of Knowledge*, London: Routledge.
- Gjessing, G. 1953. "Sjamanistisk og Læstadiansk ekstase hos samene". I: Nils Lid (red). *Studia Septentrionalia V*, s.91-102. Oslo.
- Grenholm, C.-H. 2001a. "Faktisk moral och etisk teori". I: L. Østnor (red). *Etisk pluralisme i Norden*, s.19-46. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Grenholm, C.-H. 2001b. "Politisk moral i en luthersk kontekst." I: L. Østnor (red). *Etisk pluralisme i Norden*, s.239-264. Høyskoleforlaget.
- Grønmo, S. 2004. *Samfunnsvitenskapelige metoder*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Gustavsson, A. 1985. *Religiösa väckelsesrörelser i Norden*. Lund.
- Hagen, R. 2006. *Nyliberalismen og samfunnsvitenskapene*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hallamaa, J. 2001. "Etik i Norden – en luthersk produkt". I: L. Østnor (red). *Etisk pluralisme i Norden*, s.219-238. Kristiansand. Høyskoleforlaget.
- Heelas, P og Woodhead L. 2005. *The Spiritual Revolution. Why religion is giving way to spirituality*. Malden. Blackwell Publ.
- Hofmeyer, I. 2008. "Text". I: *Key Words in Religion, Media and Culture*. Edited by David Morgan. New York & London: Routledge 2008. s.198-208.
- Hoover, S. M 2008. "Audiences". In: *Key Words in Religion, Media and Culture*. Edited by David Morgan. New York & London: Routledge 2008. s. 31-43.
- Johnsen, E. m.fl. 1934. "Hva er det læstadianerne tror, lærer og lever på?". I: *Norvegia Sacra XIV* 1934.
- Jørgensen, M. W. og Philips, L. 2005. *Diskursanalyse som teori og metode*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Karlsen, Anton 1986. *Den læstadianske bevegelses historie i Ofoten og Lofoten*. Utg. v/Alvin Nystad.

Kirkerådet 2012. *Lovsamling for Den norske kirke*. Kirkerådet.

Kjeldstadli, Knut 1997. "Å analysere skriftlige kilder". I: E. Fossåskaret, O. L. Fuglestad, T. H. Aase (red). *Metodisk feltarbeid. Produksjon og tolkning av kvalitative data*, s.207-233. Oslo. Universitetsforlaget.

Koselleck, R. 2004. *Futures Past. On the semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press.

Kristiansen, R. E. 2002. "På kristendomstur med Erik Johnsen". I: R. E. Kristiansen (red). *Väckelsen utan gränser. Lars Levi Læstadius og den læstadianske bevegelsen. Rapport fra seminar i Pajala, Sverige, 23-24. Januar 2001*, s.61-86. Tromsø: Institutt for religionsvitenskap, UiT.

Kristiansen, R. 2004. *Preliminær matrikkel over læstadianske predikanter i Norge 1850-2000*. Stensilserie D 03. Tromsø. IRV/Universitetet i Tromsø.

Kristiansen, R. E. 2005. *Nordnorsk læstadianisme*. Nord-Troms museum. www.ntm.no. (nedlasta 29.12.2014).

Krogseth, O. 2001. "Pluralisme og identitet". I: J.-O. Henriksen, O. Krogseth (red.). *Pluralisme og identitet. Kulturanalytiske perspektiver på nordiske nasjonalkirker i møte med religiøs og moralsk pluralisme*, s.15-184. Oslo: Gyldendal akademisk.

Kulturdepartementet 2013. *Det livssyns åpne samfunn. En helhetlig tros- og livssyns politikk*. NOU 2013:1. Oslo: Kulturdepartementet.

Larsen, R. I. 2005. *En salig røre – en undersøkelse av hvorfor veknelsen i Tromsø på midten av 1800-tallet ble splittet i tre grupper*. Mastergradsoppgave i Historie. Universitetet i Tromsø.

Larsen, Rolf Inge 2012. *Religion og fiendebilder. Læstadianismen, statskirken og kvenene 1870-1940*. Ph.d.-avhandling i historie. Tromsø: Universitetet i Tromsø.

Larsen, H. 1995. *I verden, men ikke av verden. Tilbaketrekning eller deltakelse i samfunnet – et pietistisk dilemma i læstadiansk kontekst*. Hovedoppgave i kristendomskunnskap. Bergen: Universitetet i Bergen.

Larsen, H. 1996. "Fra periferibevegelse til storsamfunnsinstitusjon. Utviklingslinjer innen læstadianismen i Ofoten 1848 – 1970". I: B. P. Finstad, L. I. Hansen, H. Minde, E. Niemi, H. Tjelmeland (red). *Stat, religion, etnisitet*, s. 189-213. Rapport fra Skibotn-konferansen 27. - 29. Mai 1996. Skriftserie – Nr. 4. Senter for samiske studier.

Larsen, H. 1998. "Om læstadianske innslag i Ofotens samfunnsliv". I: *Litteraturen – landet – leia. Foredrag og originaltekster – Andreas Markusson – seminaret 1997*, s.57-67. Stamsund: Orkana Forlag.

Lorås, J. 1997. "Ein sammensett modernitet". I: Ø. Thomassen og J. Lorås (red). *Spenningen land. Nord-Norge etter 1945*, s.16-20. Oslo: Gyldendal.

- Luhmann, N. 1982. *Funktion der Religion*. Frankfurt am Main: Suhrkamp taschenbuch wissenschaft.
- Luhmann, N. 1997. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. 2006. *Organisation und Entscheidung*. 2. Auflage. Verlag für Sozialwissenschaft.
- Luhmann, N. 2013. *A systems theory of religion*. Stanford, California: Stanford University Press
- Løvlie, B. 1996. *Kirke, stat og folk i en etterkrigstid*. Oslo. Luther forlag.
- Magnussen, M. L. og Repstad, P. 2010. "Religion og likestilling mellom kvinner og menn. Mellom sekularisering og sakralisering". I: P.K. Botvar og U. Schmidt (red). *Religion i dagens Norge*, s.149-165. Oslo: Universitetsforlaget.
- Malt, Ulrik. "Sjelesorg". I: *Store norske leksikon*. Oppdatert 2009.
- Minde, H. 1997. "Læstadianisme – samisk religion for et samisk samfunn?" I: B. P. Finstad, L. I. Hansen, H. Minde, E. Niemi, H. Tjelmeland (red). *Stat, religion, etnisitet*, s.165-188. Rapport fra Skibotn-konferansen 27. -29. Mai 1996. Skriftserie – Nr. 4. Senter for samiske studier.
- Minde, H. 2000. "Diktning og historie om samene på Stuoranjarga". *Diedut* 4/2000. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Minde, H. 2005. "Fornorskinga av samene, -hvorfor, hvordan og hvilke følger?". I: *Gáldu Cála*. Tidsskrift for urfolks rettigheter, s.7-30 Nr. 3/2005.
- Myrvoll, M. 2010. "*Bare gudsordet duger*". *Om kontinuitet og brudd i samisk virkelighetsforståelse*. Ph.D.-avhandling i sosialantropologi. Tromsø: Universitet i Tromsø.
- Möller, G. 2001. "Moralbildningen i samhället". I: vL. Østnor (red). *Etisk pluralisme i Norden*, s.173-198. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Nergård, J. I. 1994. *Det skjulte Nord-Norge*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Nergård, J. I. 2000. "Læstadianismen – kristendom i et samisk kulturlandskap". I: Ø.Norderval og S.Neset (red). *Vekkelse og vitenskap: Lars Leve Læstadius 200 års*, s.207-224. Tromsø. UiT. Ravnetrykk.
- Nergård, J. I. 2006. *Den levende erfaring: en studie i samisk kunnskapstradisjon*. Oslo: Cappelen akademisk.
- Nordbäck, C. 2011. "Teologi som historievitenskap". I: K. Groop, M. Lindfeldt, P. Lindqvist (red). *Rum för teologisk spänning*, s.12-62. Åbo Akademis förlag.

- Norderval, Ø. 1999. "Har statskirkeordningen en fremtid? Refleksjoner over "Strandebarm prosti" og tilliggende herligheter. I: A. Arntzen, J. I. Nergård, Ø. Norderval (red). *Sin neste som seg selv. Ole D. Mjøs 60 år*, s.205-225. UiT. Ravnetrykk.
- Norderval, Ø. 2000. "Kirken – en oppfostringsanstalt for buken". I: Ø. Norderval og S. Nesset (red). *Vekkelse og vitenskap. Lars Levi Læstadius 200år*, s.53-73. UiT. Ravnetrykk.
- Norderval, Ø. 2004. "Læstadianere og strandebarmere. Sideblikk på kirkelige konflikter i Nord-Hålogaland bispedømme i de seneste år". I: *Et hellig Land for Gud – Hålogaland bispedømme 200 år*, s.225-236. Tromsø: Universitetsbiblioteket i Tromsø 2004.
- Norderval, Ø. 2006. Fra revolusjon til reaksjon? Læstadianisme og vekkelse. I: *Kirke, protestantisme og samfunn. Festskrift til professor dr. Ingun Montgomery*, s.123-138. Oslo: Tapir Akademiske Forlag.
- Nordvik, T. 2013a. «Protestbevegelse eller nytt kirkesamfunn? De Førstefødte læstadianerne tar sakramentene i egne hender», *Din: tidsskrift for religion og kultur* 2, s. 108-128.
- Nordvik, T. 2013b. «Åpen og inkluderende. Kirkelig strategi mellom makt og avmakt», *Teologisk Tidsskrift* 1 (2013). 41-61.
- Nordvik, T. 2015. "Between criticism and loyalty. The Laestadian Lyngen group's relation to the Church of Norway." *Acta Borealia*, 1 (2015). 1-19.
- Oftestad, B. T. 1998. *Den norske statsreligionen: fra øvrighetskirke til demokratisk statskirke*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Olsen, E. og Skorpa, M. 1929 *Taler av Lægpredikant Erik Johnsen og Erik Eriksen – Lyngen*, Tromsø: Bjerrings Bok-& Aksidenstrykkeri.
- Olsen, E. 1936. "Finnske strømninger på norsk side av grensen" I: *Tromsø*, 4., 14. Og 18. April.
- Olsen, T. A. 2008. *Kall, skaperordning og makt. En analyse av kjønn i lyngelæstadianismen*. Ph.D.-avhandling i religionsvitenskap. Tromsø: Universitet i Tromsø
- Olsen, T. A. 2010. Vår vekkelse og de andres vekkelse. En analyse av faglige fremstillinger av haugianisme og læstadianisme. *Speculum Boreale, Skriftserie institutt for historie*, 2010 (13), s. 138-153. Universitetet i Tromsø.
- Oppegaard, M. H. 1998. *Kirketukt ved nattverden*. UiO. Institutt for offentlig retts skriftserie nr. 1/1998.
- Otterbech, J. 1920. En finsk kristendomstype. I: J. Otterbech (red). *Kulturverdier hos Norges finner*. Kristiania: Aschehoug & co.
- Paine, R. 1965. "Læstadianismen og samfunnet". I: *Tidsskrift for samfunnsforskning* 1, s.60-73.

- Persson, C. V 2008. "Læstadianism-dess upkomst utvecling och riktningformationer". I: *Norrbottnens museum årsbok*, s.135-164. Luleå: Norrbottens museum.
- Pietiläinen, J. 1966. "Begreppet "De förstföddas församling". I: J. Pietiläinen (red). *Brevsamling från den læstadianska väckelsen. Från ca. 1850-1966*, s. 9-11. Luleå.
- Rasmussen, T. "Den frivillige kirkeorganisasjon". I: *Store norske leksikon* 2009.
- Raittila, P. 1982. "Læstadianismen – et nordkalottfenomen". I: *Finnene ved Nordishavets strender*, s. 109-118. Migrationsinstituttet. Turku-Åbo.
- Reese, W. – S. 2009. *Niklas Luhmann – en innføring*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Repstad, P. "Kristian Schelderup". I: *Store norske leksikon*. Oppdatert 2014.
- Robbestad, K. 1963. *Lærebok i kyrkjerett*. Oslo: Menighetsfakultetet.
- Rønnestad, G. 2010. "Etableringer av nye menigheter i Den norske kirke. Et kirkerettslig perspektiv". I: *Halvårsskrift for praktisk teologi*, s.14-26. Oslo: Luther Forlag A/S.
- Sanders, H. 1995. *Bondevækkelse og sekularisering. En protestantisk kultur i Danmark og Sverige 1820 -1850*. Stockholm.
- Sejersted, F. 2005. *Sosialdemokratiets tidsalder. Norge og Sverige i det 20. Århundre*. Oslo: Pax Forlag.
- Sejersted, F. "Unionsoppløsningen i 1905": I: *Store norske leksikon* 2014.
- Sivertsen, D. 1955. *Læstadianismen i Norge*. Oslo: Land og kirke.
- Skogheim, D. 1981. "Politikk og grenser". I: *Ottar* nr. 127-128, s.33-53
- Snellman, G. 2011. *Sions döttrar. De læstadianske kvinnorna som traditionsförmedlare i norra svenska Österbotten åren 1927-2009*. Ph.D.-avhandling. Åbo.
- Soulinna, K. 1985. "Læstadianismen som Nordkalottens väckelsesrörelse". I: A. Gustavson (red). *Religiöse väckelsesrörelser i Norden*. Lund.
- Steinholt, Ola 2000. "Læstadianismen i dag". I: *Vekkelse og vitenskap: Lars Levi Læstadius 200 år*. Ø.Norderval og S.Nesset (red). Tromsø. Ravnetrykk.
- Svebak, K. 1977. "Læstadianismen på 1860-tallet. Utbredelse og organisering". I: *Hålgøyminne*, nr. 2.1977.
- Svebak, K. 1986. *Læstadianerne – kirkens voktere?*. FDH-rapport 1986:4. Finnmark Distriktshøgskole.
- Svebak, K. 1990. *Statskirke uten menighetsrett. Historien om Den norske kirkes høymessereform og motstanden nordpå 1977-1983*. FDH-rapport 1990:9.

- Talonen, J. 2001a. *Laestadianismen i Finland. I: Læstadius 200 år*, s.37-52. Høgskolen i Finnmark. HiF-Rapport 2001:6.
- Talonen, J. 2001b. "Laestadianism in an international perspective". I: *Læstadius 200 år*, s.53-59. Høgskolen i Finnmark. HiF-Rapport 2001:6.
- Talonen, J. 2012. *Laestadianism as a socio-political factor in Scandinavia from the beginning of the 20th century*. Lecture at the University of Tromsø 10.11.2012. Authors manuscript.
- Thorkildsen, D. 1998. "Vekkelse og modernisering i Norden på 1800-tallet". *Historisk tidsskrift*, s.160-180.
- Thorkildsen, D. 2011. "Hundre år i kirkestrid. Strid for vitenskap, kirke og kultur". I: H. Elstad og T. Rasmussen (red). *Teologi og modernitet. Universitetsteologien i det 20. Hundreåret*, s.173-194. Oslo: Unipub forlag.
- Tjelmeland, H. 1994. "Det seinmoderne Nord-Norge. Om tjenesteyting, tettsteder og tusseladder". I: E.-A. Drivenes, M. A. Hauan, E. Niemi og H. A Wold (red) s.346-385. *Nordnorsk kulturhistorie. Bind 1*. Oslo: Gyldendal.
- Voksø, P. 1994. *Kirkeliv og kirkelov. Inntrykk fra 50-års historie*. Oslo: Verbum.
- Wikmark, G. 1980. *Lars Levi Laestadius' veg till nya födelsen*. Stockholm. Verbum.
- Wählin, V. og Feldbæk, O. 1986. "Religious Revival in the Nordic Countries after 1800: Recent Research Trends". In: *Scandinavian Journal of History*, nr. 4/1986.
- Wisløff, C. F. 1971. *Norsk kirkehistorie bind III*. Oslo: Lutherstiftelsen
- Aarflot, A. 1999. *Trossamfunn og folkekirke*. Oslo: Verbum.

Artikler (1-3)

